tarih VE toplum

aylık ansiklopedik dergi

1840'LARDA TRABZON

REŞİD AKİF PAŞA İSTİKLÂL MARŞI VE BİR TÜRKÜ

BOĞAZİÇİ AHALİSİNİN HUKUKUNU MÜDAFAA CEMİYETİ

İLETİŞİM YAYINLARI 159
MART 1997 • CİLT 27 • SAYI
KDV DAHİL 300.000.- TL

tarih VE toplum
aylık ansiklopedik dergi
MART 1997 • CİLT 27 • SAYI 159

5 *Abdullah Uçman*
Rıza Tevfik'e
Mektuplar-VIII

8 *İlhan Pınar*
Alman Gezgini
J. P. Fallmerayer'in
Gözüyle Trabzon

12 *Kemal Anadol*
Erdemir Yüksek Fırınına Sabotaj

18 *Ali Osman Öztürk*
Ignácz Kúnos'un Derlediği
Bir Türkü ve İstiklâl Marşımız

21 *Rıfat N. Bali*
Hasköy Yangını

25 *Tunca Varış*
50 Kuruştan
5.000.000 Liraya

30 *Murat Koraltürk*
Şirket-i Hayriye'nin
Zamlarına Tepki

35 *Halûk Çağdaş*
Şair ve Nüktedân Vali
Reşîd Âkif Paşa

40 KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
Refik Halid'den Ebüzziya Tevfik'e

41 *Hasan Basri Danışman*
Londra'daki Son
Osmanlı

48 *Melek Çolak*
Muğla'da Millet
Mektepleri

51 *Sadık Ulvi*
Tahsin Paşa Ordusu ve
Selânik'in Teslimi-II

56 KİTABİYAT
Emre Dölen
İstanbul Üniversitesi'nin
Tarihi Üzerine Bir Kitap
Zeki Arıkan
Tarih ve Çevre Bilinci

KAPAK: Eski bir gravürde 19. yüzyıl başlarında Trabzon **(İletişim Yayıncılık Arşivi)**
ARKA KAPAK: Sedat Simavi Çizgileriyle Talat Paşa **(Nuri Akbayar Koleksiyonu)**

O KURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Kaç gündür kendi kendime tekrarladığım bir mısra var: Niyazi Berkes'in yakında yayımlanacak hatıralarında geçen, Behçet Kemal Çağlar'ın Berkes, Boratav ve Boran'a, "komünist profesörlere" karşı yapılan her toplantıda gençleri galeyana getirmek için boğazı yırtılırcasına haykırdığı:

"Biz a'mal-i erbaaya sığınayan bir milletiz..."

Sonra da Hüseyin Cahid'in *Tan* Olayları'nı başlatan ünlü makalesinin başlığını düşünüyorum: "Kalkın ey ehli vatan...".

Her fırsatta kendi milletinin ve devletinin büyüklüğünü yere göğe sığdıramayan, "devletin milleti ile bölünmez bütünlüğünü" herşeyin üstünde tutan bu anlayış dünden bugüne değişti mi ? Devlete toz kondurmamak için gerçeklerin üstünü örtmek isteyen zihniyet, o el üstünde tutulduğu sanılan millete ne getirdi ? Son aylarda yaşamış olduğumuz olaylarda devletin üzerine çekilmek istenen her örtü kaldırıldığında, yüzlerce pislik ve entrikanın ortalığa saçıldığını hep birlikte görmedik mi ? Oysa devletin öncelikle vatandaşları için varolması gerektiği gibi çok basit "a'mal-i erbaa" türünden bir çözüme aklımız yattığı anda, bütün bu yüceltmelerin, yanılsamaların bir işe yaramadığını kolaylıkla anlayacağız. İşte o zaman "a'mal-i erbaaya sığan", düşüncesini daha özgürce ifade edebilen kendi hak ve hukukunun yanısıra başkalarının da haklarını bilen, yurttaşlık bilincine ulaşmış insanların yaşadığı bir ülke haline geleceğiz.

Bu yılın bu üçüncü sayısı da beğeneceğiniz yazılarla dolu. Yeri gelmişken bir süredir *Tarih ve Toplum*'un günümüzün yaygın deyimiyle "reytinginin yükseldiğini" belirtelim. Tabii bunu biz değil yazılı ve görsel basındaki dergi dostları söylüyor.

Dostumuz Abdullah Uçman'ın Rıza Tevfik'e Mektuplar'ında bu ay sıradan vatandaşların mektupları var. Bir kahvecinin, gazete bayiinin ve bir tuhafiyecinin mektuplarını, kullandıkları dili görünce gerçekten Uçman'ın deyişi ile neler kaybettiğimizi daha iyi anlıyoruz. İzmir'den İlhan Pınar dostumuz geçen sayılarımızda *İzmir*'le başladığı *seyyahların Osmanlı şehirlerine* ait izlenimlerine, bu sayıda Alman Fallmerayer'in Trabzon gezisi ile devam ediyor.

Yıllar önce bizim de gadrine uğradığımız 12 Mart darbesi sırasında başından geçenleri anlatan Kemal Anadol'un yazısını ise ibretle okumanızı salık veririm. Parlamentoda uzun yıllar Zonguldak milletvekili olarak görev yapmış Anadol, aynı dönemde birçok kişinin "sabotajcı" diye suçlanarak tutuklandığı, işkence edildiği devlet komplolarının dayandığı "devlet felsefesi"nin nereden kaynaklandığına ışık tutuyor.

Bu sayının bir diğer ilginç yazısı da Konya'dan Ali Osman Öztürk'ün. Öztürk Macar Türkologu İgnacz Kunos'un derlediği bir türküden yola çıkarak, Mehmed Akif'in İstiklâl Marşımızın sözlerini yazarken bu türküden esinlenebileceğini yazıyor. Sivas'tan dostumuz Halûk Çağdaş ise bir vezir-valiyi, Reşid Akif Paşa'yı konu ediniyor. Şiirleri ve nükteleriyle tanınmış olan Reşid Akif Paşa'nın yazdıklarını okuyunca, bazen orada burada hatır niyetine basılmış, basit birer karalamadan öteye geçemeyen şimdiki bazı yöneticilerimizin yazdıklarıyla karşılaştırmadan edemiyor insan. Mart sayısının bir önemli yazısı da Hasan Basri Danışman'ın "artçı diplomat" diye nitelediği dedesi Mustafa Reşid Paşa'nın hayatını ve diplomasi tarihi içindeki yerini konu edinen yazısı. Çeşitli büyükelçiliklerde bulunduktan sonra birkaç kez hariciye nazırlığı da yapan Mustafa Reşid Paşa Osmanlı Devleti adına birçok uluslararası konferansa katılmış. Torunu Danışman'ın dedesi ile ilgili olarak hazırlamış olduğu kitabın da yakında İletişim Yayınları tarafından basılacağını duyurmak istiyoruz. *Tarih ve Toplum*'a yaptığı katkıları her zaman minnetle karşıladığımız Rıfat N.Bali'nin bu sayıdaki yazısı ise 13 Mart 1908'deki Hasköy vakasına ait. Bali'nin bu yazısında sözünü ettiği kurumla ilgili yazısına da önümüzdeki sayıda yer vereceğiz. Cenç dostumuz Murat Koraltürk bu sayıda Şirket-i Hayriye'nin zamlarına tepki gösteren Boğaziçi Ahâlisinin Hukukunu Müdafaa Cemiyeti'ni tanıtıyor. Muğla'dan Melek Çolak ise Cumhuriyet döneminin önemli uygulamalarından biri olan millet mekteplerinin Muğla'daki faaliyetlerini yazıyor. Geçen sayıda birinci bölümünü yayımladığımız Sadık Ulvi'nin "Tahsin Paşa Ordusu ve Selânik'in Teslimi" başlıklı risalesi ise bu sayıda tamamlanıyor. Tunca Varış'ın Efemera Köşesi'nde bu ay kağıt paralarımızın encâmı ele alınıyor. Bu gidişle Varış dostumuz yakında on milyonluk kağıt paranın da hikâyesini yazacak galiba... Kitabiyat sayfalarımızda ise Zeki Arıkan ile Emre Dölen'in yazıları var. Koleksiyoncu'nun Dağarcığı'ndan köşemizde yine Yakup Kadri Arşivi'nden Refik Halid'in gönderdiği kart ve mektubu var. Bu ay bir İstanbul panoraması veriyoruz. İki ayda bir vereceğimiz bu panoramalarla duvarlarınız süslenecek, yaşadığımız şehirlerin bir zamanlar nasıl olduğunu göreceksiniz.

Nisan sayısında yeniden buluşmak dileğiyle...

OKURLARDAN MEKTUP

Barışçı Tarih Yerine Bilimsel Tarih

Enver Paşa'nın kemiklerinin yurda getirilmesi vesilesiyle yazdığım 'Tarihle barışma ile Barışçı tarih Arasında' başlıklı incelememe (*Tarih ve Toplum*, s. 156) üçü telefonla biri gazete makalesi olarak tepkiler aldım. Genellikle toplumumuzun gerginliklerden kurtulmasının bir barış ortamı yaratılmasında, bunun en etkili aracının da tarih olacağında birleşiyorlar. 'Bugün orta eğitim ve üniversitelerde öğretildiği şekliyle İnkılap Tarihi'nin bu amaca 'hizmet edip etmediği' sorusuna 'etmez' diyeni de var, 'eder' diyeni de. 'Barışçı Tarih' anlayışıyla aynı resmi tarih açmazına tekrar düşme tehlikesinin belirebileceğini anımsatınca fazla ısrarcı olmadılar. Hasan Pulur arkadaşım *Milliyet*'te (19 Ocak 1997) 'İkinciler ve Birinciler' başlıklı yazısında "Enver devleti batırdı, M. Kemal devlet kurdu" karşılaştırmasından vazgeçmemekte ısrarlı olduğunu belirtiyor. Ali Fuat Erden'in anılarından bir alıntıyla, "Eğer İttihat ve Terakki'nin birinci adamları olan Enver, Talat, Cemal'in yerine ikinci adamlar olan M. Kemal, Fethi Okyar ve İsmet İnönü yönetime gelselerdi, çok muhtemeldir ki Türk tarihinin seyri ve vatanın talihi başka olurdu" yargısını ileri sürüyor.

Öncelikle M. Kemal-Fethi-İsmet üçlüsünün ikinci değil daha geri plan adam olduklarını, sonra da en az 200 yıl önce başlamış bir bitişin sorumluluğunun sadece en son gelene yüklenmesine katılmıyorum. Daha da önemlisi, tarihte ayrı dönemlerde ve koşullarda rol üstlenmiş olanların mukayesesine karşıyım. Tıpkı 'İttihatcılar olmasaydı da Abdülhamit kalsaydı devlet sona ermezdi' diyenlere karşı olduğum gibi. Yaşadıkları ortak yıllar bulunsa da bu Abdülhamit'i, Enver'i ve M. Kemal'i tarihte aynı dönemin adamları yapmaz. Birincisi 1908'de biterken, ikincisi başlar ve 1918'de biter; ikisinin de topluma küçümsenmeyecek katkıları olmuştur... küçümsenmeyecek kusurları da olduğu gibi. M. Kemal'in tarihi rolü ise 1919'da başlar. Her birini kendi asli yerine oturtur, artı ve eksileriyle değerlendirirsek topluma karşı tarihçilik görevimizi yerine getirmiş oluruz. O zamanda barışçı tarih aramaya gerek kalmaz.

Saygılarımla

Orhan KOLOĞLU / İSTANBUL

Not: Bahis konusu yazımda Behçet Cemal için Cemal Paşa'nın büyük oğlu demişim. Kızı Kâmuran'ı da oğulları Ahmet ve Behçet'i yakından tanıdığım ve Behçet'in en küçükleri olduğunu bildiğim halde yaptığım hatayı düzeltir, dikkatimi çeken Paşa'nın torunu Mehmet Cemal'e teşekkür ederim.

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
MART 1997
CİLT 27 • SAYI 159
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
KURUCUSU
Murat Belge

SAHİBİ
Tuğrul Paşaoğlu

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Emre Dölen, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA **Çiğdem Dilbaz**
DÜZELTİ **Sait Kızılırmak**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
OFSET HAZIRLIK **Ebru Grafik**
Tel. 526 01 13 - 520 85 21
BASKI **Sena Ofset**
DAĞITIM **BİRYAY Birleşik Dağıtım A.Ş.**

•

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. (0.212) 516 22 60 Fax: 516 12 58
E-MAIL: iletisim@planet.com.tr.

ANKARA Selanik Cad. No: 64/11 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak
Tel: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI

Yurtiçi
Yıllık: 3.300.000.- TL
6 aylık: 1.650.000.- TL

Avrupa-Ortadoğu 70 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 85 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 300.000.- TL

Düzeltme ve Teessüf

OKURLARDAN MEKTUP

Dergimizin Kasım 1996 sayısında "İzmir'de Bir Şeyh-ül Muhabir" başlığıyla çıkan yazımın amacı; gazetecilik mesleğine 65 yılını vermiş ve halen rahatsızlığına rağmen çalışmalarına devam eden Rauf Lütfü Aksungur'u, almış olduğu bu ünvan dolayısıyla *Tarih ve Toplum* okurlarıyla tanıştırmaktı. Yazının yayınlanmasından sonra kendisiyle yaptığım görüşmede; bu yazıdan sonra çeşitli yerlerden aldığı faksların, varlığının daha geniş bir kitle tarafından duyulmasının ve bilgisine baş vurulmasının onu nasıl gönendirdiğini anlattı bana. Yazının bu bakımdan amacına ulaşmış olması da elbetteki benim mutluluğum.

Ancak *Tarih ve Toplum* Dergisi'nin Ocak 1997 sayısında sayın Turgut Akpınar tarafından maksadını aştığını düşündüğüm, adına eleştiri diyemiyeceğim bir yazı ile cevaplandırılmış bulunuyorum. Sayın Akpınar "Şeyh-ül Muhabir" değil "Şeyh-ül Muhabirin" olarak yazılması gereken ünvanın yanlış yazıldığını, böylesi bir yazı yazmadan anlayamayacağımı düşünmüş olmalı ki, bunu bana kültür birikimimin yetersizliğini, derginin yazarlarının seçkin kalemlerden oluştuğunu, soyadımın hakkını veremediğimi ve sonuçta bizim gibi böylesine giyotinlik hata yapanların yazılarının yayınlanmaması gerektiğini anlatarak kavratmayı tercih etmiş. Oysa ismimiz ve yazılarımız üzerinde böylesi soru işaretleri bırakmak yerine, bilgisayarımın tuşlarına daha dikkatli basmam konusundaki bir uyarı beni ömür boyu Turgut Akpınar'a minnettar bırakmaya yeterdi. İşin daha vahim olan tarafı Aksungur'a bu ünvanın verilmesini isteyen gazeteciler ve bu ünvanın kendisine verildiğini bildiren İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yönetim Kurulu da bu durumda benimle beraber aynı hakaretlere maruz kalmış bulunuyorlar. Zira ek olarak dergiye gönderdiğim ve söz konusu yazımda da andığım Gazeteciler Cemiyeti Başkanlığına sunulan öneri dilekçesinde ".....Bu özelliği dolayısıyla Cemiyetimizin kendisine 'Şeyh-ül Muhabir' ünvanını vermesi, gerek İzmir'li gazeteciler gerekse Cemiyetimiz için övünç kaynağı olacaktır" denilmekte ve Yönetim Kurulunun karar yazısında da ".....şerefli mesleğimize bir ömür hizmet etmeniz ve en kıdemli gazeteci olmanız nedeniyle 'Şeyh-ül Muhabir' ünvanının verilmesi oybirliği ile kararlaştırılmıştır" denilmektedir. Haberin yer aldığı 20 Şubat 1996 tarihli *Bayram* Gazetesi de "Şeyh-ül Muhabir Gururu" başlığı ile söz konusu olayı haber yapmıştır. Bu durumda biz hepimiz birden "Şeyh-ül Muhabirini" "Şeyh-ül Muhabir" yazdık diye artık bir daha elimize kalem alma cüretini göstermemeliyiz. Ancak onlar hiç olmazsa soyadlarından kurtarıyorlar. Yapılan bu hatayla ortaya çıkan anlam kaybı ise Muhabir kelimesinin tekil olması dolayısıyla tek bir kişinin doğal olarak şeyh olamıyacağı noktasında yatıyor. Benim gibi yanlış yazanlar bulunduğuna göre, yazıda sözü edilen "Acaba kendisinin mi şeyhi" sorusu da sanırım kendiliğinden cevaplanmış oluyor. Ancak yazdığı yazının sorumluluğunu taşıyan bir insan olarak ben, bana gönderilmiş bulunan bu resmi yazılardaki kullanıma rağmen bunu "Şeyh-ül Muhabirin" olarak düzeltiyorum ve bu yazım hatası şayet okuyucuların kafasında korkunç bir anlam kargaşasına yol açtıysa kendilerinden özür diliyorum.

Rauf Lütfü Aksungur bu günlerde genç gazetecilerin eski kuşak gazetecileri tanımadığını düşünerek onları bilgilendirmek amacıyla biyografi çalışmalarına devam etmektedir. Gençleri yüreklendirmek gerektiğini düşünüyor. bizler de rutubetli ortamlarda okunması neredeyse imkânsız hale gelen gazetelerden, kitaplardan bilgi toplamaya ve bulduğumuzu paylaşmaya çalışıyoruz. Bunu yaparken de "Seçkin Kalem" olma iddiamız yok. Elbetteki yüreklendirilmeye, hatalarımızın üsulüne uygun bir şekilde düzeltilmesine ihtiyacımız var. Cesaretimizin törpülenmesi sanırım kimseye bir şey kazandırmaz.

Saygıyla

Tülây Alim BARAN / İZMİR

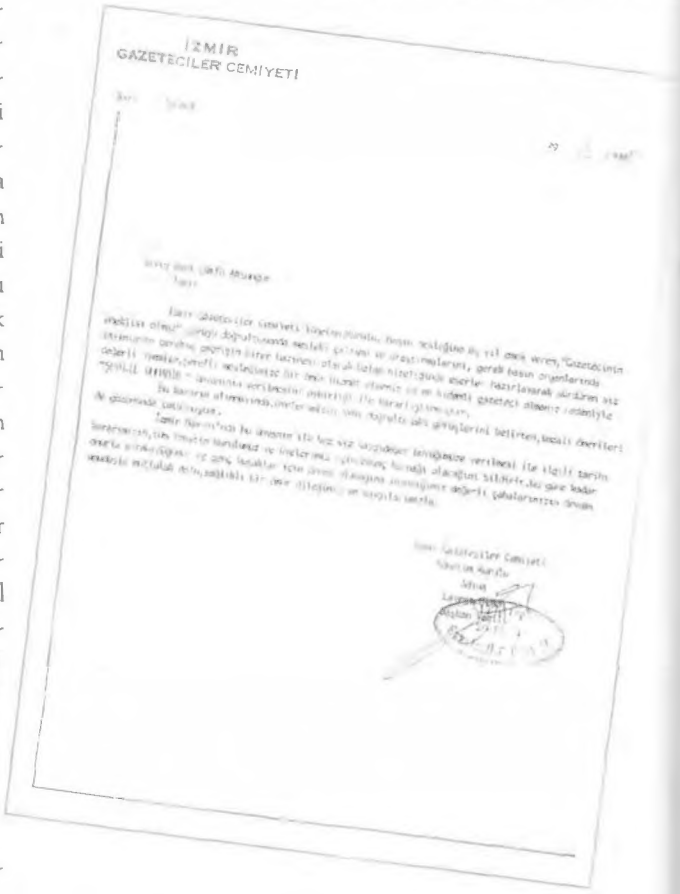
İZMİR
GAZETECİLER CEMİYETİ

Rıza Tevfik'e Mektuplar - VIII

Kahveci, Gazete Bayii ve Bektaşi Şeyhinden

ABDULLAH UÇMAN

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın sonlarına doğru artık iyiden iyiye yıkılmağa yüz tutmasıyla birlikte, daha çok "millî ve mânevî değerler" karşılığı olarak kullanılmaya başlanan "kültür" tabiri, Ziya Gökalp'ten itibaren bugüne kadar birçok Türk aydını tarafından küçük farklılıklarla değişik şekillerde tarif edilmiştir.

Ziya Gökalp *Türkçülüğün Esasları*'nda, "hars ve medeniyet"in içine "dinî, ahlâkî, hukukî, muakalevî, bedîî, iktisadî, lisanî, fennî hayat" gibi bütün sosyal unsurları dahil eder. Ancak, "kültür" terimi karşılığı olarak kullandığı "hars"ın millî olduğu halde, "medeniyet"in beynelmilel olduğunu söyler ve "fertte seciye ne ise, cemiyette de millî hars odur" diyerek bu kavrama bir açıklık getirmeye çalışır.[1]

Mehmet Kaplan ise kültürü, "bir milletin kâinat ve hayat görüşü, ahlâk telâkkisi, içtimaî teşkilâtı; mimarî, resim, musuki, edebiyat, örf ve âdetleri, kısacası millî varlığı" olarak nitelendirirken,[2] diğer bir fikir adamı Nurettin Topçu da, "bir milletin bütün fertlerinin sahip olduğu, hadiseler karşısında duyuş tarzı ile bütün tarihi içinde meydana getirdiği değer hükümleri"[3] şeklinde ifade eder.

Ziya Gökalp

Bu tariflerden de anlaşılacağı gibi kültür, sadece tarih boyunca ortaya konulan sanat, edebiyat ve musiki eserlerinden ibaret değil; kültür, hattâ medeniyet aynı zamanda bir yaşama tarzı ve davranış biçimidir de. Kültür sadece mektepte değil, sokakta, kahvede, tuhafiyeci dükkânında da edinilebilir bir şeydir.

"Rıza Tevfik'e Mektuplar" başlığıyla yayımladığımız mektuplardan bu sayıda, işte böyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, imparatorluğun renkli ve bugünkünden çok farklı havasını teneffüs ederek yaşayan insanlardan birkaçının mektubunu yayımlıyoruz ve o havanın nasıl kültürlü insanlar yetiştirmiş olduğunu göstermek istiyoruz.

* * *

Yayımladığımız 6 Haziran 1326 (1910) tarihli ilk mektup, İstanbul'da Salacak'ta kahvecilik yapan Kütahyalı Hüseyin adlı sıradan bir vatandaşın mektubu. Anlaşıldığı kadarıyla Rıza Tevfik'e daha önce bir mektup yazmış olan kahveci Hüseyin'e Rıza Tevfik tatminkâr bir mektupla cevap vermiştir. Kütahyalı Hüseyin'in bu kısa mektubunda "karîn-i hüsn-i kabul", "tenvîr-i uyûn-ı ıyân" gibi yakası açılmadık Osmanlıca terkipleri rahatça ve yerli yerinde kullanabildiğine bakılırsa, devrin önde gelen bir fikir adamına mektup yazmakta hiç de acemilik çekmediği, bu hususta tecrübe sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

1 Teşrîn-i sânî 1327'de (1911)

1 İstanbul 1339, s.27-28.

2 **Nesillerin Ruhu**, İstanbul 1970, s.58-59.

3 **Kültür ve Medeniyet**, İstanbul 1970, s.10.

Salacak kahvecisi Kütahyalı Hüseyin'in mektubu

Mektup -I

Huzûr-ı âlîlelerine merfû'dur
Ma'rûz-ı hakirânemdir,

Ricâ ve niyâz-ı âcizânemin karîn-i hüsn-i kabûl buyurulduğuna dair şeref-vârid olan tebşirnâme-i âlî tenvîr-i uyûn-ı iyânım olarak semâ-süvâr-ı fahr u mesâr oldum!

Esîr-i hak ve vicdan olmak her kişinin kârı değildir; vazifemiz daima azm ü sebât olmalıdır. "Mücâhedâtın en parlağı, ümidsiz yere ihtiyâr olunan cehddir!"

Vatanın acılarına veya meserretlerine veyahut her türlü taarruzâta katlanmak bir şeref ve şandır; işte bunun üstünde yalnız fedakârlık vardır! Binaenaleyh şan ve şeref ve muvaffakıyetlerle tamamen mazhar-ı mükâfat ve bahtiyârî olanlara daima duadayız. Hemân Allahım dualarımızın hüsn-i te'sîr ve isâbetiyle bizleri de şeref-yâb ve bahtiyâr buyursun âmin efendim hazretleri.

6 Haziran 326

Salacak Kahvecisi
Kütahyalı hakîriniz
Hüseyin
(imza)

Mektup -II

Huzûr-ı velînîamîlerine
Velînî'met efendim hazretleri,

Mahsus selâm edip dest-i şerîflerinizi bûs eder ve hâtır-ı şerîflerinizi suâl ederim. Efendimizden bir büyük angaryam var, refikiniz Elkaf (Evkaf) nâzırı beyefendiye. Dergâh-ı şerîfin, bîkudret olduğundan, altı yüz doksan guruş üstünün kiremitlerinin aktarılması için keşf olunmuştur. Bunun bir gün evvel lütuf buyurmanızı ricâ ve niyâz ederim efendim. Edirne'den Elkaf (Evkaf) Nezâreti'ne giden 24 Teşrîn-i evvel 327 tarihli iki yüz altmış altı nümrolu tahrirâtın zîrine lütuf buyurmanızı ricâ ve niyâz ederim efendim.

1 Teşrîn-i sâni 327

Edirne Vilâyeti Boykotaj Reisi ve
Çoban Ali Efendi Dergâh-ı
Şerîfi Şeyhi Bende-i âl-i
âbâ Şeyh Dürlü
Terzi Baba
(mühür)

Mühür: Hâdimü'l-fukara es-seyyid Ali Rıza bın Emîn el-Kadirî

Edirne'den gönderilen ikinci mektup, Çoban Ali Efendi Dergâhı şeyhi Şeyh Dürlü Terzi Baba adlı bir kişiye ait. Aynı zamanda Edirne Vilâyeti Boykotaj reisi olduğu belirtilen Dürlü Terzi Baba kimdir, ne yazık ki bilemiyoruz. Edirne hakkında en geniş araştırmayı yapmış olan Osman Nuri Peremeci'nin *Edirne Tarihi*[4] adlı eserinde de, ne Çoban Ali Efendi dergâhı hakkında, ne de Terzi Baba hakkında tek satır yeralmaktadır. Sadece merhum Rıfkı Melûl Meriç'in "Edirne'nin Tarihî ve Mimarî Eserleri Hakkında"[5] adını taşıyan değerli araştırmasının Edirne'de "Satılan Camiler, Mescidler, Tekkeler" başlığını taşıyan bölümünde 120. sıra numarasıyla Çoban Ali Dergâhı da zikredilmiştir. Buradaki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla bu tekke Karabulut Mahallesi'nde ve Zehrimâr Yokuşu'nda olup arsası 299 liraya satılmıştır.[6] Aynı araştırmanın "Satılan Vakıf Binalarının Muhtasar Listesi"nde de, Çoban Ali Dergâhı arsasının 299 liraya satıldığı, ancak kime ve ne zaman satıldığı tespit edilemediğinden bu hususta herhangi bir açıklama yapılmamıştır.[7]

Farkında olmadan "evkaf" yerine "elkaf" gibi bazı mahallî söyleyişleri de kullanan Terzi Baba kimdir, ne yapmıştır, ne zaman ve hangi tarihler arasında yaşamıştır maalesef bunları da bilemiyoruz. Bu kişinin bugün elimizde sadece Rıza Tevfik'e göndermiş olduğu, devrin Evkaf nâzırından Edirne'deki dergâhın tamir edilmesi hususunda iltimas yapmasını rica ettiği üç beş satırlık mektuptan başka herhangi bir şey yok.[8]

12 Mayıs 1330 (1914) tarihli üçüncü mektup ise Tarsus'tan yazılmış; mektubu yazan Abdullah adlı sıradan bir vatandaş. Yazmış olduğu adresten anladığımıza göre Abdullah, Tarsus'ta Hükûmet karşısında tuhafiyecilikle meşgul ve aynı zamanda İstanbul'da yayımlanan *Peyâm* gazetesinin bayiliğini yapıyor. Ancak gazete bayii Abdullah, günümüzün gazete bayileriyle karşılaştırılamayacak şekilde, gazeteyi, gazetedeki makaleleri ve özellikle Rıza Tevfik'in *Peyâm-ı Edebî*'de yayımlanan tasavvufa dair makalelerini[9] sürekli okuyan, bunlardan bir şeyler

4 İstanbul 1939.

5 **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I**, İstanbul, 1963, s.439-536.

6 **a.g.y.**, s.478.

7 **a.g.y.**, s.486.

8 Edirne'de doğup büyüdüğüm ve uzun yıllar Edirne'de yaşadığım için, yani bir Edirneli olarak, şu anda Edirne'de bu dergâhın adını dahi bilen kimsenin bulunmadığını kesin olarak ifade edebilirim.

9 Son iki mektubun yazıldığı 1914 yılında Rıza Tevfik de **Peyâm** gazetesinin edebî ilâvesi **Peyâm-ı Edebî**'de hummalı bir şekilde tasavvuf edebiyatı ve Türk mutasavvıf şairleri hakkında makaleler yayımlamaktadır. Rıza Tevfik'in **Peyâm-ı Edebî**'de yayımlanan bu makaleleri dana sonra tarafımızdan derlenmiş ve **Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı İle İlgili Makaleler** (Ankara 1982) adıyla bir kitap halinde yayımlanmıştır.

Şeyh Dürlü terzi Baba ile Giresun'da mukîm Sâlim'in mektupları

öğrenerek kendisini yetiştiren ve böyle bir mektup yazabilen kültürlü bir Osmanlı vatandaşı. Diğer mektupların sahibi gibi Tarsuslu tuhafiyeci Abdullah da kimdir, nedir, ne zaman yaşamıştır, ne yazık ki onun hakkında da başka hiçbir bilgimiz yok.

Son mektup ise 14 Mayıs 1330'da (1914) Giresun'dan yazılmış. Önceki mektupla hemen hemen aynı günlerde kaleme alınmış bir mektup. Anlaşıldığı kadarıyla, öncekilerden farklı olarak mektup sahibi özellikle tasavvuf alanında oldukça kültürlü sayılabilecek birine benziyor. Rıza Tevfik'in o sırada *Peyâm-ı Edebî*'de tasavvufa ve özellikle vahdet-i vücud meselelerine dair yazmış olduğu makaleleri okuyan mektup sahibinin bunları değerlendirebilmesi; Rıza Tevfik'e yazılarında kaynak olarak kullanmak üzere Fazlullah-ı Hindî'nin *Risâle-i Mürsele* adlı eserini tavsiye etmesi, Kaygusuz ve Azmî Babaların[10] yanında Kaimî Baba'dan da bahsetmesini istemesi, Sâlim imzalı bu şahsın sıradan birisi olmadığını ortaya koymaktadır. Ne var ki Giresun'da ikamet eden Sâlim imzalı bu kişinin de kim olduğunu, ne işle meşgul olduğunu, hangi tarihler arasında yaşadığını ve ne zaman öldüğünü bilemiyoruz.

Günümüzde iki yıl zorunlu Türkçe dersi okudukları halde üniversite mezunu yüzlerce kişinin iki satırlık dilekçe yazamadıklarını hatırlarsak, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla neler kaybettiğimiz daha iyi anlaşılır sanıyorum.

10 Rıza Tevfik, "Kaygusuz Sultan ve Azmî Baba Hakkında", **Peyâm** (Edebî ilâve), nr.37, 8 Mayıs 1330/21 Mayıs 1914.

Mektup -III

Nazargâh-ı hakîkat - âgâhlarına

Mürşîd-i muhterem Azmî Baba Rıza Tevfik Beyefendi Hazretleri

Nûrdan mefkûd hak ve hakîkattan bi-behre olan kalbleri uyandırdın, nûr saçtın. Kapalı gözlerin perdesini ref' ettin. Herkes nazarını takdîr ediyor. Simdi hak sizde tecellî etmiştir. Bütün memleket meftûnunuz. Biz fakîrleri ihyâ "Küllü şey'in yerciu ilâ aslihi"*, umumu irşâd ediyorsunuz. Bu hakîkatlar ancak (size) müyesser olmuştur. Bütün hak ve hakîkat kardaşları vücudunuzla hayat buluyor. Allah Allah.

12 Mayıs 330

Tarsus'ta Hükûmet karşısında
tuhafiyeci ve gazetenizin
bâyii fakîriniz
Abdullah

* "Her şey aslına döner".

Mektup -IV

Huzûr-ı Cenâb-ı Üstâz! Rıza Tevfik Bey Hazretleri'ne

Mevlânâ-yı Muhterem!

Es-selâm ey feylesof-ı hikmet-i Rabb-ı hakîm

Es-selâm ey vâkıf-ı sırr-ı hafâyâ-yı kadîm

Es-Selâm ey nüktedân-ı remz-i elf ü lâm u mîm

Sânihâtından gönüller teşne-i irfân bulur

Sizi görmek şerefine nâil olan bahtiyârân zümresine dâhil olamadığıma müteessifim. Şu kadar ki meyvenin kışrı maksûd olmayıp bâdemi matlûb olduğundan dolayı insanın özünü kıymetdâr eden sözü gıdâ-yı rûh olmaktan hâlî değildir. Hamdenlillâh o semere-i maksûdu Peyâm'ın nüsha-i edebiyyesinden iktitâf etmekteyiz. Cenâb-ı Hak zevkinizi, irfânınızı müzdâd buyursun. Vahdet-i vücûda dair sûret-i icmâlde vukû bulan beyânât-ı fâzılâneleri pek müşikâfânedir. Gönül öyle arzu ederdi ki bu bahse girişildiği zaman daha ziyade tafsilâtı hâvî olmak üzre Şeyh Fazlullah-ı Hindî Hazretleri'nin "Risâle-i Mürsele"leri tercüme buyurulup neşr olunsa idi. Ve Kaygusuz ve Azmî Babalar hazerâtının tezkîr buyurulduğu sırada Kâimî Sultan Hazretleri'nden dahi bahs buyurulmuş olsa idi.

Kemâl-i ihtirâmât gözlerinizden bûs ile arz-ı güldeste-i ihlâs olunur kardaşım.

Giresun'da mukîm
14 Mayıs 330
Sâlim

Alman Gezgini J. P. Fallmerayer'in Gözüyle

19. Yüzyılda Trabzon

İLHAN PINAR

Jakob Philipp Fallmerayer; 10 Aralık 1790'da Baierdorf (Almanya) yakınlarındaki Tschötsch köyünde dünyaya geldi; ailesi, on çocuklu bir köylü aileydi; Fellmerayer, on bir yaşına kadar çobanlık yaptı ve yanısıra köy okuluna devam etti. Yaşadığı ortamdan etkilenerek, kır manzaraları resmetme ve "uzakgörüşlülük" gibi yeteneklerini geliştirdi. 1801 yılında, baba Fallmerayer'in çiftliğini satarak ruhbanlar şehri Brixen'e yerleşmesi üzerine oğul Fallmerayer burada ruhban okuluna devam etti ve aldığı Greko-Latin eğitiminden etkilenerek edindiği tarih ve hümanizma eğilimine dayanarak hedefini ruhbanlık olarak belirledi. Bu tarihte Bavyera, Napolyon ile ittifak halindedir. 1808 yılında jimnazyumu bitiren Fallmerayer, kısa bir süre Salzburg'da ilahiyat okur; Bavyera devletinden aldığı bursla, daha önce planladığı gibi ruhban olmak için Kremsmünster'deki "Benedikten Manastırı"na gitmek yerine Landshut'taki üniversiteye hukuk okumaya gider; altı ay sonunda fikrini değiştirerek aynı üniversitede klasik filoloji, oryantalistik ve tarih okumaya başlar. Fallmerayer'in Salzburg'da bulunduğu sırada, klasik filoloji, edebiyat tarihi, fizik ve matematik gibi çeşitli disiplinlerle tanışması ve de Voltaire ve Pierre Bayle'nin eserleriyle karşılaşması bu kararı vermesinde etkili olmuştur. Aynı üniversitede, katolikliğin politik belirleyiciliğinin güçlenmesi ve klerikallerin söz sahibi olması için mücadele veren Johann Michael Sailer ders vermektedir; bu dönem Bavyera'da, katoliklikle hür düşünce, aydınlanma ile idealizmin kıyasıya çatıştığı dönemdir; bu çatışma Fallmerayer'in düşünce dünyasında da etkili olur ve Katolik kurumlara ve klerikalizme karşı tavır alır; bu durum Fallmerayer'in Hıristiyan inancına olan bağlılığını sarsmaz, fakat içindeki bu ikili çatışma yaşamı boyunca devam eder.

Landshut'ta yeni-hümanist hocalardan estetik, tarih ve Doğu dilleri dersleri alır; düşünce özgürlüğüne olan bağlılığı onu 1813 yılında Napolyon ordularının karşısına diker; artık o bir askerdir; 1813/14 yıllarında Fransa'da ülkesinin bağımsızlığı için çetin ve başarılı mücadeleler verir; İkinci Paris Barış Anlaşması'ndan sonra Lindau'daki askeri garnizonda bir yandan görevini yerine getirirken, bir yandan da harıl harıl İspanyolca, Yani-Yunanca, Türkçe ve Farsça öğrenir. 1818 yılında attan düşer ve bu görevinden ayrılır; o sırada Münih'te yeni açılan liseye dünya tarihi ve filoloji hocası olarak atanır. Bu sırada Fallmerayer, ilk eseri olan *Trabzon İmparatorluğu Tarihi, 1827* adlı kitabını yayımlar ve bu kitabıyla Danimarka Kraliyet Bilim Topluluğu'ndan ödül alır. 1830 yılında, *Ortaçağ'da Mora Yarımadası* adlı çalışmasının ilk cildini yayımlar.

Fallmerayer, askerlik günlerinde politikayla yakından ilgilenmeye başlar ve genç profesör, politik etkinliği ele almak isteyen hareketin karşısında yeralır; o, kiliseyle devletin kesin olarak ayrılması taraftarıdır ve hanedanların keyfiliği ve sefahat düşkünlüğünün karşısındadır; bu noktada Fallmerayer artık tam bir devrimci demokrattır. Ona göre tarihin mana ve önemi, onun insanın düşünsel ve politik özgürlüğünün gelişmesine katkıda bulunmasındadır.

Fallmerayer, bu noktadan hareketle, Filhelenlere ateş püskürür, Slavlar ve Bizans İmparatorluğu üzerine ortaya attığı tezlerle yok olmuş, Helen ve Bizans kültürünü yaşatmaya çalışmanın boşunalığını ileri sürer; ona göre, kuzeyden gelen Slav göçleri nedeniyle eski Yunan halkı tarihten silinmiş-

J. Philipp Fallmerayer

tir; bunu 15. yy.'da Arnavutların Yunanistan'a göçleri ve Yunanistan'daki birçok yer isminin Slav kökenli olmasıyla açıklar; bu tezler yepyeni bir tartışma başlamasına yolaçar.

Çar I. Nikola'nın generallerinden Baron Aleksandr Ivanoviç, Yakındoğu'ya yapacağı yolculuk için yöre dilleri bilen birisini aramaktadır; Fallmerayer, kendisine önerilen isimdir; 1831/34 yıllarını kapsayan bu yolculuk Mısır'dan başlar, Filistin, Lübnan, Antakya, Halep, Şam, Rodos, Batı Anadolu, İstanbul ve Kiklad Takımadaları üzerinden Yunanistan'da son bulur. Artık burada savlarını güçlendirecek yeni malzemeler arayabilirdi. Fallmerayer, yolculuk sonrasında, tarihe olan ilgisini yoğunlaştıracağı gibi demokrat düşüncelerini de toplumsal bağlamda belirginleştirecektir.

Bavyera'ya döndüğünde görev yeri bir başkasına verilmiştir; dostları da zaten onun yerinin üniversite değil, Münih Bilimler Akademisi olduğu kanısındadır; Fallmerayer Münih'e gider, Akademi Üyeliğine seçilmesine rağmen, derslere girmesine izin vermezler; o da kendisini araştırmalarına verir.

Fallmerayer, 1840 yılında, Karadeniz kıyılarını ve İstanbul'u kapsayan bir yolculuğa çıkar; yolculuk dönüşü, 1840'lı yılların en iyi eseri olarak kabul gören, *Fragmente aus dem Orient* (Doğu'dan Fragmanlar) adlı kitabını yayınlamasıyla, o artık gezgin ve bilimadamı olarak bir otoritedir. Bavyera Veliahtı Maximilian Joseph (daha sonra Kral II. Maximilian olacaktır,) kendisinden sözlü ve yazılı olarak Yakındoğu üzerine bilgiler alır; hattâ veliaht, Fallmerayer'ın 1847 yılında Doğu'ya yapacağı yolculuğu finanse eder. Yunanistan'da Avusturya Sefiri Anton von Prokesch-Osten ile İstanbul'da da ikinci derece Papa elçisi Avusturyalı Baron Stürmer ile yakın ilişkilerde bulunur; bu insanlar sayesinde Türk devlet adamları üzerine bilgilenir; 1848 yılında Sultan Abdülmecid'in Haydarpaşa'da verdiği diplomat yemeğine katılır ve Sultan'la tanıştırılır; Sultan, verdiği bilgilerden dolayı kendisini "Nişan-ı İftihar" ile taltif eder. Türkiye yolculuğu sırasında İzmir'deyken iki önemli haber alır; birincisi, Münih Üniversitesi'ne Tarih profesörü olarak atandığı haberi; ikincisiyse, 1848 Devrimi haberidir.

Fallmerayer'in din ve tarih felsefesi hakkında bir fikir sahibi olmak için -ki kendisi İslâm ve Hıristiyanlık karşılaştırmasında yerini hep Hıristiyanlık olarak belirlemiştir- 1851 yılında yayımlanan "Grosskairo und die Mission Islam" adlı makalesine bakmak gerekir; Fallmerayer bu makalesinde, Hıristiyanlığın İslâmiyet'i özümleme çabalarının boşuna olduğunu ileri sürer ve şu saptamayı yapar: "... İslâm aklın temsilidir; her inancın hukukunda olduğu gibi İslâm Hukuku'nda da zamanaşımı sözkonusu değildir. Eğer Hıristiyanlık, 4., 5. ve 6. yüzyıllarda Athanasios'un tinselciliğinin yanısıra, Arios'un akılcılığına da tahammül edebilseydi ve kiliseleşmesine izin verseydi, İslâmiyet hiçbir zaman ortaya çıkmazdı." Bu bağlamda Fallmerayer, İslâmiyet ile Aryanizm arasında yakınlık kurar ve Kuzey Afrika'nın İslâmiyet'i benimsemesinin nedeninin Aryanizm'in bu ön hazırlığından kaynaklandığını ileri sürer.

Son yıllarını çeşitli görevlerde geçiren Fallmerayer, değişik gazetelerde araştırmalarını yayınlamaya devam eder; fakat gittikçe yalnızlaşmakta, yazdıkları yankı uyandırmamaktadır. 26 Nisan 1861 gecesi evinde ölür.

Fallmerayer, tarih birikimini güncel politikaya uygulamaya kalktığı andan itibaren dikkat çektiği tek nokta, kuzeyden gelen Slav yayılmacılığına karşı Avrupa'nın karşılaştığı tehdit oldu; bunu önlemenin yolu olarak da, kendisinden yıllar sonra Kayzer II. Wilhelm'in "barışçıl yayılma"ya dayalı "Weltpolitik"inin tohumlarını oluşturan düşüncenin, yani küllerinden dirilen bir Türkiye'nin varlığını görüyordu.

Fallmerayer, Bizans araştırmalarının yanısıra, Türkiye'nin üç önemli şehri hakkında da -gerek tarihsel gerek güncel olarak- değerli araştırmalar yapmıştır: İstanbul, Giresun ve Trabzon. Ben burada, Fallmerayer'in *Fragmente aus dem Orient* adlı kitabından Trabzon üzerine yaptığı araştırmalardan özet vermeye çalışacağım.

Fallmerayer, 8 Temmuz 1840 günü Regensburg'tan yola çıkar, Tuna Nehri ve Karadeniz'de yol alarak 10 Ağustos'ta Trabzon'a varır; yolculuk 4500 km'dir ve otuz üç gün sürer. Fallmerayer, yolculuğa çıkarken şu düşünceler içindedir, "Bir elinde bereket boynuzu, bir elinde zeytin dalı yeni Avrupa fethe gidiyor." (Halbuki fetih çoktan gerçekleşmiştir; aynı yüzyıl başından itibaren gelenler bu fethi pekiştirmek ve meşrulaştırmak için gelmektedirler.)

"10 Ağustos sabahı alacasında, Stambul adlı gemimizin muhteşem güvertesinde bir ses duyuldu, 'Trabisonda!' Kamaramdan fırlayıp çıkıyorum ve uzun zamandır özlemle beklediğim, Komnenosların başşehri Trab-

zon tüm cazibesi ve adının çağrıştırdığı melodiyle önümde uzanıyor. Hiçbir plana dayanmadan gelişigüzel yapılan ev yığını, oradan buradan yükselen gri dağlar ve sabah pusu belirgin bir şey görmeyi engelliyordu; ilk anda Trabzon'un uyandırdığı izlenim, sabah mahmurluğunu üzerinden atamamış yarı hayali yarı melankolik bir şehir olduğuydu. Geçmekte olduğumuz kayalık çıkıntı yüzünden şehir tekrar kayboluyor; imparatorluk ve Cenevizliler zamanında kullanılan, fakat bugün artık liman denemeyecek halde bulunan limana sabah dörtte demir atıyoruz. Saat henüz çok erken olduğu için, Ermeni ve Acem yolcuların telâşlı inişlerini seyrederek saat sekize kadar güvertede kaldım. Çünkü, yanımda, şahsi eşyalarımdan, dertlerimden ve hatıralarımdan başka hiçbir şey yoktu; ne bir yol arkadaşım ne de bir uşağım vardı. Hiç de misafirperver olmayan Lazların ve Türkmenlerin arasına altı yüz Alman mili kat ederek niçin gelmiştim ki? Bu insanlar ne benim dilimi biliyorlardı, ne de benim geldiğim yer hakkında bilgi sahibiydiler. Elbette uzun yol boyunca, hiç de ucuz olmayan kamara yolcusu olmanın şeref ve önceliklerinin tadını çıkarmak hoş oluyor. Daha henüz demir atılmış ve gemiyle hesap kesilmişti ki, birdenbire her şey bitmiş, yabancı oluvermiştim; ta ki yeni dostluklar kurana ve yerleşecek bir yer bulana dek. İnsan, Avrupa'da bu iki evre arasındaki acı veren duyguları tanımıyor bile; çünkü, oradaki gelenek ve düzen, en yabancı ortamlara geçişi dahi kolaylaştırıveriyor."

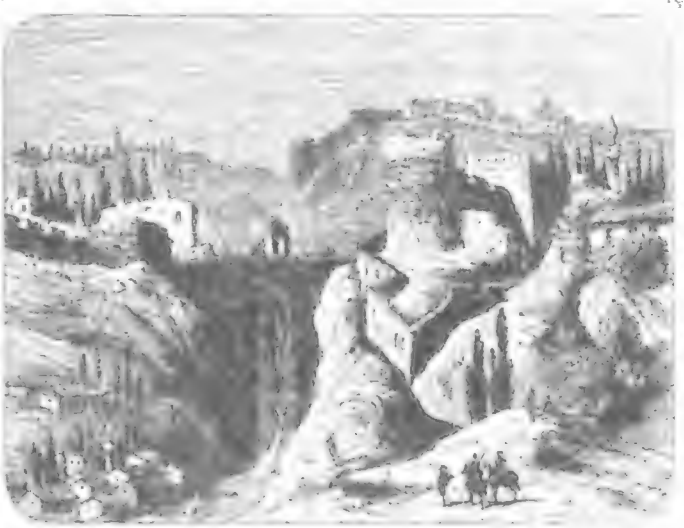

19. yüzyıl ortalarında Trabzon

Fallmerayer, Trabzon'da karaya çıkmadan önce bu düşüncelere dalmışken umudu, kendisine Viyana ve İstanbul'da verilen tavsiye mektuplarıdır. Bu mektuplar, Avusturya'nın Trabzon Konsolosu, Cenevizli Cavaliere Ghersi'ye yazılmıştır; saat dokuzda gemiden ayrılan Fallmerayer, bir rehber eşliğinde konsolosa giderken, kafasında konsolosa dair çeşitli sorular vardır. Fakat konsolosla konuşunca soruların yerini bir sevinç alır; çünkü konsolos, Fallmerayer'ın tüm sorunlarını kendi sorunu gibi algılamış ve çözümleri için çaba harcamıştır; ilk olarak onu Trabzon'un ileri gelen Katolik Ermeni ailelerinden Marimoğlu'nun evine yerleştirmiş ve yanına bir de Ermeni uşak vermiştir. Aynı zamanda aldığı özel izinle de Fallmerayer'in çevrede istediği yere girip çıkmasını sağlamıştır; bu iznin içinde Müslümanların ibadethaneleri de vardır. Fallmerayer, bu özel iznin verilişinin, zamanın Osmanlı hükümetinin Avusturya İmparatorluğu'nun dostluğuna duyduğu ihtiyaçtan kaynaklandığını belirtir.

Fallmerayer'in Trabzon'a dair ilk izlenimleri şöyledir; "... Kayıkların yanaştığı iskeleye adım attıktan hemen sonra dik bir yokuş çıkılarak, her yerinde ot çıkmış, çevresi virane evler, depolar, çeşmeler ve bahçe duvarlarıyla çevrili, Komnenoslar zamanında da Farsça 'meydan' adını taşıyan dikdörtgen büyük bir alana geliniyor. Bu meydan bugün, İran'a mal gönderen Avrupalı tüccarların mallarının ve Doğu'da her türlü yük hayvanıyla uğraşan insanların toplanma yeri ve de İran'ın yeni atanan konsolosunun ikametgâhı olarak kullanılmaktadır. Bu meydandan, taş döşeli dar sokaklardan ve bahçeler içindeki dışşehirden geçilerek her yöne gidilebilmektedir; soldaki yokuş çıkılırsa, evlerin, ekin tarlalarının ve bahçelerin bulunduğu teras şeklindeki yere, Rum Mahallesi'nin yanındaki yamaçtan aşağı doğru denize inilip de bahçe duvarları, kayalık, çarşı ve evler geçildiğindeyse eski Trabzon'a gelinmektedir. Bu ikinci yönde, meydandan yaklaşık yüz adım uzaklıkta Marimoğlu'nun evi yeralmaktadır. Ev, Trabzon'da gelenek olduğu üzere, sokak boyunca ilerleyen bir duvarın içindedir; bununla ev yaşamının yoldan gelip geçenlerin görüş alanından uzak tutulması amaçlanmaktadır. Buradaki sokaklar, Avrupa'da alışık olduğumuz gibi evlerin cepheleri tarafından oluşmamakta; çarşı hariç olmak üzere sokakları bahçe duvarları meydana getirmekte; duvarlarla evler arası yeşillendirilmekte veya taş döşenmektedir. Ev, bahçede yeralan zincirli kuyu ve ağaçların arkasında kalmaktadır."

Fallmerayer, Trabzon nüfusu üzerine de şu bilgileri verir; "... hiç kuşku yok ki, okur, Trabzon'daki Hıristiyan nüfusun yanısıra, Müslüman nüfusunu ve iki milletin birbirine olan sayısal oranı üzerine de kesin bilgi isteye-

cektir. Bu konuda, Doğu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi Trabzon'da da hane sayısı esas alınmaktadır; çünkü genel olarak her evde bir aile yaşamaktadır. Cemaat kayıtlarından alınan ve şu andaki (1840) Metropolit Constantios'un da teyid ettiğine göre şehirde irili ufaklı olmak üzere 5.800 hane bulunmaktadır. Buna göre şehrin nüfusu 30-33.000 arasında tahmin edilmektedir. 5.800 haneden 98'i -Frenkler de dahil olmak üzere- Katolik Ermenilere, 300'ü Roma ve Bizans'tan ayrılan Ermenilere, yaklaşık 400'ü Rumlara ve geri kalan 5.000'i de Türklere aittir, bu da elliye sekiz gibi bir oran vermektedir. Edirne Antlaşması sonucu Ruslara bırakılan yerlerden göç edenlerle şehirdeki Türk nüfusunda büyük artış meydana gelmişti; fakat yerlilerin göçmenlere duydukları kıskançlık, padişahın askerlik ve vergi uygulamaları ve yanısıra her yerde olduğu gibi Trabzon'da da görülen Osmanlı yöneticilerinin boyun eğme eğilimi içinde olmaları, göçmenler için dayanılamayacak şeylerdi ve bu insanlar, gâvur olmalarına rağmen, akıllı ve insani eksikliklere hoşgörüyle bakmasını bilen 'Moskof' egemenliğini kabul ettiler; topraklarına geri döndüler. Göçmenlere tepki duyan sadece Türkler olmadı; Frenkler, Rumlar ve Ermeniler de, hep bir ağızdan, '... boğazımızdan lokmamızı alıyorlar!' diye bağırıyorlardı."

Fallmerayer, Trabzon'da gelenek-görenek, idari ve kamusal durum adı.. bölümde de, gerek Trabzon'da gözlemledikleri, gerekse Osmanlı'nın diğer devletlerle olan ilişkilerinin Trabzon'a yansımaları üzerinde durur; Sultan II. Mahmud'un reform hareketlerinin halktaki etkilerini gözlemlemeye çalışır ve kişisel sonuçlar çıkarır; yapılan reformlar iyi de olsa, halk, bunların Avrupa'dan alınması nedeniyle bu reformları benimsemektedir. Yönetimin merkezileştiril-si, şiddetin devlet tekeline alınması girişimleri gibi modern devlet olma unsurlarını halkın anlamadığını ve bunun Hıristiyan düşüncesi olduğu için halk nezdinde kabul görmediğini ileri sürer.

Âyânların sermaye birikimlerini verimin kalkınması için kullanmadıkları, kazandıklarıyla bilim ve sanatı teşvik etmedikleri üzerinde duran Fallmerayer, bu insanların sermayeyi çar-çur ettiklerini ileri sürer ve bu bağlamda Canikli Osman Paşa ile ilgili gözlemlerine yer verir; "... Trabzon'daki yeni hanedan ne şairleri ne de filozofları desteklemektedir; peki o halde sermayesini ne yapmaktadır? Ticaret yapıyor veya kazançlı bir işe mi yatırıyor ya da Vidin'deki Hüseyin Bey gibi tefecilik mi yapıyor? Veya Mehmed Ali Paşa gibi devlet yatırımları için milyonlar mı harcıyor? Hayır, bunların hiçbirisini yapmamaktadır; çünkü o gerçek bir Türk'tür ve bu nedenle de her türlü spekülasyondan uzaktır. Osman'ın parası yastık altındadır ve günden güne artmasına karşılık, hem kendi hem de çevresi için büyük bir kayıptır."

Fallmerayer, kendisinin de bir ilahiyatçı olmasının getirdiği donanımla Trabzon'da kadınlar üzerine gözlemlerini, Hıristiyan ve Müslüman kadınları karşılaştırarak yapar ve her iki dinin uygulamada kadını benzer anlayışla ele aldığını, farkın sadece biçimsel olduğunu vurgular. Ayrıca, Trabzonlu kadınların reformları desteklediğini belirtir.

Trabzon ekonomisine de değinen Fallmerayer, Trabzon'un en önemli ürünü olarak ipekten söz eder ve şöyle sürdürür; "... Çevrede dut ağaçları ormanlar oluşturmaktadır. İpek ticaretinin merkezi olan Giresun, Tirebolu ve Ünye'de hem iyi kalitede hem çok miktarda ipek üretilmektedir. Sadece ipekten elde edilen gelir, yöreyi zenginleştirmeye ve insanların yaşamlarını kolaylaştıracak ihtiyaçlarını temin etmeye yetebilir; tabiî eğer yönetim, ipekçiliği cezalandırmak yerine, onu korur ve teşvik ederse. Trabzon'da bulunduğum sırada (1840) 1 okka ipeğin fiyatı 105-110 kuruş arasında değişiyordu; bunun 22 kuruşu hazineye ödeniyordu. İpeğin satış tekeli ayanın elinde olduğu gibi, kıyı boyunca bol miktarda yetiştirilen tütünün tekeli de onun elindedir.

"Yörede hiç küçümsenmeyecek miktarda keten ve kenevir yetiştirilmektedir. Trabzon'un nemli ve bol sulu vadilerinde, bu iki bitki de, Almanya'da tahmin edilemeyecek büyüklüklere erişmektedir, fakat eski bir gelenek hâlâ devam etmektedir ve yılda iki bin ton keneviri, kendi iradeleri dışında belirlenen bir fiyattan İstanbul'a, Tophane'ye göndermek zorunda kalmaktadırlar. Üretim bu niceliğe ulaşmışken, başka alıcı olmamasından dolayı üreticiye seçenek de kalmamaktadır. 'Trabosan bezi-trabzon bezi' kavramı, bir Avrupalı'nın sadece İstanbul, Selanik, Bursa ve İzmir'in çarşı ve bedestenlerinde değil, Halep, Kahire ve Bağdat'ın çarşı ve bedestenlerinde de duyabileceği bir kavramdır. Boğaziçi'ndeki sandalcıların giydiği şık keten gömlekleri kim görmemiştir ya da saltanat kayığının kürekçilerinden hamala kadar herkesin giydiği ipek benzeri keten gömlekler kimin dikkatini çekmemiştir ki? Bunların hepsi 'Trabzon bezi'dir. Hattâ, Cezayir olaylarına kadar Kuzey Afrika'nın en ücra kıyılarına dahi Trabzon mintanları giyilmekteydi."

Fallmerayer, benim yukarda aktardığım çok kısa bilgilerin çok daha çeşitlisini çok daha ayrıntılı olarak Trabzon üzerine olduğu gibi Giresun, Atina, İstanbul, Selanik, Aynoroz (Hagion-Oros) ve Teselya üzerine de aktarmaktadır. Tabiî bütün bu bilgileri, ancak böyle bir kitap tümüyle Türkçe'ye aktarıldığı zaman öğrenebileceğiz.

12 Mart'tan 26 Yıl Sonra

Erdemir Yüksek Fırınına Sabotaj!

KEMAL ANADOL

Türkiye radyoları 12 Mart 1971 Cuma günü saat 13'te Türk Silâhlı kuvvetleri adına verilen üç maddelik muhtırayı duyuruyordu.

Birinci maddede, parlamento ve hükümetin, uygulamalarıyla ülkeyi anarşi ve kardeş kavgasına sürüklediği, Atatürk'ün gösterdiği çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma umudunun yitirildiği ve Anayasa'nın öngördüğü reformların gerçekleşmediği, bu nedenlerle Cumhuriyetin ağır bir tehlikeye düşürüldüğü saptanıyordu.

İkinci madde, TSK'nin bu durumu düzeltecek çarelerin partilerüstü bir anlayışla kurulacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde oluşmasını zorunlu gördüğünü belirtiyor; üçüncü madde ise bu koşullar hızla gerçekleşmediği takdirde TSK'nin idareyi doğrudan ele alacağını ilan ediyordu.

Aynı gün akşama doğru Başbakan Süleyman Demirel, Türkiye radyolarından kamuoyuna duyurulan, Cumhurbaşkanı, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi Başkanlıklarına verilen bu muhtıranın Anayasa ve hukuk devleti anlayışıyla bağdaşmadığı gerekçesiyle hükümetin çekildiğini açıklıyordu.

12 Mart 1971 günü CHP Karadeniz Ereğlisi İlçe Başkanıydım. Avukatlık ve *Memleket* Gazetesi yazışleri müdürlüğü yapıyordum. Ereğli küçük ve antik bir liman kasabasından sanayi kentine dönüşmüş canlı bir merkezdi.[1] 15 Mayıs 1965 günü açılan Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları (ERDEMİR), ülkenin yassı mamul üreten tek entegre metalurji tesisiydi. Kok ve tali ürünler fabrikası, yüksek fırın, çelikhane, sıcak ve soğuk haddehaneler, yardımcı üniteler olarak altı birimden oluşuyordu.

1532 metreküplük hacmi, dokuz metre çapındaki haznesi ve yerden 89 metre yüksekliğiyle yüksek fırın kapkara bir devi andırıyor, kilometrelerce uzaktan görülebiliyordu. Yüksek fırın sanki dev bir kok sobasına benziyordu. Dışı metaldi. İçi de tuğlayla kaplıydı. Hazneye konulan demir cevheri, kireçtaşı ve kok kömürü 1200-1300 derece ısıyla yanıyor, karışım ateşten bir sıvıya dönüşüyordu. "Refrakter" denilen özel tuğlalar bu yüksek ısı ve sıvının dıştaki metal kısma ulaşmasını engelliyordu. Aksi halde metal kısım delinir, içerdeki sıvı yanardağ lavları gibi dışarıya dökülür ve çevreye zarar verirdi.

Dev yüksek fırının haznesinde biriken sıvının metal haline getirilmesi ve işlenmesi için, diğer ünitelere gönderilmeden önce döküm ağzından alınması gebe bir kadının doğurmasına benziyordu. Bu nedenle dünyanın her yerinde yüksek fırınlara doğurganlık simgesi olarak bir kadın ismi veriliyordu. ERDEMİR'deki yüksek fırının adına da "Ayşe" konmuştu.

O günlerde ERDEMİR'in toplam personeli 3600 kişi civarındaydı. Hepsi de SSK kapsamında sigortalı işçi sayılıyordu. Buna karşın büro hizmetlerinde çalışanlarla doğrudan üretime katılanlar ayrı statülere sokulmuşlardı. Sonuçta beyaz yakalılar grev yapamıyor ve toplu sözleşmelerde kapsam dışı kalıyorlardı.

Sendikal Mücadele Başlıyor ve Siyaseti Etkiliyor

1961 Anayasası ile başlayan sosyal uyanış önce öğrenci ve aydınların yoğunlaştığı büyük illeri etkilemişti. Üç büyük kent dışında İzmit, Ereğli,

1 Mübeccel Kıray, **Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Nihat Erim

Aliağa, Seydişehir, Mersin gibi işçi merkezleri de kısa sürede canlılık kazandılar. Buralara hem ülkedeki tüm siyasal akımlar, içlerindeki bölünmeler yansıyor, hem de kıyasıya bir Türk-İş-DİSK rekabeti ve yetki çatışması egemen oluyordu.

1971'de ERDEMİR'de iki işçi sendikası vardı: Türk-İş'e bağlı Metal-İş ve DİSK'e bağlı Maden-İş. Her iki sendika da o güne kadar çoğunluğun kendisinde olduğu savıyla toplu sözleşme masasına oturmak istemiş, bu nedenle "yetki uyuşmazlığı" sürekli olarak sendikal ve siyasal gündemi işgal etmişti. Ereğli çoktan antik ve durgun bir liman kenti olmaktan çıkmış, sosyal ve siyasal olaylardan hızla etkilenen hareketli bir sanayi kentine dönüşmüştü.[2]

İlçede iki günlük gazete çıkıyordu. *Şirin Ereğli* merkez sağ, *Ereğli Memleket* merkez sol eğilimindeydiler.

Merkez sağın temsilcisi Adalet Partisi en büyük siyasal örgüttü.

CHP hızla gelişmeye ve Adalet Partisi'ni sarsmaya başlamıştı. "Ortanın Solu" hareketiyle başlayan sola açılış Bülent Ecevit'in Genel Sekreterliğe gelmesiyle hızlanmıştı. Aynı zamanda Zonguldak Milletvekili olan Ecevit, Ereğli'ye özel bir önem veriyor, bu kenti hareketin pilot bölgesi veya laboratuvarı gibi görüyordu. Partı hızla kabuk değiştirmeye başlamış, kasaba eşrafının egemenliğinden kurtularak, çoğunluğunu işçi, esnaf ve serbest meslek erbabının oluşturduğu bir yönetimi işbaşına getirmişti.

1964 yılında Ereğli'de kuruluşunu gerçekleştiren Türkiye İşçi Partisi üçüncü siyasal örgüt olarak çalışmalarına başlamıştı. 1965 seçimlerinde TİP'in meclise 15 milletvekili sokması ülke genelinde olduğu gibi Ereğli'de de yankılanmış, bazı çevrelerde kuşku yaratmıştı. Seçimlerden hemen sonra TİP'in kurucularının çoğunluğunu oluşturan ERDEMİR personelinin işine son verilmiş, hepsi de fabrikadan uzaklaştırılmıştı.

TİP'in büyümesini engelleyen değişiklik 1969 seçimlerinden önce yapılmış ve "milli bakiye" sistemi seçim yasasından çıkarılmıştı. Bu seçimlerde sadece iki milletvekili çıkarabilen TİP içinde çalkantılar başlamış, parlamentoda tıkanan muhalefet olanağı karşısında başka seçenek ve önerilerle ideolojik tartışmalar öne çıkmıştı. Bu gelişmeler Ereğli TİP örgütünü de etkiliyordu. "Demokratik devrimci"lerle, "sosyalist devrimci"ler arasındaki mücadele sert biçimde sürüyor ve ilçe yönetimi sık sık el değiştiriyordu.

12 Mart 1971 öncesi tüm ülkede sağı bütünleştirip sola yöneltmek için cihat namazları kılınıyor, namazdan sonra istenmeyen kişi ve gruplara karşı eylemler başlatılıyordu. 5 Mart 1971 günü Hatay'ın Kırıkhan ilçesinde bir doktorun muayenehanesi basılmış, bir matbaa tahrip edilmiş, bir kahveyle dükkan yakılmıştı. Aynı gün Ereğli'de Ağa Camii'nde vaaz veren bir hoca cemaatı açıkça bu tür eylemlere özendiriyor ve kışkırtıyordu.

O günlerde Dev-Genç hareketini temsilen Ereğli'ye gelen kişi ve gruplar örgütlenme amacıyla fabrika işçileri ve aydınlar arasında ilişkiler kurmaya çalışıyorlardı. Ankara, İstanbul, İzmir gibi üniversite kentlerinde çalışan Sosyal Demokrasi Dernekleri de ilk kez üç büyük kent dışında Ereğli'de kuruluyor ve üyelerini işçilerden oluşturuyordu.

12 Mart 1971 öncesi iki sendika arasındaki mücadele tüm şiddetiyle sürüyor, uzun süren grev sonucu imzalanan toplu sözleşmeyi beğenmeyen işçiler Metal-İş'i boşaltarak Maden-İş'e yöneliyorlardı.

12 Mart 1971 Cuma günü saat 13.00'te Türkiye radyolarından okunan muhtıra genellikle olumlu karşılanmış, rahatlık yaratmıştı. 13 Mart günü Türkiye'deki birçok kuruluş bildiri yayınlayarak müdahaleye destek veriyordu. Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), Devrimci Avukatlar Derneği, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Türk Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT), Üniversite Asistanları Sendikası, Mimarlar Odası, ODTÜ Mezunları Cemiyeti, Türk Hukuk Kurumu, Elektrik Mühendisleri Odası, Dev-Genç, Maden Mühendisleri Odası ve Türkiye Orman Yüksek Mühendisleri Sendikası'nın ortaklaşa yayınladıkları bildiride komutanların muhtırası ve Demirel hükümetinin istifası olumlu karşılanıyor, bütün devrimci girişimlerin destekleneceği bildiriliyordu.[3]

Diğer kuruluşların bu yöndeki mesajları sürerken Babıali basını büyük çoğunlukla muhtırayı destekliyordu.

Nihat Erim Başbakan Oluyor

CHP'de ise durum karışıktı. Sadı Koçaş, Sezai Orkunt, Orhan Kabibay gibi asker kökenli milletvekillerinin muhtıra öncesi hazırlıklardan haber-

2 Kemal Anadol, **12 Eylül Günleri**, Yalçın Yayınları, 1987.

3 **Cumhuriyet** Gazetesi, 14 Mart 1971.

li oldukları, hatta birtakım çalışmalara katıldıkları anlaşılıyordu. Genel Sekreter Ecevit ve Merkez Yönetim Kurulu'na karşı olan ünlü politikacıların da muhtırayı sevinçle karşıladıkları bir gerçekti. Ecevit ve çevresi ise gelişmelerden ürküntü duyuyor, kuşkulu bir bekleyiş içine giriyordu.

CHP ilçe yönetimi olarak bizler de muhtıraya karşıydık ve yakın çevremiz dışında kimseye derdimizi anlatamıyor, tersine kınanıyorduk. 16 Mart 1971 Salı günü CHP grubunda konuşan Genel Başkan İsmet İnönü muhtıraya açıkça cephe almış ama, 18 Mart Perşembe günü tutumunu yumuşatarak yeni hükümete yeşil ışık yakmıştı.

Sabotaj zanlıları Harbiye'de gözaltında toplu halde. En üstte solda Yakup Erdem, Osman Aslanbay. Üstten üçüncü sırada soldan birinci Namık Aşçı, ikinci Yakup İnel, beşinci Sina Çiladır. En altta soldan ikinci Yıldırım Perçinel yanında Kemal Anadol, en sağda Şükrü Özbayrak.

Türkiye'deki çeşitli örgütler destek verirken, TİP açık biçimde muhtıraya karşı çıkıyor, Genel Başkan Behice Boran demokrasiden yana kuruluşların düşünce ayrılıklarını bir yana atarak güçlerini birleştirmelerini öneriyordu. 19 Mart günü CHP'den istifa eden ve bir gecede tarafsız hale geldiği varsayılan Kocaeli Milletvekili Prof.Dr. Nihat Erim'e hükümeti kurma görevi verildi.

21 Mart günü Bülent Ecevit yaptığı basın toplantısında CHP Genel Sekreterliği'nden ayrıldığını açıklıyor ve 12 Mart muhtırası için "Yunanistan'daki müdahale modeline uygundur, onun daha incesidir, ustacasıdır" diyordu. Olanlar CHP'ne olmuştu. Esprileriyle ünlü politikacı Osman Bölükbaşı olayı çok güzel tanımlıyordu:

"Azrail Adalet Partisi'ne girdi, cenaze CHP'den çıktı!"

Bu gelişmeler CHP ilçe yönetimi olarak bizi zor durumda bırakmıştı. Türkiye'de olduğu gibi buradaki asker ve sivil bürokrasi, emniyet örgütü, partideki karşıtlarımız bize iyi gözle bakmıyordu. Aydınlar ise Erim hükümetinin reformlar yaparak 1961 Anayasasını hayata geçireceğinden emindiler; muhtıraya karşı tavrımızı hizipçilikle eşdeğer buluyor ve suçluyorlardı.

Yargıtay'daki bir devam nedeniyle Ankara'ya gitmiştim. 10 Nisan 1971 gecesi Ereğli'ye döndüm. Eşim Erdemir'deki yüksek fırının delindiğini ve İzmir'den Bülent Ecevit'in aradığını haber verdi. Hemen kendisini aradım. Seçim bölgesine sade bir milletvekili olarak gelmek istediğini söyledi. Programı birlikte yapmak ve geziyi Ereğli'den başlatmak istiyordu.

Ertesi günü çevreden "Ayşe" ile ilgili bilgi topladım. 10 Nisan 1971 günü saat 20.00 sıralarında delinmiş. İçindeki eriyik yanardağ lavı gibi dışarıya, toprağın üstüne dökülmüş. Toprağın ısısı, eriyikten çok düşük olduğu için müthiş bir gürültü duyulmuş. Patlama izlenimi veren bu gürültü şehirde camların kırılmasına ve paniğe yolaçmış. O sırada Bağlık kantininde, "nakliyat doklar" ünitesinde çalışan mühendis, formen ve işçilerin gecesi ertelenmek istendiğinde Genel Müdür Metin İplikçi buna gerek görmemiş. Aynı gece saat 01.00'de malzeme ambarları yanmış. İçerdeki malzemelerin tümünün yandığı, artık malzeme hesaplarının yapılmasının imkansız olduğu ve yangının bunu önlediği söyleniyordu.

Balyoz Harekatı

23 Nisan 1971 günü Ulusal Egemenlik Bayramı nedeniyle Başbakan Erim radyoda konuştu. Erim, ülkedeki anarşiden şikayet ediyor ve Anayasa değişikliklerini haber veriyordu. Erim "Bunlar bugünkü son azgınlıklarının içinde boğulacaklardır. Alınacak tedbirler balyoz gibi kafalarına inecektir" diyordu.

24 Nisan 1971 günü Ecevit Ereğli'ye geldi. Erim'in bir gün önce ilan ettiği balyoz harekatına yanıt vererek kendisini seçmenlerine takdim ettim. Önce partiye, sonra Sosyal Demokrasi Derneği'ne gittik. Genel sekreterlikten çekilme nedenlerini anlattı, sorulara yanıt verdi. Bir süre sonra da Zonguldak'a hareket etti.

Kemal Anadol ve Yıldırım Perçinel Harbiye'de

Ertesi günü Zonguldak'ta yerleştiği otelden ilçeleri ziyarete başladı.

26 Nisan 1971 günü ERDEMIR Genel Müdürü Metin İplikçi yaptığı basın açıklamasında yüksek fırın iç cidar tuğlalarındaki arızaların onarılmaya başlandığını bildirerek "Ayşe'nin 15 gün içinde çalışmaya başlayacağını" söyledi.

Aynı gün Ecevit Zonguldak gezisini yarıda keserek Ereğli üzerinden Ankara'ya döndü. Bakanlar Kurulu 26 Nisan 1971 gecesi saat 24.00'ten sonra geçerli olmak üzere 11 ilde sıkıyönetim ilan etmişti. Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak illeri 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı'na bağlanmış, komutanlığa da Orgeneral Faik Türün getirilmişti.

Ecevit Ankara'ya hareket etmeden önce "özel bir şey söylemek istiyorum" diyerek kolumdan kenara çekti:

"Kemal Bey aman dikkatli olun. Özellikle işçi arkadaşlarımız dikkatli olsunlar. Zonguldak'ta Vali Nihat Oğuz Bor'la özel görüştüm. Hükümetin Zonguldak'taki sıkıyönetim ilan gerekçesi yüksek fırın Ayşe'nin delinmesi imiş. Ortada bir şey yok ama, işgüzarlık yapılabilir. Kuşkularımı var" dedi ve Ereğli'den ayrıldı. Artık Eregli'de sıkıyönetim vardı. Sıkıyönetimle birlikte dedikodu üretilmeye başlanmıştı. 26 Nisan günü Genel Müdürün açıklamasına karşın 27 Nisan günü sıkıyönetimle birlikte Ayşe'ye sabotajdan söz açılır olmuştu.

İlçedeki genç avukatlardan partimiz üyesi Avni Çelebi, Deniz Gezmiş'i övdüğü savıyla ihbar edilmiş, hakim önüne çıkarılmış, tutuklanmaktan zor kurtulmuştu. İşim gereği hangi devlet dairesine girsem, memurlar sözü ısrarla CHP içindeki çelişkilere getiriyor ve neden Erim hükumetine karşı çıktığını soruyorlardı. Çoğu iyi niyetliydi. Ama bazılarının "Sayın muhbir vatandaşlığa" aday olduğunu farkediyordum. Ülkede dayanılmaz bir baskı havası egemendi. Terör ve anarşiyle mücadele adı altında düşünmeyen, tartışmayan bir toplum hedefleniyordu. Ankara Hukuk Fakültesi Anayasa Profesörü Bülent Nuri Esen bile gözetim altındaydı.

1971 yılını Birleşmiş Milletler "Dünya kitap yılı" ilan etmişti. Oysa 1971'de Türkiye, sobaları ısınmak için değil, kitap yakmak için çalışan ilkel ve utanç veren bir görünüm içindeydi.

Siyasal çalışmalar sıkıyönetim komutanının iznine bağlanmıştı. Yönetim kurulu toplantısı yapmak bile yasaktı. Bu sıkıntılı havadan ve tehlikeli ortamdan uzaklaşmak istedim. Avukat arkadaşlarımdan ikisine vekalet vererek dosyalarıma bakmalarını sağladım. Mayıs ayı ortalarında eşimle birlikte İzmir'e geldik. Kayınpederin evine konuk olduk. Daha sonra güneye geziye çıktım. Eşime bulunduğum yerlerin telefonunu bırakıyordum.

Bodrum'da sabaha karşı çalan telefon sesiyle uyandım. Ereğli'den CHP yönetim kurulu üyesi arkadaşım Yılmaz Erhal arıyordu. Evimin arandığını, beni bulamadıklarını haber veriyor, kaçtı dedirtmeden acele Ereğli'ye gelip teslim olmamı istiyordu.

Acele İzmir'e döndüm. Ömründe karakola gitmemiş kaynpederimin bana yataklık ettiği için gözetime alındığını büyük üzüntüyle öğrendim. 26 Mayıs 1971 günü İzmir Emniyet Müdürlüğü'ne gittim. Şube müdürü "Bugün yürürlüğe giren sıkıyönetim yasasına göre tüm Emniyet örgütü sıkıyönetim emrinde. Bizim insiyatifimiz kalmadı. Seni Karadeniz Bölge Komutanlığı'ndan istiyorlar. Mevcutlu gönderirsem kımbilir kaç günde gidersin" dedi. Kendisine her türlü güvenceyi vereceğimi söyledim. Avukat olduğum için, 24 saat içinde Ereğli'ye teslim olmam koşuluyla beni serbest bıraktı.

İlk uçakla Ankara'ya gittim. İnönü Rüzgarlı Sokak'taki CHP Genel Merkezi'ne yöneldim. Merkez Yönetim Kurulu toplantı halindeydi. Beni hemen içeri aldılar. Meğer arandığımı öğrenmişler ve bu konuyu görüşmeye başlamışlar. Sıkıyönetimin gözetime alma kararı verdiği ilk CHP ilçe başkanı benmişim. Acaba sebebi neydi? Başka örgüt yöneticilerine de sıra gelecek miydi?

Kamil Kırıkoğlu, İlyas Seçkin, Orhan Birgit, Hayrettin Uysal, İsmail Hakkı Birler'le durumu görüştük.

Birler aracıyla beni terminale bıraktı. Otobüse bindim ve 27 Mayıs 1971 sabahı Ereğli'ye döndüm.

Teslim olmadan önce aldığım bilgiler dehşet vericiydi. İstanbul'dan Giresun muhbiri gelmiş Ereğli önünde demir atmıştı. Bolu'dan komando birlikleri ve tank taburu gelmiş, şehri kuşatarak giriş çıkış yollarını kesmişti. Fabrika ve şehirden yakalanan otuz kadar kişi, halkın yarı şaka yarı korkuyla "beyaz gemi" adını koyduğu muhribe götürülmüş ve harp gemisi demir almış, İstanbul'a gitmişti. Neden, niçin alındıklarını bilen yoktu. Herkes geminin dönüp ikinci operasyonla başkalarını da alıp götüreceği korkusu içindeydi. Ben yokken sıkıyönetimden gelip evimi aramışlardı. Bütün kitaplarım çuvallara doldurulup götürülmüştü. Teyp ve bantlarıma el koyarken anneme bu makinayla Romanya ile görüştüğümü söylemişler.

Sabah Bölge Komutanlığı'na teslim oldum. Yanıma bir astsubay vererek otobüsle İstanbul'a gönderdiler. Otobüste yolculardan aldığım gazeteyi okumaya başladım. Gazete 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Faik Türün'e sorulan soruları ve yanıtları yayınlıyordu. Türün 25 Mayıs 1971 saat 19.00 itibariyle tutuklu sayısının 132, gözaltındakilerin 87 olduğunu söylüyor, yine bir soruya karşılık "İşçi faaliyetlerinden dolayı tutuklanan ve gözaltına alınan yoktur. ERDEMİR'deki sabotajla ilgili olarak 29 kişi gözaltına alınmıştır" diyordu. O ana kadar neden arandığımı ve neyle suçlandığımı bilmiyordum. Demek bunun için İstanbul'a götürülüyordum. Ecevit'in bir ay önceki uyarısı gerçekleşmişti. Beynimden vurulmuşa dönmüştüm. Faik Türün araştırma bile yapmadan olayı sabotaj ilan ediyordu. Zonguldak'taki sıkıyönetime bir gerekçe lazımdı. Anlaşılıyordu ki, bu gerekçe bulunmuştu. Şimdiye kadar Ereğli'nin gündeminden çıkmayan Ayşe, şimdi de tüm ülkeye kendini tanıtıyordu.

İstanbul'da otobüsten inip taksiye bindik. Taksi sarı eski bir binanın önünde durdu. Harbiye 1. Ordu Merkez Komutanlığı olarak kullanılıyordu. Bir çavuş önündeki deftere künyemi yazdı. Valizimi açtı, üstümü aradı. Yanındakilere "bunu içeri götürün" dedi. Uzun koridorlardan geçtik. Demir parmaklıklı kapı nöbetçi tarafından açıldı, beni içeri bıraktılar. Ereğli'den getirilen arkadaşlar buradaydı. Hepsiyle tokalaştık, yakın arkadaşlarla kucaklaştık.

Avukat Yıldırım Perçinel yakın arkadaşımdı ve CHP üyesiydi. Sina Çıladır, yazınımızda ilk işçi hikayeleri ile tanınan Ahmet Naim Çıladır'ın oğluydu. Babası gibi gazeteciydi. İnceleme ve araştırmaları vardı. Askerde kulakları sağır olmuştu, hiç duymuyordu. "Büyük bir patlama olmuş. Ben onu bile duymadım. Ne fırını yahu..." diyor, gülümsüyordu. TİP'in ilçe sekreteriydi. Şükrü Özbayrak Maden-İş Sendikası 9. Bölge temsilcisiydi. Özer Er Erdemir'de sağlık memuruydu ve sendikacılık yapıyordu.

Hasan Özcan, İbrahim Kaya, Mahir Çetin, Necip Akman, Yüksel Yılmaz hem sendikada, hem de Sosval Demokrasi Derneği'nde aktif görevlerde çalışıyorlardı.

Akif Eroğlu, İbrahim Kalyoncu, Yakup Erdem, Ahmet Cevdet Kurtel, Yakup İnel, Ilhami Akman, Osman Aslanbay, Namık Ahçı, Erdem Ergun, Seyit Ahmet Gecenoğlu fabrikada çalışan işçilerdi. Çoğu TİP içindeki tartışmalarda yeralmıştı. Bazıları kendini ayrı bir sol kimlikle tanıtıyordu. Ama hiçbirinin terörle ilgisi yoktu. Hepsi de ekmeğini emeğiyle kazanan ERDEMİR işçisiydi. Nuri Yıldırım işten ayrılmış kahvecilik yapıyordu.

Anlaşılıyordu ki Ereğli'deki siyasal yelpaze incelenmiş, CHP içinde Erim hükümetine karşı olanlarla, sosyalist düşünce içinde yer alan çeşitli kişiler ve Maden-İş Sendikası yöneticileri seçilmiş, sabotaj zanlısı olarak buraya getirilmişlerdi.

Birkaç gün geçti. Merkez komutanı Şahabettin Paşa'nın geleceğini söylediler. Tek sıra dizildik. Paşa geldi, teker teker adımızı ve mesleğimizi sordu. Ayşe'nin delinmesi konusunda kanımızı öğrenmek istiyordu. Özellikle yüksek fırında çalışan arkadaşlarımız durumu somut biçimde açıkladılar. Fırında yüksek ısıda eriyen metal sıvının, dış kısımla temasını önleyen tuğlalar (refrakter) ABD'den getiriliyordu. Bunlar 25 santim kalınlığındaydı. İnceldiğinde yenilenmesi gerekiyordu. Oysa tuğlaların kalınlığı iki, üç santime kadar düşmüştü. Derhal refrakter ithal edilmeli ve fırın bakıma alınmalıydı. Amerikalı uzmanların uyarılarını bile dikkate almayan fabrika yönetimi "üretim zorlaması" yapmış sonunda olan olmuştu. Amaç fazla üretim yapmış görünerek kâğıt üstündeki kârı kabartmaktı. Fırın delinince işçi arkadaşlar fedakârca çalışmışlar, yaşamlarını tehlikeye atmışlardı. Bu nedenle Genel Müdür İplikçi, kendilerine teşekkür etmişti. Ama burada sabotaj zanlısı idiler. Mükafat beklemiyorlardı, ama böyle suçlanmak ağırlarına gidiyordu. Necip Akman vücudundaki yanık izlerini gösterince paşa etkilendi. "Üzülmeyin" dedi. "Fırın gücünün üstünde çalıştırılmışsa bunun sorumlularını da çeker alırız." Herkesin "bunu yapabilir misiniz?" diye sorduğu gözlerinden okunuyordu. Koskoca malzeme anbarı varmış ve rutinli olarak buraya zavallı bir bekçi getirilmişti...

Yıldırım Perçinel, Sina Çıladır, Cem Gazeteci ve benim gibi işçi olmayanlar ise yüksek fırını sadece uzaktan, şehirden görmüştük.

Kimseyle görüştürülmüyorduk. Ziyaretçi yasaktı. Ankara'dan Kamil Kırkoğlu gelmiş, milletvekili olmasına rağmen beni görememişti.

Bir süre sonra MİT'ten bir ekip geldi. Hepimizin ifadesini aldılar. Sıra bana geldi. Karşımda bir sivil oturuyordu. Kendisine "albayım" diye hitap ediyorlardı. Sabotaj iddialarına karşı ben de suçlamalara başladım. Albay daktiloya istediklerimi yazdırmama izin verdi. Birkaç sayfa tutan ifadem gerçek suçlular hakkında iddianameye benziyordu. Ama bir işe yaramayacağını biliyordum.

Kaldığımız yer ilginçti. Harbokulu İstanbul'da iken öğrenciler burada okumuşlardı. Mustafa Kemal dahil, bir kuşak buradan mezun olmuştu. Kaldığımız bölüm üç odaydı. İki oda ranzalı koğuşlar, diğeri de mutfak olarak kullanılıyordu. Odaların penceresi yoktu. Elektrikler 24 saat yanıyordu. Söndürmek yasaktı. Dışarıda küçük bir avlu vardı. Hep birlikte çıktığımızda zor sığıyorduk. İstanbul'un göbeğinde bulunmamıza karşın sadece yukarıyı, havayı görebiliyorduk. Bina çok eski, tahtalar delik deşikti. Yatağa girdiğimizde tahtakuruların battaniyenin üstünde yürüdüğü görülüyordu.

Mahkemeye çıkmayı bekliyorduk. Belki de Faik Türün 1402 sayılı yasada yapılan değişiklikle kişileri gözetim altında tutma süresi 28 güne çıkarılan yetkisini kullanıyordu.

12 Haziran 1971 Cumartesi günü hepimizi askeri kamyona bindirip 1. Ordu Komutanlığı'nın bulunduğu yere, Selimiye Kışlası'na götürdüler. Ayakta bekliyorduk. Birkaç saat geçti. Sonra bir subay geldi. Adı okunan öne çıkıyordu. Büyük bir kısmın adı okunmuştu. Geride Sina Çıladır, İlhami Akman, Namık Ahçı, Şükrü Özbayrak, Hasan Özcan ve Necip Akman kalmışlardı. Onları alıp götürdüler. Üzgün bakışlarla vedalaştık. Bize "artık serbestsiniz" dediler. "Istersenız memleketinize askeri araçla gönderebiliriz." Subaylara "biz kendimiz gideriz" dedik.

Bu işe canım sıkılmıştı. Radyo zanlı bile demeden tüm ülkeye sabotajcı olduğumuzu duyurmuştu. Şimdi aklanma hakkı bile vermiyorlardı. "Efendim yargılanmayacak mıyız. Ben mahkeme önüne çıkmak istiyorum" deyince subay ters ters yüzüme baktı. "Biran önce buradan gidersen senin için hayırlı olur" dedi.

Serbest kalınca Ankara'ya CHP Genel Merkezi'ne gittim. Merkez Yönetim Kurulu üyesi Yılmaz Alpaslan beni görünce çok sevindi. Birlikte Bülent Ecevit'in Bahçelievler'deki evine gittik. Ecevit'e olup bitenleri anlattım. Kendisi olayın dışardaki gelişimini sıraladı. Konuyu İsmet İnönü'ye götürmüş. O da Genelkurmay Başkanı Orgeneral Tağmaç'a yansıtınca Faik Türün Ereğli'ye fabrikaya gitmek zorunda kalmış. Amerikalı ve yerli uzmanlara rapor hazırlatmışlar. Onların raporu da sabotaj değil, ihmal ve üretim zorlaması olduğu yolunda sonuçlanmış. Türün ABD'li uzmanlara da "komünist ve terörist" diyemeyince bizi serbest bırakmak zorunda kalmış...

Eğer olaya müdahale edilmeseydi, Eminönü araba vapurunun batırılması, kültür sarayının yakılması gibi, "Ayşe'nin delinmesi" de sabotaj dosyasıyla birleştirilecek, o davanın sanıkları gibi en az iki yıl hapis yatacaktık. Onlar iki yıl yatmış, poliste araba vapurunu batırdıklarını, Kültür Sarayı'nı yaktıklarını kabul etmişlerdi. Ama yargılama sonunda askeri savcı beraatlerini istemek zorunda kalmıştı. Ve aklanmışlardı...

Ekim 1973 seçimlerinde Zonguldak Milletvekili seçildim. Altı KİT komisyonunda çalıştım. Hukukçu olmama karşın sürekli Demir-Çelik alt komisyon başkanlığı yaptım. Komisyon olarak Sovyetler Birliği'ne davet edildik. Resmi temaslarda, İskenderun Demir ve Çelik Fabrikası (İSDEMİR)'deki fırın Cemile'nin delinmemesi için Türkiye'ye bir an önce refrakter göndermelerini istedim!..

İletişim'den

ESER TUTEL

Seyr-i Sefain

Eser Tutel bu kitabında yalnız Seyr-i Sefain İdaresi'ni değil, ondan önceki ve sonraki dönemleriyle bütün sivil denizciliğimizin tüm geçmişini anlatıyor. Vapurların pek çoğunun fotoğrafları da meraklısına ilgi çekici birer belge olarak sunuluyor. Ayrıca Deniz Nakliyatı'nın filosundaki şileplerin, tankerlerin, İstanbul'daki deniz otobüslerinin de merakla izlenecek geçmişleri var...

"Kitap İhtiyaçtır"
İletişim Yayınları

DAĞITIM:
PİA. İstanbul Klodfarer Caddesi, Binbirdirek Sokak, İletişim Han 7/B-1, 34400 Cağaloğlu Tel. (212) 638 55 45 - 638 55 71 - 638 55 75 • Faks: (212) 517 71 57 - 58
PİA. Ankara Selanik Caddesi 72, 06640 Yenişehir Tel. (312) 417 78 35 • Faks: (312) 425 06 82
PİA. İzmir 859 Sokak, Saray İşhanı 1/8, 35250 Konak Tel (232) 483 10 40 • Faks: (232) 484 46 65

İgnácz Kúnos'un Derlediği Bir Türkü ve İstiklâl Marşımız

ALİ OSMAN ÖZTÜRK

Türk halk edebiyatı sahasında Macar Türkoloğu İgnácz Kúnos'un önemli bir yeri vardır. Yaptığı derlemelerde masal, ortaoyunu, ninni, Nasrettin Hoca fıkraları, Karagöz oyunu, türkü gibi çok güzel örnekler tespit etmiştir. 1887-1889 tarihlerinde yayımladığı iki ciltlik hacimli eseri[1] oldukça değerli malzeme içermektedir. Daha o zamanlar Türkçedeki seslerin Arap alfabesiyle karşılanmasının zorluklarına değinerek, derlediği metinleri Latin harfleriyle Türkçesi ve Macarca çevirisiyle yayımlayan Kúnos, daha sonra Viyana'da çıkan bir dergide[2] yayımladığı türkülere Almanca çevirilerini de eklemiştir. Bu yöntemin, bugünün perspektifinden bakılınca, bizim için ne kadar büyük bir kolaylık sağladığı görülmektedir. Adı geçen ilk eserin ikinci cildinde toplam 151 türkü metni ve 19 bölüm halinde verilen 135 hanelik bekçi (ramazan) manileri bulunmaktadır.

Bu yazıda Kúnos'un derlemelerinden olan bir türküde yer alan bir kıtayı dikkatlere sunmak istiyoruz. Söz konusu türkü, kitaptaki "Aşk türküleri" (Szerelmi dalok) grubunda, 32. sıra numarasıyla gösterilmiştir.

Türkü metni, üçer mısralı yedi kıtadan oluşuyor. Bu yedi kıta içinde genel olarak iki ayrı grup tespit etmek mümkün: Birinci grup "Ben yâre yolladım..." ya da "Yâr bana yollamış..." söz kalıpları ile başlıyor. İkincisi ise birbirinden bağımsız iki ayrı (son iki) kıtadan meydana geliyor. Bu bağımsız kıtaları bir tür "gezgin mani" sayarsak (çünkü örn., 6. kıta, meşhur "Kâtibim" diye bilinen "Üsküdar'a gider iken" türküsünden alınmış görünmektedir), üzerinde durmak isteğimiz kıtayı (5. kıta) türkünün son kıtası olarak değerlendirebiliriz.

TÜRKÜ[3]

1- Ben yare yolladım bir gömüş tarak
tara zülüflerin gerdanına bırak,
şanına düşer mi sevüp de bırakmak.

2- Ben yare yolladım bir gömüş kaşık,
kaşığın içinde okunur aşık,
yare gitmek isterim yol dolaşık.

3- Ben yare yolladım bir gömüş kutu,
içine doldurdum envai koku,
ben burada yazdım sen orda oku.

4- Yar bana yollamış bir yeşil yaprak,
yarı sarmayınca almasın toprak,
isterim yare gideyim yollar pek ırak.

5- Yar bana yollamış bir gömüş hilâl,
O yar benim olmazsa
etmem hakkımı helâl,
İsterim yare gideyim yollar pek zılal.

6- O yare giderken aldı bir yağmur,
uykudan uyanmış gözleri mahmur,
benim efendimin kaşları samur.

7- Yine yeşillendi karşıki dağlar,
hastanın halinden ne bilir sağlar.
kalbim melul mahzun döşek kan ağlar.

Türkünün 5. kıtasını okuyunca ister istemez İstiklâl Marşı'mızı anımsıyoruz. Bunda hem motifler hem de uyak şeması en önemli etken. Sanki marşın ikinci ve üçüncü kıtaları örnek alınmış gibi görünüyor. Ancak türkünün derlendiği ya da daha net ulaşabileceğimiz yayımlanma yılını

Ali Osman Öztürk, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim görevlisidir.

1 **Oszmán - Török Népköltési Gyüjtemény**, I. Kötet: Oszmán-Török Népmesék, 1887; Második Kötet: Oszmán-Török-Népmesék es Népdalok, Budapest 1889.

2 Bkz. "Türkische Volkslieder". **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes [WZKM]** II, 1888, s. 319-24; **WZKM** III, 1889, s. 69-76; **WZKM** IV, 1890, s. 35-42.

3 Çevrimyazı, tarafımızdan yapılmıştır.

32.

Ben jare jolladém bir gömüš tarak,
tara züluflerin gerdanéna brak,
šanéna düšer-mi sevüp-de brakmak.

Ben jare jolladém bir gömüš kašék,
kašé'én içinde okunur ašik,
jare gitmek isterim jol dolašék.

Ben jare jolladém bir gömüš kutu,
içine doldurdum envai koku,
ben burada jazdém sen orda oku.

Jar bana jollaméš bir ješil japrak,
jaré sarmajénža almasén toprak,
isterim jare gidejim jollar pek irak.

Jar bana jollaméš bir gömüš hilal,
o jar benim olmazsa etmem hakkéni helal,
isterim jare gidejim jollar pek zulal.

O jare giderken aldé bir jámur,
ujkudan ujanméš gözleri malmur,
benim efendimin kašlaré samur.

Jine ješillendi karšé-ki dálar,
yastanén halénden ne bilir sálar,
kalbém melul ma'yzun döšek kan álar.

Künos'un çevrimyazısı ile türkünün metni

gözönüne alırsak, bunun imkânsızlığı ortaya çıkıyor. Çünkü türkü 1889 yılında yayımlanmış, İstiklâl Marşımız ise 1921'de yazılmıştır. Bir etkileşim sözkonusu olsa bile marşın, türküden etkilenilerek yazılmış olması daha akla yatkın. Elbette Mehmet Âkif Ersoy'un, Künos'un yayımladığı bu türküyü okumuş olduğunu söylemek istemiyoruz. Bu çok zayıf bir ihtimal. Olsa olsa, halk geleneği içinde yaşamaya devam eden bu veya benzer bir türküyü şairin duymuş olması düşünülebilir. Bundan daha önemlisi elbette Mehmet Âkif Ersoy'un ona ne anlam yüklediğidir.

İstiklâl Marşı'nı meydana getiren motifler arasında, bayrak, hilal, yıldız da önemli bir yer tutar. Öyle ki, bunlar özellikle iki kıtada yinelenerek vurgulanır. Marşın ikinci ve son kıtalarının bu bakımdan, metnin bütün olarak vermek istediği mesajı içerdiğini söylersek yanlış olmaz.

1- Korkma! Sönmez bu
şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde
tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır
parlayacak;
O benimdir, o benim
milletimindir ancak!

2- Çatma, kurban olayım çehreni
ey nazlı hilâl,
Kahraman ırkıma bir gül...
Ne bu şiddet bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız
sonra helâl;
Hakkıdır, Hakk'a tapan,
milletimin istiklâl.

Savaşın neden olduğu duygularla, büyük bir sitem, bir çıkışma içerir buradaki dizeler. Uğruna binlerce canın feda edildiği bayrak kişileştirilir ve ona artık bunun karşılığının olması gerektiği hatırlatılmak istenir. Yalnızca bu marşta değil, Âkif'in diğer şiirlerinde de bu duyguları görebiliriz. Örneğin Berlin Hatıraları'nda üzülür o anki Hilalin haline (*Safahat*, s.349):[4]

Beş altı pençe bir olmuş
boğazlamakta bizi!
Silindi gitti Hilâlin şu anda belki izi.

Çanakkale Şehitlerine şiirinde ise, bu Hilâl uğrunda her birini güneş kadar yücelttiği Mehmetciklerin toprağa düşmesini tezat gibi değerlendirir ve şöyle yönelir Allah'a (*Safahat*, 426):

Bir hilâl uğruna, yâ Rab,
ne güneşler batıyor!

Bu yönelişin bir tür sorgulama, bir cevap bekleyişi yoğunluğunda olduğunu görüyoruz. Verilen onca şehite rağmen neden hâlâ arzulanan zaferin gerçekleşmediğini, İstiklâl Marşı'nda daha sitemli, hattâ tehdit dolu bir tavırla dile gelmesi işte bu sözkonusu kıtalarda gerçekleşir

2- Çatma, kurban olayım
çehreni en nazlı hilâl,
Kahraman ırkıma bir gül...
Ne bu şiddet bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız
sonra helâl;

Tehdit ifadesinin, halk dilinde sıkça geçen "hakkını helâl etmemek" biçiminde kullanılmasını, elbette Âkif'-in şiirlerindeki günlük dile yaklaşan üslûbunun bir gereği sayıyoruz.

"*Ruhumun senden İlâhi, şudur ancak emeli / Değmesin ma'bedimin göğsüne nâmahrem eli*" diye düşünen Türk insanı, döktüğü kanın bedelini isteme hakkını kendinde görür. Bu deyimin vuruculuğunun gayet farkındadır Mehmet Âkif; bunu son kıtada tekrarlar, ancak bu kez tehdit ortadan kalkmış, nihayet "hakkını helâl edecek" şartlar doğmuştur. Böylece hem Kurtuluş Savaşı sırasında hem de sonrasında Türk halkının duyguları özetlenmiş olmaktadır:

Dalgalan sen de şafaklar gibi
ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın
hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok,
ırkıma yok izmihlâl:
Hakkıdır, hür yaşamış,
bayrağımın hürriyet;
Hakkıdır, Hakk'a tapan,
milletimin istiklâl.

Bu duyguları, Mehmet Âkif'in damadı Ömer Rıza Doğrul, *Safahât*'ın sonraki baskılarına koyduğu İstiklâl Marşı metninden önce şöyle özetler:

"Mehmet Âkif merhum, İstiklâl Marşı'nı Şubat 1337 (1921)'de yazdı.

4 Verilen sayfa numaraları **Safahat**'ın (İnkılâp ve Aka Yayınevi, İstanbul, 1984) 18. baskısındandır.

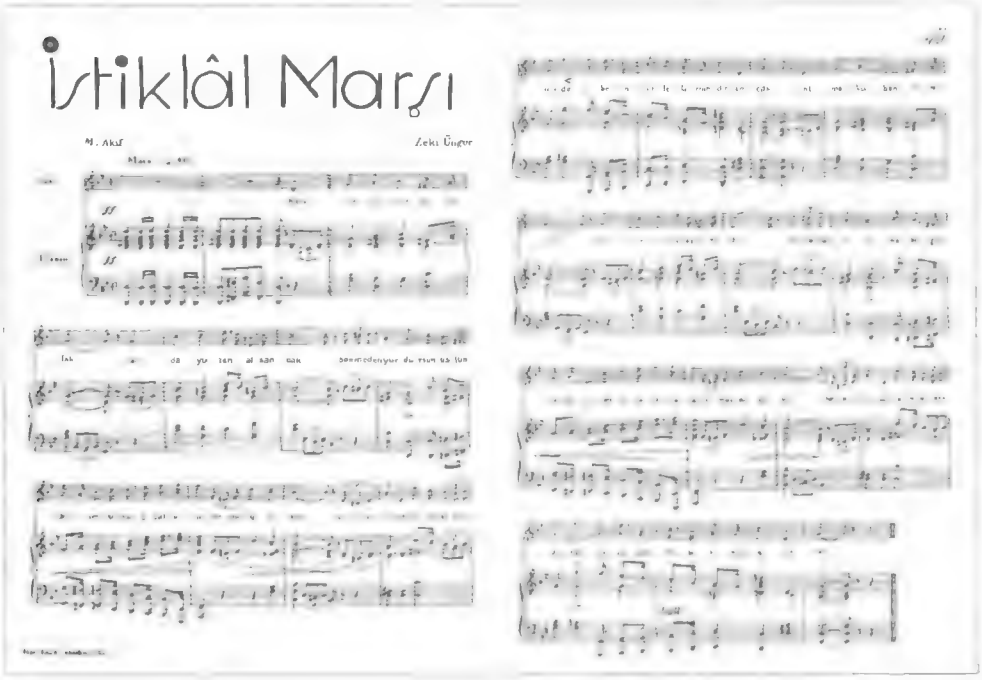

Eser, 1 Mart 1337 günü Büyük Millet Meclisi'nde, o zamanın Maarif Vekili olan Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından okundu ve Millet Meclisinin heyecanlı tezâhürleriyle karşılandı. Büyük Millet Meclisi bu marşı, 12 Mart 1337 (1921) günkü toplantısında resmen kabul etti. O gün eserin değeri hakkında yapılan kısa bir müzakereden sonra "Milletin ruhuna tercüman olan ve Meclis'in kabulü ile resmî mahiyet iktisabeden İstiklâl Marşı'nın ayakta dinlenmek üzere Maarif Vekili tarafından bir defa daha Meclis kürsüsünden okunması" teklif edildi ve teklif kabul olundu. Büyük Millet Meclisi'nin bütün âzası ayağa kalktı. Derin bir vecd ve coşkun bir heyecan içinde marşı dinlediler." (*Safahat*, 524)

Yukarıda üzerinde durduğumuz motif ve uyak şemasını bir halk türküsünün sevgi bağlamında bulmamız, herhalde ancak İstiklâl Marşımızın halkın dilini kullandığını gösterir.

Yar bana yollamış bir gömüş hilâl,
O yar benim olmazsa etmem
hakkımı helâl,
İsterim yare gideyim yollar pek zulal.

Mehmet Âkif bu türküyü biliyor muydu, ya da duymuş muydu, bilemeyiz[5]. Şayet biliyorsa, bir esinlenme olabileceğini düşünmenin de bir zararı olmaz. Sevgilinin yerini Hilâl'in ve ona verilen sevginin yerini "dökülen kanın" alması, ama her halükârda "hakkını helâl etmeme" duygusu, yine Türkçe, yine Türk insanının gönlünden geçenler. Keza Mahmet Âkif'de, 1922 tarihli "Leyla" şiirinde (s. 475 vd.), sevgili Leylâ'ya aynı şekilde seslenmez mi?

Kimin uğrundadır, Leylâ,
o makteller, o zindanlar?
Helâl olsun o kurbanlar,
o kanlar, tek sen ey Leylâ
Görün bir kerrecik, ye's
etmeden Mecnûn'u istılâ

Ömer Rıza Doğrul, bu dizeleri, yukarıda değindiğimiz koşulları içine alacak biçimde şöyle yorumlar: "...kudret ve metanetle dövüşen Türk milleti, muhakkak ki murada erecek ve mutlaka "Leylâ"sına kavuşacaktı. Bu Leylâ, "millî ülkü", "millî zafer" ve "millî kurtuluş"tu ve onun uğrunda her şey feda idi" (*Safahat, s. XI. V*)

İlginçtir ki, Mehmet Âkif, bu "helâl-hilâl" şemasını bütün Safahat içinde hiç kullanmaz. "Helâl" sözcüğü ise uyak olarak bir kez geçer. Okurları, söz konusu uyak bağlamında bilgilendirmek amacıyla taradığımız *Safahat*'ta şu uyakları tespit edebildik: istiskal-ihlâl / melâlderhâl / muhâl-hayâl / istikbâl-izmihlâl / melâl-istikbâl / visâl-mâzi hâl / isti'cal-istikbâl / âmâl-istı'mâl /celâl-zılâl / izmihlâli-hâli / istikbâliıstiklâli / ıhmâle-izmihlâle / istikbâlin-istıkllâlın / ıstiklâlin-izmihlâlin / *helâl-ızmihlâl* / ıstıklâlin-âmâlin / hâvâl-levâl / timsâl-meâl / ikbâl-istiklâl / ıstıklâl-istıskaal / izmihlâl-istiklâl / pâmâlı-ıclâlı / pâmâl-istiklâl / cibâlcemâl ı zılâl-muhâl / misâl-istiskal /muhâl-haval hâyâl-istikbâl / lâl-istikâl, lâl-ıhlâl / kemâl-ikmâl / misâlmuhâl nusâl-muhâl / misâl-kemâl.

Bu sözcükler, bir iki istisna hariç, hepsi ikili uyak şeklinde kullanılmıştır. Bir kıta içinde yoğun, yani beşli uyak olarak 1912 tarihli "Yarası Olmayan Gocunmasın" şiirinde [illegible] istiklâl - izmihlâl - âmâl-mâlâmâl-istikbâl (bkz. *Safahat*, [illegible]).

Sonuç olarak; belirtmek isteriz ki, belki akla gelebileceği gibi, konuyu [illegible] amacımız yok. Sadece kendi [illegible] paylaşmak iste-

5 Mehmet Âkif'in en azından türkulere [illegible] olmadığını biliyoruz; orn. **Safahat**'ın Bir[illegible] tabı'nda şu türküye yer verir: "Deniz da[illegible] olmaz / Gonul sevdasız olmaz /Yârı guze[illegible] nın / Başı belâsız olmaz! / Haydındı m[illegible] ni maşallah / Kavuşuruz inşallah..." (s. [illegible]

Hasköy Yangını (13 Mart 1908)

RIFAT N. BALİ

Avram Galanti, *Histoire des Juifs d'Istanbul depuis la prise de cette ville en 1453 par Fatih Mehmed II jusqu'a nos jours* (İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından 1453 yılında fethinden günümüze kadar İstanbul Yahudileri tarihi - İstanbul 1942) kitabının ikinci cildinde 1908 yılının Mart ayında Hasköy'ün Arabacılar semtinde meydana gelen bir yangından söz eder. Yangın Naftali Sinagogu'nun bulunduğu sokakta meydana gelmiş ve yangının bilançosu üç yüz ev, otuz dükkân ve bir sinagogun tamamen kül olmaları ve beş bin kişinin evsiz barksız sokakta kalmaları olmuştur.[1]

Bu yangın hakkında daha fazla bilgi Galanti'de rastlanmaz. Yakın tarihte ortaya çıkan ve Galanti'nin de eserlerinde söz etmediği bir risale sayesinde bu yangın hakkında etraflıca bilgi edinme olanağı doğdu.[2]

Sözkonusu 19 sayfalık risale "*Compte-rendu Des Travaux De La Commission De Secours Aux Victimes De L'incendie De Haskeuy Du 13 Mars 1908*" (13 Mart 1908 Hasköy yangınındaki kazazedelere yardım komisyonunun çalışma raporu) başlığını ve *Constantinople Imprimerie de Castro, 1908* tarihini taşımaktadır.

Risaleye göre yangın 13 Mart 1908 Cuma günü öğleden sonra Hasköy'de Arabacılar semtinde Abraham Leon adlı fakir bir Yahudi bakkalın evinde başladı. Bu şahıs parasını sayarken on parasını elinden düşürdü ve para bir petrol bidonunun altına kaçtı. Leon parayı bulamayınca bir kibrit çaktı ve zeminde gezdirdi. Zeminde bidondan sızıp yayılmış petrol vardı, petrol alev aldı ve tüm dükkânı sardı.

Bu yangın başlangıcını söndürmek için sarfedilen tüm gayretler boşa çıktı. Yangın göz açıp kapayıncaya kadar korkunç boyutlara ulaştı. Sadece bakkalın bulunduğu bina değil onun yanındaki ve ahşaptan yapılmış tüm binalar kibrit çöpleri gibi alevler içindeydiler. Güneyden esen rüzgâr yangının yayılmasını kolaylaştırıyordu. Her taraftan koşan itfaiyeciler sadece yangının güneye doğru yayılmasını önleyebildiler. Diğer yandan yangının itfaiyeciler sayesinde söndüğü de söylenemez. Yangın akşama doğru saat 18.00 sularında kalan son evlerin de alevler altında çökmeleriyle sona erdi.

Ancak o zaman felaketin boyutu daha iyi anlaşılabildi. Dört yüz ev, otuz civarında dükkân ve bir sinagog tamamen tahrip olmuş, dört bin kişi evsiz barksız kalmıştı. Bu dört bin kişilik nüfusun tamamı Yahudi olup çok büyük zararlara uğramışlardı. Yangın gündüz saatlerinde başladığından tüm erkekler Galata'da veya İstanbul'daki[3] işlerinde çalışıyorlardı ve mahallede sadece kadınlar ve çocuklar bulunuyordu. Bu kadınlar ve çocuklar yangından eşyalarını kurtarmak için canhıraş bir şekilde çalıştılar ve bunun sonunda çok az bir şey kurtardılar, zira onlara yardım etme bahanesiyle olaya karışan bazı kişiler eşyalarının bir kısmını da çalmışlardı. Eşler ve oğullar yardıma koştuklarında yapabilecek bir şey kalmamıştı.

Yangın sonunda mutlu olunabilecek tek şey can kaybı olmamasıydı, yaşlılar, hastalar ve çocuklar kurtarı-

1 16 Mart 1908 tarihli **El Tempo** gazetesinden aktaran Abraham Galante a.g.e., Isis tıpkıbasım cilt 2, sh. 147.

2 Bu risaleyi bulup bana veren kitap muhıbbı dostum E. Nedret İşli'ye candan teşekkür ederim.

3 Burada İstanbul'dan kasıt Haliç'in karşı yakası, yani Beyoğlu-Karakoy-Eminonu semtleridir.

C.Biseo'nun çizgileriyle Hasköy. (Edmondo de Amicis'in *Constantinople* kitabından)

labilmişlerdi. Sokakta kalan bu kişiler üstlerindeki giysileriyle yakında bulunan Okmeydanı sırtlarına koştular. Ancak yağmur yağmaya başladı, o ana kadar güneyden esen rüzgar kuzeye döndü ve dondurucu bir soğuk başladı. Bu nedenle bu yangınzedeler az veya çok yangından kurtarabildikleriyle kapalı bir yere sığınıp yağmurdan korunmalıydılar. Yanan mahallenin karşısında bulunan Alliance İsraelite okulu bu zavallılara kapılarını açmak için yağmurun yağmasını beklemedi. Okul binası da yangın tehlikesiyle karşılaştığı için tüm öğrenciler evlerine yollanmıştı. Ancak Alliance Okulu semtin tek taş binası olduğu için yangından zarar görmedi ve çılgın bir durumda olan yangınzedeler için bir barınaktı. Tüm yangınzedeler binaya hücum ettiler ve birkaç dakika içinde o devasa bina kasa, şilte, her türlü eşya ve yangından kaçanlarla doldu. Semtte bulunan sinagoglar da aynı şekilde hücuma uğradılar ancak tüm insanları barındıramadılar. Bu yangınzedelerden bir kısmı sokaklarda ve çayırlarda kalıp geceyi yağmur ve rüzgâr altında geçirdiler. Bu kişilere ancak ertesi gün bir barınak temin edilebildi.

Bu felaketin ortaya çıkardığı karmaşa biraz yatıştıktan sonra yardım aranmaya başlandı. Tüm bu zavallılar açtılar ve hiçbir şeyleri yoktu. Alliance İsraelite okulunun müdürü tarafından haberdar edilen Alliance İsraelite Bölge Komitesi müdürü İsaac Fermandez ilk yardımları gönderdi. Diğer yandan belediye yetkilileri diğer mahallelerde bulunan ekmeklerin tümüyle, peynir ve zeytini Hasköy'e yolladılar. Bu şekilde sinagoglara ve okula sığınmış bulunan yangınzedelere yemek verilebilirdi. Bu erzak yardımı belediye tarafından yedi gün süreyle sağlandı. Belediye ekmekten başka battaniye, hastalar ve hamile kadınlara ilaç yardımları da sağladı.

Ancak bu ilk acil ihtiyaçları karşılamaya yönelik olan bu yardımlar kısa sürede yetersiz kaldılar. Büyük bir yardım hareketine ihtiyaç vardı, bu da özel bir girişime gerek gösteriyordu. Hahambaşı Moşe Levi felaketi öğrenir öğrenmez İsaac Fernandez'e rica edip yangınzedeler için maddi yardım toplayacak bir komisyon kurmasını istedi. Fernandez İstanbul Yahudi toplumlarının önde gelenlerini büyük bir toplantıya davet etti. Toplantı 17 Mart günü Galata'da bulunan Alliance Israelite erkek okulunda yapıldı. Toplantının amacı oybirliğiyle kabul edilince Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki büyük Yahudi teşkilatlarına ve yardımseverlere şu telgraf yollandı: *"Hasköy'de büyük yangın, beş yüz ev yandı, dört bin kişi evsiz barksız kaldı, hepsi fakir. Yardım diliyoruz."*

Ayrıca en muhtaç kazazedelere dağıtılmak üzere İstanbul'un muhtelif semtlerindeki yardımsever Yahudi kadınlarına eski giysileri toplamaları yolunda da çağrı yapıldı. İki yardım komisyonu kurulmasına karar verildi: biri Galata'da olup para yardımları toplayıp nerede kullanılacaklarını kararlaştıracak, diğeri Hasköy'de olup kazazedelerin listesini hazırlayacak ve toplanan yardımları birinci komitenin kararına göre dağıtacaktı.

Birinci komite I. Fernandez, Is. Gerşon, Is. Molho, E. de Medina, S. E. Behor Efendi Eşkenazi, Dr. Markus[4] ve Alliance İsraelite Galata Okulu'nun müdürü Moiz Fresco'dan müteşekkildi.

İkinci komite ise Haham Saberav Levi, Haham Rafael Saban, Haham Mercado Abeattar, David Atiyas, Viktor Levi, Dr J. Passy, Leon Aben, Moiz Efendi Fresko, Ezra Sevi, N. Bassan ve Alliance İsraelite Okulu müdürü A. Alhalel'den müteşekkildi.

Para yardımlarını toplamak için Galata komitesi İ. Fernandez, Ger-

4 Bu kişi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Moşe Grosman, **Dr. Markus**, İstanbul 1992.

şon ve Molho, İstanbul'da S. Mitrani, V. Molho, H. de Toledo, de Boton, Is. Fransez, M. Grünstein'dan oluşmuştu.

Bu komiteyi oluşturan kişiler ilk para yardımlarını da yapanlar idi. Bu şekilde hemen beş yüz lira civarında bir yardım toplandı. Komitenin ilk işlemi sinagoglara ve okula sığınmış olan kazazedeleri bu yerlerden boşaltmak ve bu ailelere barınak bulmaktı. Zira bu sığınaklardaki yerleşim koşulları çok kötüydü ve salgın hastalıklar başlayabilirdi. Ayrıca aile reislerinin ailelerinin bu şekilde kötü koşullarda barındıklarını görmeleri halinde işlerinin başlarına dönmeyecekleri ve yardım komiteleri için ek bir külfet oluşturacakları da aşikârdı. Komisyon aynı zamanda hastalar ve hamile kadınlarla da meşgul oldu, bunun için Jak Bey de Leon iki yüz Frank bir yardımda bulundu. Hasköy komitesi hemen işe koyulup, barınak eksikliği, kazazedelerin cehaleti ve kötü niyetleri, ev sahiplerinin açgözlükleri gibi engellere aldırmadan görevinin ilk kısmını süratle yerine getirdi. On beş gün içinde sinagoglar ve okul tamamen boşaltıldı ve herkese bir barınak temin edildi.

Bundan sonra komite yöneticileri yardım programına el atabildiler ve şu kararları aldılar:

1) Yardımsever Yahudi kadınların topladıkları eski giysiler yeterli miktarda olmadıkları için bunları tamamlamak amacıyla yeni giysiler ve battaniyeler satın alınacaktı.

2) Hamursuz bayramı[5] yaklaştığı için tüm kazazedelere kişi başına bir buçuk okka hamursuz ekmeği verilecekti.

3) Hastalara ve hamile kadınlara Hamursuz bayramına kadar yardım edilecekti.

4) Yardım için toplanan paralar Hamursuz bayramından sonra dağıtılacaktı.

Société des Dames de Péra (Pera Kadınları Derneği) Başkanı Bayan Acıman önderliğinde bir komite giyecek yardımlarını dağıtmayı üstlendi. Birçok Yahudi yardımsever kadın birçok kez Hasköy'e gidip eşyaları ayırıp paketleyip dağıtmakla Bayan Acıman'a yardım ettiler. Bu bayanlara Hasköy yardım komisyonu üyelerinin eşleri de yardım ettiler. Hamursuz ekmeğinin dağıtımı Hasköy komisyonu tarafından yapıldı. Hasköy komisyonu aynı zamanda kazazede bir ailedeki fert sayısı, varlık durumları, uğradıkları zararlar gibi bilgileri içeren tam bir listeyi çıkarabilmek için ayrıntılı bir araştırma yaptı. Bu liste Mayıs ayı ortasında tamamlandı ve Galata komisyonuna sunuldu. İçerdiği bilgiler ışığında Galata komisyonu yardımın nasıl dağıtılacağına karar verdi. Bu şekilde hazırlanan tasarı yöneticilerin katıldığı 21 Haziran tarihindeki genel kurula sunuldu.

Hareketli bir görüşmeden sonra komisyonun tasarısının benimsenmesine karar verildi ve yardım komisyonundan uzun vadeli bir tasarı çıkmasını arzulayan üyeleri tatmin etmek için Alliance İsraelite Universelle ve Hilfsverein[6] tarafından geçici ve koşullu olarak tutulup komisyona verilmeyen ve yaklaşık yirmi bin Fransız Frangı'na ulaşan paranın bir Küçük İstikrazat Sandığı'nın[7] kurulması için kullanılmasına karar verildi. Bu Sandık başta evlerini tekrar inşa etmek isteyen kazazedelere yirmi beş lirayı geçmeyen krediler verecek ve daha sonra küçük esnaf veya işçilere daha sonra belirlenecek garanti ve koşullar çerçevesinde küçük borçlar dağıtacaktı.

25 Haziran günkü toplantıda Komisyon Behor Efendi ile istişarede bulunduktan sonra şu şekilde bir dağıtım kararı aldı:

Yardımlar aile fertlerinin sayılarına göre ve çocuk ve yetişkin farkı yapılarak dağıtılacaktı. Kazazedeler dört kategoride toplanacaklardı:

YARDIM CİNSİ	LİRA
Kısa ve uzun çorap (148 düzine)	26,98
Hint kumaşı (213 adet)	194,34
Amerikan bezi (263 adet)	119,20
Battaniyeler (855 adet)	199,34
Hamursuz ekmeği (5100 okka)	192,90
Barksız kişileri yerleştirme	114,21
Hasta ve hamile kadınlara yardım	19,03
Telgraf ve posta giderleri	21,21
Muhtelif giderler	46,99
Nakit para olarak dağıtılan yardımlar	3.182,85
Kasada bakiye kalan	510,50
TOPLAM	4.626,94

1) Sigortasız mal sahipleri.

2) Sigortasız ve her şeyini kaybetmiş kiracılar.

3) Eşyalarının çok küçük bir kısmını kurtarabilmiş sigortasız kiracılar.

4) Eşyalarının önemli bir kısmını kurtarabilmiş sigortasız kiracılar.

Sigortasız mal sahiplerine yetişkin başına iki buçuk lira, çocuk başına bir lira, ikinci kategorideki kazazedelere yetişkin başına bir buçuk lira, çocuk başına yetmiş beş kuruş, üçün-

5 Yahudilerin Mısır'dan çıkışlarını kutladıkları bayram olup bu anıyı canlı tutmak için yedikleri mayasız ekmek.

6 Hilfsvererein der Deutschen Juden (Alman Yahudilerinin Yardım Teşkilatı) 1901'de kurulmuş bir Alman Yahudi örgütü olup Doğu Avrupa ve Orta Doğu'daki Yahudilerin sosyal ve sayısal durumlarını iyileştirmek için kurulmuştur.

7 Bu kurum hakkındaki ayrıntılı makale **Tarih ve Toplum**'un önümüzdeki sayılarında yayınlanacaktır.

Hiç yangın eksilmeyen Haliç'te 1911 yangınında Balat

Dr. David Markus

cü kategoridekilere yetişkin başına bir lira, çocuk başına elli kuruş, dördüncü kategoridekilere yetişkin başına yetmiş beş kuruş, çocuk başına iki Mecidiye verildi. Ayrıca aletlerini kaybetmiş işçiler ve mağaza sahipleri yukarıdaki yardımlara eklenecek özel bir yardıma daha hak kazanmışlardı. Ayrıca yanmış olan mahallede oturmamalarına rağmen evlerinin orada olmaları ve sigortasız olmalarından ötürü zarar görmüş kişilere de yardımlar yapıldı.

Yardımların dağıtımı 31 Ağustos 1908 tarihinde kesinlikle sona erdi.

Risalenin diğer sahifelerinde bu yardım paralarına ait hesap cetvelleri ve yardım veren kişilerin listesi yeralıyor. Bu listeye göre toplanan toplam yardım parası 4.626,94 lira olup bu tutar şu yardımlar için harcandı:

Risalenin ekinde yeralan "A" listesindeki yardımseverler arasında en önemlileri olarak Paris'teki Alliance İsraelite Universelle'in 8.602,40 Fransız Frangı (=377,09 lira), Alliance İsraelite Universelle adına Baylar N. M. Rozanes, Is. Asseo, Bastia ve G. Farhi 860.- Fransız Frangı (=37,70 lira), New York'taki American Jewish Committee'nin 5.337,60 Fransız Frangı (=242,75 lira) Osmanlı Bankası'nın Yüz Liralık, Selanik Bankası'nın Otuz Liralık ve Arslan Efendi Fresko'nun[8] Elli Liralık bağışları göze çarpmaktadır. Ayrıca, Vidin, Ferdinand (Bulgaristan), Rusçuk Varna, Pazarcık, Manchester, İskenderiye, Kırkkilise gibi muhtelif kentlerdeki Yahudi cemaatlerinin yardımları ve bunun yanısıra Deniz Fenerleri İdaresi, Tekel İdaresi, Anadolu Demiryolları Şirketi, Tramvay Şirketi, Devlet Demiryolları İdaresi, Tombak Şirketi, Bomonti Anonim Şirketi, Buz Anonim Şirketi gibi Osmanlı özel ve kamu şirketlerinin para yardımları da yeralmaktaydı. "B" listesi ise *Dames İsraelites de Péra* (Pera'lı Yahudi Kadınları) derneğinin topladıkları yardımları sıralamakta olup burada önemli bir bağış olarak Arslan Fresko'nun eşinin 25 Amerikan Lirası bağışı yeralmaktadır. "C" listesi ise Kahire'deki Mısır Merkez Bankası Emtea Bölümü Şefi Victor Affif'in topladığı yardımları kapsamaktadır.

Risalede yeralan yabancı kurumların Fransız Frangı cinsinden para bağışlarının karşılığında belirtilen Türk Lirası tutarlarından o tarihte yüz Fransız Frangı'nın 4.3854 liralık bir değere sahip olduğu görülmektedir. Bu durumda toplanan 4.626,94 lira 105.508,- Fransız Frangı'na eşdeğerdi. Risale, Yardım Komisyonu'nun bağış yapan tüm kişi ve kurumlara ve özellikle Alliance İsraelite Universelle ve Hilfsverein'e teşekkürleriyle ve bir cinayete kurban giden ve komitenin girişimci ruhu olan Isaac Molho'nun ruhuna rahmet dilekleriyle sona ermektedir.

8 Bu şahıs ordu müteahhitiydi. Daha fazla bilgi için bkz. Moiz Mizrahi, **Avram Arslan el Fresko**, Şalom, 2 Temmuz 1956, sayı 454.

Biz, bir vakitler "para" diye bir şey kullanırdık!...

50 Kuruştan 5.000.000 liraya

TUNCA VARIŞ

İlkokul yıllarında bir türlü üstesinden gelemediğim bir soru, ne anlama geldiğini bir türlü anlayamadığım bir kelime vardı: "Para" Evin ekmek ve gazetesini ya da babamın sigara ve kibritini almaya çarşıya giderken elime verdikleri o üstlerinde rakamlar yazılı ve Atatürk'ün resmiyle süslü yuvarlak, soğuk ve sert nesnelere ya da kırmızı renkte olduğu zaman 2,5 lira ve mavi renkte olduğu zaman 5 lira yazılı ve yine Atatürk'ün resmiyle süslenmiş kâğıt parçalarına "para" denildiğini biliyordum; avucumda duruyorlardı, onlara dokunabiliyordum. Ancak rahmetli dedemin "Biz, bir vakitler on paralık ekmeğin içine yirmi paralık helva koydurur ve öğle yemeğimizi öyle yerdik" ya da "Bizim gençliğimizde tramvaylarda talebeler için altmış para ödenirdi" türünden anlattığı anılarında adını ettiği "para"nın ne olduğunu ya da nasıl bir şey olduğunu bir türlü anlayamıyordum. Lirayı biliyordum; liranın yüzde biri kuruşu da tanıyordum. Oysa daha ötesini, kuruşun kırkta biri olan "para"yı hiçbir şekilde gözümde canlandıramıyordum. Bu nedenle olsa gerekir, çocukluk yıllarımızda kullandığımız o sarı ve ortası delik madeni paralara cümle alem "kırk para" ve "yüz para" derken ben, oldum olası hep "bir kuruş" ve "iki buçuk kuruş" demişimdir. Derken aradan yıllar geçti...

Bugün artık o tür sorunlar kalmadı. "Para" bir yana, "kuruş" kavramını bile unuttuk. Sanırım günümüzün gençleri (liranın yüzde biri) "kuruş" karşısında benim bir zamanlar (kuruşun kırkta biri) "para" karşısında duyduklarımı duyuyorlardır. Çok değil, yirmi sene kadar önce "Bizim gençliğimizde otobüslerde öğrenciler için elli kuruş ödenirdi".

"Para"yı satın alma gücü kalmadığı için bir kenarda bıraktık ve unuttuk. "Kuruş"u da aynı nedenlerle terk ettik; daha doğrusu kuruş bizi terk etti ve unutuldu. "Lira" henüz kullanılmakta. Ancak tek başına değil; binlercesi, yüz binlercesi, milyonlarcası ve hatta milyarlarcası bir arada olduğu zaman bir değer ya da bir önem kazanaraktan...

"Lira", köken olarak Batı dillerinde bir ağırlık ölçüsü olan "libre" ya da "livre" sözcüğünden gelmektedir. Ağırlık kavramı, aynı sözcüğün Latincesinin "Libra" şeklinde Terazi Burcu'nun adı olması nedeniyle ayrıca bir denge ya da tartı kavramıyla da tamamlanmaktadır. Aynı sözcük başka ülkelerde de para birimi olarak kulla-

nılmaktadır. Diğer ülke "lira"larının, "lire"lerinin, "livre"lerinin ya da "libre"lerinin durumunu pek bilemem ama, bizim Liramızın durumunda bir ağırlığın ya da bir dengenin pek kalmadığını söylemek için bir ekonomi uzmanı olmaya hiç mi hiç gerek yok. Cumhuriyet Dönemi'nde kullandığımız kâğıt paraları yani banknotları gözden geçirdiğimizde ya da incelediğimizde karşımıza çıkan manzara bu konuda yeterli fikir vermektedir.

Geçenlerde piyasaya sürülen yeni 5.000.000 liralık banknot bu yazıyı yazmaya itti beni. Bu sayfalarda hükümetlerin ekonomik politikalarını incelemek ya da eleştirmek gibi bir düşüncem kesinlikle yok. Böyle bir inceleme içerik ve genişlik olarak bir tarih dergisinin değil, ekonomik ya da politik türlerde yayın yapan dergilerin alanına girmelidir. Ancak kâğıt paralarımızı birer belge olarak sizlere sunarken, kaçınılmaz bir şekilde, bazı saptama ve değinmelerde de bulunmak zorunda kalacağım. Sürç-î lisan edersem, peşinen affola!...

Teknik bir deyişle, Cumhuriyet Dönemi'nde 7 ayrı emisyon ya da seri halinde kâğıt para basılmıştır ve şu anda, 1979'dan beri, Yedinci Emisyon paralarını kullanmaktayız.

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk kâğıt paraları, Merkez Bankası henüz kurulmadığı için "Maliye Vekâleti" adına ya da tarafından ve 1.000, 500, 100, 50, 10, 5 ve 1 Lira olarak yedi değer üzerinden, ancak 1927 yılının sonlarına doğru çıkarılmıştır. Baskı hazırlıkları ve paraların basımı İngiltere'de Thomas de La Rue firmasınca yapılmıştır. Yazı Devrimi henüz gerçekleştirilmediği için bu ilk kâğıt paralarımız eski yazı Türkçe ve uluslararası önemi nedeniyle Fransızca olarak iki dilde hazırlanmıştı. 1923'ten 1927 yılına kadar piyasada Osmanlı Dönemi'nin "evrak-ı nakdiye" adı verilen kâğıt paraları kullanılıyordu ve hesaplamalara göre piyasada dolaşan tutar 153.748.563,60 Liraydı. Cumhuriyet'in ilk kâğıt paraları, piyasaya yeni para miktarı sürmek yerine, sadece eski yönetimin paralarını değiştirmek için toplamda 153.748.563 Lira olarak bastırılmıştır. Ayrıca para basımının zorluğu ve pahalılığı nedeniyle 113.161.363 Liralık bir tutar da yıpranacak olan paraların değiştirilmesi için bastırılmış, piyasaya sürülmemiş ve yedekte tutulmuştur.

Salt rakamlar ya da sayılar bizleri yanıltabilir. Bu nedenle paramızın o günlerdeki değeri ve satın alma gücü hakkında biraz açıklamalar yapmak isterim. Eski bir kartpostal üzerinde yer alan bir listeye göre 1910 yılında 1 Lira'nın karşılığı 4,3 Dolar oluyordu. Aradan geçen 17 yılda, 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı nedeniyle değer kaybetmiş ve yeni denge 1 Dolar'ın karşılığı 1,52 Lira olarak kurulmuştur. Bir başka deyişle 17 yılda 11 kat değer kaybeden paramızın yıllık aşınma payı % 10'u bile bulmamıştır. Günümüzde ise savaş yok, kriz yok; paramızın yıllık aşınma payı ise çok: % 100 civarında.

1 Dolar'ın 1,52 Lira olması durumunda o günlerin 1.000 Lira'lık banknotu 658 Dolar karşılığında bir değer taşıyordu ki, bu da bugünkü rakamlarla (1 Dolar, 120.000 Lirada) 78.960.000 Lira eder. Bir de satın alma gücü olarak düşünüldüğünde o 1.000 Lira'nın o yılların parasal durumuna göre önemi daha iyi ortaya çıkar. Bu 1.000 Lira'lık banknot, 7.687 adedi tedavül için, 7.687 adedi de değiştirmeler için olmak üzere toplam 15.374 adet basılmıştır. Koleksiyoncular açısından bulunması "imkânsız" derecesinde zor olan bu banknot milyarlarca lira değerindedir; ancak yine de döneminde çok daha büyük bir satın alma gücüne sahipti.

İzlenen ekonomik politikalar sonucunda, iki büyük savaştan onarılması çok güç yara ve yıkımlarla çıkmış bir ülkenin parası yani Türk Lirası o dönemlerin uluslararası ortamında en güvenilirler arasında ve aranılan bir paraydı. Cumhuriyet Yönetimi kendinden önceki yönetimleri silip atmamış ve onların yaptıkları borçları üstlenip son kuruşuna kadar ödemiş, bıraktıkları paraları değiştirmiş, ancak bu arada "emisyon hacmi"ni (tedavüldeki para miktarı) karşılıksız olarak arttırma kolaylığına kesinlikle kaçmamıştır. *Karagöz* gazetesinin 14 Kanunuevvel 1932 Çarşamba günü çıkan sayısında yayınlanan bir karikatür bu durumun bir kanıtıdır. Paramız Türk Lirası ve Amerikan Doları arasında son yıllarda oluşan ilişkinin sağlıklı bir ilişki olduğunu söyleyenlere saygıyla sunulur:

"Paramızı yabancılara kaptırmayalım!"

Hacivat: "–Aman Karagöz, Avrupalı'lar paramızı kendi memleketlerine çekmeye çalışıyorlar..."

Karagöz: "–Yağma yok Hacivat, halkımız paramızı kaptırmamak için el birliğiyle öyle tutuyorlar ki, ecnebiler bundan sonra avuçlarını yalarlar."

Karikatürde görülen kâğıt para, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk 1 Liralık banknotudur ve bir diğer örneği de sayfalarımızda yer alan, yeşil renkli, Sene 33 ve 408337 numaralı paradır.

Birinci emisyon paralarımızın 1927 yılı sonlarında hazırlanması ve Harf Devrimi'nin 1928 yılı sonlarına doğru gerçekleştirilmesi, Harf Devrimi'ne karşın eski yazılı paraların daha uzun yıllar kullanılması gibi ilginç bir durum yaratmıştır. Yeni harflerle yazılı paraların hazırlanmasının pahalıya çıkacağı ve paraların kısa bir süre içinde yeniden değiştirilmesinin güvensizlik duygusu yaratacağı düşüncesiyle İkinci Emisyon Kâğıt Paralarımız yaklaşık on sene kadar sonra piyasaya sürülmüştür. Bu yeni emisyon gerek piyasaya çıkış tarihleri, gerek kupürler, gerek baskı yerleri ve gerekse de tasarımlar açısından tam bir karmaşa gösterir. Bu emisyonda ana grup 1.000,

500, 100, 50, 10, 5 ve 2,5 Lira'lık banknotlarla 7 değer üzerinden yine Thomas de La Rue tarafından hazırlanmış ve basılmıştır. Örnek olarak verdiğimiz yeşil renkli, Atatürk resimli Seri A 10, 120867 numaralı para bu serinin en küçük valörlü kupürüdür. Bu paralar 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 numaraları yasa uyarınca Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası adına piyasaya sürülmüştür. Hazırlanan paralar 1938 yılı sonları ile 1939 yılı başlarında piyasaya sürülürken Ebedî Şef' Atatürk 10 Kasım 1938'de vefat etmiştir. Bunun üzerine 1940 yılında aynı grubun 1.000, 500, 100 ve 50 Lira değer taşıyan kupürleri veniden basılırken paralardaki Atatürk resmi, "Millî Şef İnönü"nün resmi ile yer değiştirmiştir. Bu emisyonun ana grubunu oluşturan 7 parçaya ilaveten 1942 yılında 1 Lira ve 50 Kuruşluk iki kupür kâğıt para bastırılmıştır. Ancak bu 50 Kuruşluk talihsiz bir olmuş, İngiltere'de Bradbury ve Wilkinson Company tarafından basılıp Türkiye'ye gönderilirken kazaya uğramış, paraları taşıyan gemi Pire limanında bombalandığından bu banknot piyasaya resmen sürülmeden halkın eline geçmiş ve derhal iptal edilmiştir. Ancak savaş yıllarının ekonomik durumu küçük değerde paranın tedavülünü kaçınılmaz kıldığından yeni bir 50 Kuruş'luk banknot bu kez, 1944 yılında Almanya'ya Reichsdruckerei Berlin firmasında bastırılmıştır. Sayılar ve rakamlar bizi yine yanıltabileceği için başka bir karşılaştırma yapmak istiyorum. Adı geçen 50 Kuruşluk banknot A, B ve C serilerinde 100.000 adetlik 50 dizi olarak basıldığına göre... yaklaşık olarak 5.000.000 Liralık bir toplam tutar. Bu da şu anda cebinizde bulunan en yeni kâğıt paramız 5.000.000 Lira'lık banknotun bir adedi ülkemiz ekonomisinin bir zamanlar gerek duyduğu 50 Kuruşların toplamına eşittir. Nereden nereye diye sormak hakkımız değil mi?

İkinci Dünya Savaşı yılları yurdumuzda Millî Şef İnönü'lü yıllardır. Paralarımızın Üçüncü Emisyon dediğimiz grubu da bu nedenle tamamen İnönü'nün resim ve izlerini taşır diyebiliriz. 1942 ile 1946 yılları arasında 1.000, 500, 100, iki değişik 50, 10 ve 2,5 Lira olmak üzere 6 değerde 7 değişik banknot bastırılmıştır. Paralar, Bradbury ve Wilkinson (İngiltere), Reichsdruckerei-Berlin (Almanya) ve American Bank Note Company (A.B.D.) başta olmak üzere değişik yerlerde bastırılmıştır. Bu paralara örnek olarak Seri A 32 ve 079068 numaralı 2,5 Lira sayfalarımızda yer almaktadır. Paranın üzerindeki delikler de "iptal delikleri"dir. Bir para piyasadan çekilince genel olarak bir yıllık "mecburî dolaşım süresi" boyunca yine geçerlidir. Bu sürenin sonunda piyasada kullanılmaz, fakat on yıl boyunca yetkili bankalar tarafından yeni emisyonun eşdeğer parasıyla değiştirilir. Ancak bu süre de bittikten sonra bankaya getirilen paralar değiştirilmezler ve herhangi bir yanılgı yaratmamak için T.C.M.B. ve GEÇMEZ sözcüklerinden oluşan bir perforasyonla delinirler.

Dördüncü Emisyon en kısa ömürlü ve en dar kapsamlı banknot yelpazesidir. 1947 yılından itibaren piyasaya verilmiş ve 1952'de yeni emisyonun gelmesiyle piyasadan çekilmiştir. Birbirine çok benzeyen biri kahverengi, diğeri kırmızı olan iki adet 10 lira'lık ve bir adet 100 Lira'lıktan yani iki değerde üç banknottan oluşan bir emisyondur. Örnek olarak yine iptal perforasyonu vurulmuş, kahverengi, Seri A 35 ve 007581 numaralı 10 Lira'lık banknotu seçtim.

Beşinci Emisyon... Günümüzde orta yaşlı diyebileceğimiz herkesin anımsayabileceği, Demokrat Parti'nin 1950'de ülke yönetimine gelmesinden sonra piyasaya verilen en geniş ve kapsamlı emisyondur. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı yıllarında düzensiz bir şekilde çıkan ya da çıkartılan banknotların yarattığı karmaşayı sona erdirmiştir. Örnek vermek gerekirse 1948 yılında piyasada tam dört adet değişik 10 Lira'lık banknot dolaşmaktaydı. 1951 yılından itibaren piyasaya sürülen Beşinci Emisyon, kendinden önceki paraların yarattığı karmaşayı giderdiyse de kısa bir süre sonra kendi karmaşasını yarattı. Genelde ana hatları korumakla birlikte değişik değerlerde çıkarılan yeni "tertip"lerde ya renkler, ya Atatürk resmi, ya da başka ayrıntılar değişince 1973 yılına gelindiğinde 7 ayrı değerde 32 değişik banknot piyasada dolaşıyordu. Bu tertibin paraları başlangıçta yine İngilte-

re'de Thomas de La Rue tarafından basıldı. Ancak 1961 yılından itibaren tüm kâğıt paralarımız Merkez Bankası Banknot Matbaası'nda basılmıştır ve basılmaya devam edilmektedir.

Örnek olarak herkesin tanıyabileceği pembe renkli, seri Z38 ve 83325 numaralı, Atatürk resimli 2,5 Liralık banknotu seçtim; çocukluk yıllarımızda elimize en çok geçen bu banknottu. Beşinci Emisyon da 1.000, 500, 100, 50, 10, 5 ve 2,5 Lira'lık kupürler halinde 7 değerdeki banknottan oluşur. Ancak "her mahallede bir milyoner" sloganıyla başlayan bir devrin parasal araçları diye niteleyebileceğimiz bu kâğıt paralar 658 dolar karşılığı olarak teslim aldıkları 1.000 Türk Lirası'nı bir sonraki emisyona 110 dolar karşılığı olarak teslim etmişlerdir. Her ne kadar mahallelerde birkaç adet milyoner türemişse de bu milyonerler 1928 yılında bir paket Serkldoryan'ı (Cercle d'Orient) 17 kuruşa, 1944 yılında bir paket Yenice'yi 45 kuruşa, 1959'da bir paket Samsun'u 300 kuruşa, 1978'de bir paket Maltepe'yi de 3500 kuruşa almak zorunda kalmışlardır.

Bu emisyonun en büyük parçası olan 1.000 Lira'lık banknot, bütün parasal hareketlere karşın, yine de en az basılmış olan kâğıt paralarımızdandır. Tek tertip olarak İngiltere'de mor ve eflâtun renkler yoğun olarak basılmıştır. Halk arasında "mor binlik" diye tanınan bu banknotun koleksiyon değeri, sanıldığı gibi, "astronomik" rakamlara ulaşmaz. Bu "mor binlik" Cumhuriyet Dönemi'nin ilk 1.000 Lira'lık banknotu değildir; yukarıdaki açıklamalara göre bu paranın beşinci 1.000 Lira'lık banknottur.

İlk olarak 1966 yılında alışmadığımız bir değerde çıkartılan 20 Lira'lık banknotla Altıncı Emisyon başlamış oldu. Yine 7 değerden oluşan bir emisyondur. 1.000 Lira (İstanbul Boğazı), 500 Lira (Üniversite Kapısı), 100 Lira (Ağrı Dağı), 50 Lira (Topkapı Sarayı'ndan Şadırvan), 20 Lira (Anıt Kabir), 10 lira (Kız Kulesi ve Sarayburnu) ve 5 Lira (Manavgat Şelâlesi)'dan oluşan bir yelpazedir. İlk emisyonlarda kuruşlar seviyesinde başlayan ekonomik serüven daha sonraki emisyonlarda liralar seviyesine çıkmış, Beşinci Emisyon'un sonunda bin liralar eşiğine, Altıncı Emisyon snunda da yüz bin liralar eşiğine gelip dayanmıştır. Bu emisyon paraları için örnek olarak 5 Lira'lık banknotu seçtim. Nedeni çok basit. Çok renkli, I 34 serisinden olan 5 Lira'nın numarasını er iki tarafta da okumaya çalışın. Evet, gözle-

Akif), 500 Lira (İzmir, Konak Saat Kulesi) ve 1000 (İstanbul ve Fatih Sultan Mehmet) Lira'lık banknotlar eski sistemi izleyen kupürlerdeki paralardı. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yüksek değerli paraları da bu emisyonda kendilerini göstermiş ve aralıksız olarak piyasaya çıkmışlardır. 5.000 Lira (önce Mevlâna, sonra Elbistan Termik Santrali), 10.000 Lira (Selimiye Camii ve Mimar Sinan), 20.000 Lira (T.C. Merkez Bankası), 50.000 Lira (Büyük Millet Meclisi Binası), 100.000 Lira (Atatürk'e çiçek veren çocuklar), 250.000 Lira (Alanya, Kızılkule), 500.000 Lira (Çanakkale, Şehitler Anıtı) ve 1.000.000 Lira (Şanlıurfa, Atatürk Barajı) bu emisyonun bugüne kadar çıkmış diğer parçalarıdır. Ve İkinci Emisyon'un 50 Kuruş'luk kâğıt parasıyla başlayan gezimiz, son olarak çıkan 5.000.000 Lira'lık banknotla, şimdilik kaydıyla noktalanıyor.

Paramızın nerelerden gelip nerelere gittiğini daha iyi görmek isteyenlere son bir karşılaştırma olanağı daha vermek isteriz. Şu şekilde düşünün: son "enflasyon çocuğu"muz olan 5.000.000 Lira'lık banknottan bir adedini elinizde tuttuğunuzda 1944 yılının 50 Kuruş değerindeki kâğıt parasından 10.000.000 (yazı ile: on milyon) adedini birden tutmuş oluyorsunuz.

O kadar değişik ve ilginç yazı yazacak konu varken, paralar üzerine yazmak, sayı ve rakamlarla uğraşmak hiç de hoşuma gitmiyor. Bu nedenle dolaşıma yeni bir para çıkana kadar bu konuya tekrar dönmemek düşüncesindeyim. Ancak ekonomideki bu gidişe göre, aynı konuda tekrar karşılaşmakta pek de gecikeceğimizi sanmıyorum.

...nize inanın; doğru görüyorsunuz, ...z binlerce ve milyonlarca adet ba... ...lmaya başlanınca elbette gözden ...açan ve piyasaya çıkan hatalı baskı... ...r yani "erör"ler olacaktır. Hiç de ...ndığımız kadar yüksek fiyat ya da ...değerde değildirler. Üzerine düşülüp ...andığı takdirde oldukça bol hasta... ...anılan koleksiyon malzemesidir.

...lplerin koptuğu, dengelerin altüst ...duğu, sıfırlı sayıların ortalığı kapla... ...ğı, çok ilgisiz paraların bir araya gel... ...diği emisyon şu anda piyasada bulunan Yedinci Emisyon'dur. Boyut olarak en küçük kâğıt paramız, örnek olarak D 80 seri ve 873903 numaralı 10 Lira (Atatürk'e çiçek veren çocuklar) bu emisyonun başlangıcıdır. Bu 10 Lira'lık banknotun basımı için alınmış olan özel kâğıt daha sonraki yıllarda Atatürk filigranlı (gizli resimli) Millî Piyango biletlerinin basımında kullanılarak tüketilmiştir.

100 Lira (İstiklâl Marşı ve Mehmet

Boğaziçi Ahâlisinin Hukukunu Müdâfaa Cemiyeti

Şirket-i Hayriye'nin Zamlarına Tepki

MURAT KORALTÜRK

Birinci Dünya Savaşı'nın düşünülenin ötesinde uzaması, dolayısıyla stokların yetersiz kalması ve dış ticaret olanaklarının da büyük ölçüde sınırlanması ile 1915 yılı ortalarında temel tüketim malları stokları tükenir. Temel tüketim malları ve savaş araç gereçlerinin yokluğundan kaynaklanan bir sıkıntı çekilir. Psikolojik ve spekülatif nedenlere bağlı olarak daha yokluk ortaya çıkmadan fiyat artışları gerçekleşir. Devlet geleneksel yöntemlerle yani narh ile fiyatları denetim altına almaya çalışırsa da bu kez karaborsa ortaya çıkar.[1]

Savaşın neden olduğu ağır iktisadi koşullardan Şirket-i Hayriye de olumsuz etkilenir.[2] Şirket-i Hayriye faaliyete geçtiği günden itibaren başta gemilerde tüketilen kömür olmak üzere gereksinim duyduğu hemen bütün malları ülke dışından ve özellikle İngiltere'den temin ediyordu. Osmanlı Devleti'nin Almanya ile birlikte İngiltere ve müttefikleri karşısında Savaşa girmesi, bu malların yokluğunun yaşanmasına neden olur. Ancak Şirket yönetimi Savaşın patlak vermesinden kısa bir süre sonra, muhtemel yoklukları ve sorunları görerek iki yıllık levazım malzemesini piyasadan satın alır depolarına doldurur.[3] Buna rağmen iki yılı aşan Savaş, Şirket-i Hayriye'yi bir çok yönden sorunlar içinde bırakır. Gereksinim duyulan mallar ya tamamen piyasadan çekilir ya da Savaş sırasında ve Savaşı izleyen işgal yıllarında çok büyük fiyat artışlarına uğrar. Bu fiyat artışlarını görmek için Savaş süresince bazı malların fiyatlarında meydana gelen değişimleri izlemek yeterlidir. Örneğin meşe ve kestane kerestesinin savaş öncesinde kilosu 400 kuruş iken 1916'da 1.000, 1918'de 2.000, 1919 ve 1920'de 2.700 kuruşdur.[4] Savaşdan önce 2,5 kuruş olan makina yağının kilosu 1916'da 35, 1917'de 80 1918'de 55, 1919'da ise 35 kuruş olur.[5] Savaşdan önce kilosu 1 kuruş olan petrol 1915, 1916, 1917'de 4 kuruşdur. 1918'de 200, 1919'da 25 ve 1920'de 20 kuruşdur.[6] Savaşdan önce kilosu 27 kuruş olan alüminyum boyanın fiyatı 1915'de 40, 1916'da 60 1917'de 160-190-280-250, 1918'de 441-200-450-250, 1919'da 227-223-250-290, 1920'de 250-170-160 kuruşdur.[7] 1915'de 3,75 kuruş olan köşebent demirin kilosu 1916'da 20 1917'de 60, 1918'de 33, 1919'da 32 ve 1920'de 18-19 kuruşdur.[8]

Şirket-i Hayriye gerek Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu fiyat artışları gerek yine Savaşın neden ol-

---

Murat Koraltürk, M.Ü.İ.İ.B.F. İktısat Bölümü'nde Araştırma Görevlisidir.

1 Zafer Toprak, **İttihat-Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1995, s. 142-143.

2 Şirket-i Hayriye için bkz. M. Orhan Kızıldemir, **Şirket-i Hayriye İdaresi**, T.D.S. yay., Eğitim Dizisi, nr. 18, İstanbul (t.y.). Eser Tutel, **Şirket-i Hayriye**, İletişim yay., İstanbul Dizisi, nr. 19, İstanbul 1994, Murat Koraltürk, **İstanbul'da Şehiriçi Ulaşımında Şirket-i Hayriye (1850-1945)**, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yuksek Lisans Tezi, İstanbul 1992. Ayrıca Şirket-i Hayriye hakkındaki diğer kitap, makale ve belgeler için bkz. Emin Nedret Işlı, "Şirket-i Hayriye Bibliyografyası", **İstanbul Armağanı 2, Boğaziçi Medeniyeti**, İst. Byk.Şhr. Beld. yay., İstanbul 1996, s. 295-302.

3 **Harb-i Umûmî ve Şirket-i Hayrîyye 1330-1334**, İstanbul 1921, s. 9.

4 **Harb-i Umûmî ve Şirket-i Hayrîyye 1330-1334**, 17.

5 **Harb-i Umûmî ve Şirket-i Hayriyye 1330-1334**, s. 19.

6 **Harb-i Umûmî ve Şirket-i Hayriyye 1330-1334**, s. 19.

7 **Harb-i Umûmî ve Şirket-i Hayriyye 1330-1334**, s. 20.

8 **Harb-i Umûmî ve Şirket-i Hayrîyye 1330-1334**, s. 23.

duğu koşullarda faaliyet alanındaki daralma ve değişime bağlı olarak iktisadi açıdan zor günler yaşar. Ancak Şirketin iktisadi durumunu yansıtan rakamlar bu zor günleri ortaya koymanın ötesinde göreceli bir iyileşme sürecine işaret eder. Şöyle ki; Şirketin savaş öncesi on yıllık döneme ilişkin genel gelir ortalaması 187.150 lira iken Şirketin genel geliri 1914'de 204.244 lira, 1915'de 193.741 lira, 1916'da 195.402 lira, 1917'de 236.532 lira ve 1918'de 243.264 lira olarak yani Savaş öncesi on yıllık dönem ortalamasının üzerinde gerçekleşir. Şirketin başlıca gelir kalemini oluşturan yolcu ve yük geliri Savaş süresince sivil taşımanın uğradığı kısıtlamalardan dolayı düşer. Şirketin yolcu ve yük geliri hemen Savaş öncesindeki yıla göre 1914'de 3.497.456 kuruş, 1915'de 11.059.375 kuruş, 1916'da 9.975.584 kuruş, 1917'de 5.420.641 kuruş ve 1918'de yolcu ve yük tarifesindeki çok büyük oranda yapılan zamma karşın 626.966 kuruş noksan gerçekleşir. Bu düşüşe karşın Şirketin savaş yıllarında toplam gelirinin savaş öncesi on yıllık ortalamanın üzerinde seyretmesi, Şirket gemileri ile yapılan askeri taşıma nedeniyle Şirketin elde ettiği gelir dolayısıyladır. Şirket-i Hayriye askeri nakliyat bedeli olarak 1914'de 1.060.400 kuruş, 1915'de 9.172.400 kuruş, 1916'da 5.791.100 kuruş ve 1917'de 8.011.700 kuruş gelir elde eder. Şirketin toplam geliri içinde sivil taşımadan elde ettiği gelir 1914'de % 83, 1915'de % 48, 1916'da % 53 ve 1917'de % 49 iken askeri taşımadan elde ettiği gelirin toplam gelir içindeki payı 1914'de % 5, 1915'de % 47, 1916'da % 30 ve 1917'de % 34'dür.[9]

Tablo -I

Şirket-i Havrive'nin 1880-1939 Yılları Bilet Fiyatı Ortalaması (Kuruş)

Yıl	B.Fiyatı	İndeks	Yıl	B. Fiyatı	İndeks	Yıl	B. Fiyatı	İndeks
1880	1,321	100	1900	1,295	100	1920	7,601	584
1881	1,279	98	1901	1,289	99	1921	7,900	607
1882	1,282	98	1902	1,301	100	1922	8,100	623
1883	1,321	100	1903	1,310	101	1923	8,010	616
1884	1,311	101	1904	1,326	102	1924	8,103	623
1885	1,794	138	1905	1,335	103	1925	9,759	750
1886	1,282	98	1906	1,334	103	1926	9,836	756
1887	1,298	100	1907	1,345	103	1927	11,361	873
1888	1,299	100	1908	1,295	100	1928	11,585	890
1889	1,265	97	1909	1,215	93	1929	11,608	892
1890	1,276	98	1910	1,200	92	1930	11,805	907
1891	1,755	96	1911	1,202	92	1931	11,147	857
1892	1,248	96	1912	1,160	89	1932	10,755	780
1893	1,326	102	1913	1,127	87	1933	10,349	827
1894	1,372	105	1914	1,061	82	1934	10,124	778
1895	1,360	105	1915	1,962	151	1935	9,588	737
1896	1,317	101	1916	0,990	761	936	9,120	701
1897	1,288	99	1917	1,046	80	1937	9,090	699
1898	1,289	99	1918	1,636	126	1938	8,168	628
1899	1,297	100	1919	5,040	387	1039	8,018	623

Kaynak: Boğaziçi, Şirket-i Hayriye, s. 56. Şirket-i Hayriye'nin 1939 yılı istatistik Cetveli

Şirket-i Hayriye'nin personel ücretleri, kömür tüketimi ve onarım bedeli olarak üç ana kalemden oluşan işletme giderlerinin seyri, Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki durumunu yansıtması açısından önem taşır. 1912 yılı itibariyle Şirket-i Hayriye çalışanları ortala 499 kuruş aylık ücret alırken bu rakam 1913'de 490 kuruşa düşmüştür. Bunun nedeni işletme giderlerinin ve çalışanların sayısının biraz artmasıdır. 1914, 1915 ve 1916 yıllarında Şirketin işletme giderleri içinde çalışanlara ödenen toplam ücretin önceki yıllara göre daha az olması, çalışan sayısının da aynı oranda azalmış olması ile Şirket çalışanlarına ödenen ortalama ücret biraz artmıştır. Bunun nedeni tüketici fiyatlarının yüksekliği nedeniyle Şirket-i Hayriye çalışanlarının ücretlerine yapılan zamdır. Şirket-i Hayriye İdaresi, Savaş sırasında batan veya kullanılmayacak hale gelen vapurlarının mürettebatının bazılarını diğer vapurlarına taksim etmiş, bazılarını ise kadro boşaldığında tam maaşla çalıştırılmak üzere geçici olarak kadro dışından ücret ödeyerek geçimlerini sağlamaya olanak vermiştir.[10]

Şirket-i Hayriye'nin gider kalemleri içinde en önemlisini kömür oluşturur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Şirketin kömür gereksinimi oldukça güçleşir. Savaş yıllarına kadar yurtdışından, özellikle İngiltere'den kömür satın alan Şirket-i Hayriye Savaş ile bu gereksinimini iç kaynaklardan giderme yolunu seçmek zorunda kalır. Bir yandan kömür fiyat-

9 **Harb-i Umumi ve Şirket-i Hayriyye 1330-1334**, s. 43-44.

10 **Harb-i Umumi ve Şirket-i Hayriyye 1330-1334**, s. 44-45.

Şirket-i Hayriye'nin 1936 yılına ait tarifesinin kapağı. (Nedret Işli Koleksiyonu)

larındaki artış öte yandan deniz yolu ile kömür nakliyatının güvenlik nedenleri ile güçleşmesi Şirket-i Hayriye'yi zaman zaman ulaştırma etkinliklerini durdurma tehlikesiyle karşı karşıya getirir. Ancak Şirket-i Hayriye gerek güvenlik, gerek yüksek fiyatlara karşın kömür alımını ve ulaştırma etkinliklerini Savaş süresince sürdürür. Şirketin Savaş yıllarında kömüre ödediği tutar oldukça büyük rakamlara ulaşır. Kömür yokluğunun en çok hissedildiği 1918'de Şirketin kömür için ödediği 19.525.222 kuruş, sermayesine yakın bir tutardır.[11]

Şirket-i Hayriye'nin vapurları 1915 yılında büyük çaplı bakım ve onarımdan geçirilememiştir. Bu nedenle bu yıla ilişkin bakım onarım gideri 8.047 lira gibi küçük bir rakamdır. Şirket-i Hayriye'nin yıllık bakım ve onarım gideri 1916'da 14.685 lira, 1917'de 27.335 lira olarak gerçekleşmiştir. Bakım ve onarım giderinin Savaş öncesinde 1912'de 28.683 lira, 1913'de 30.094 lira olduğu gözönüne alındığı zaman, Savaş yıllarında Şirketin bakım ve onarım giderlerinin savaş öncesine göre düşük bir düzeyde olmasının nedeni olarak Şirketin gerekli malzemeyi Savaşdan önce satın alarak depolaması ve dolayısıyla fiyat artışlarından etkilenmemesi gösterilebilir. 1918'de ise askeriye hizmetinde kullanılan Şirket vapurlarının geriye iadesi ile ve özellikle mütarekeden sonra Şirket önemli boyutlarda bakım ve onarıma girişir. Bu bağlamda Şirket 74.854 lira harcar.[12]

Şirket-i Hayriye'nin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki iktisadi durumunu yansıtması açısından Şirketin bu yıllara ilişkin gelir ve giderinin seyri, giderinin gelir içindeki payı önem taşır. Buna göre Şirket gelirinin 1913 yılında % 73,45'i, 1914 yılında % 77,45'i, 1916 yılında % 67'si, 1917 yılında % 69,90'ı ve 1918 yılında % 76,40 oranında gideri vardır. 1918 yılında ise Şirketin gideri, gelirinin % 54,64'ü oranında üstünde gerçekleşmiştir.[13]

Savaş ertesi, Şirket-i Hayriye'nin askeri taşıma amacı ile Hükümete tahsis ettiği, ancak batan veya kullanılamayacak hale gelen vapurlarının bedeli, Seyr-i Sefain Dairesi bünyesinde kurulan ikisi Harbiye Nezareti'nden diğer ikisi ise Şirket-i Hayriye temsilcisi olan dört kişiden oluşan bir komisyonda ele alınır. Yapılan görüşmeler sonucu Şirket-i Hayriye'nin Savaş sırasında batan veya kullanılamaz hale gelen on parça vapurun bedeli olarak Şirket-i Hayriye'ye 245.960 lira ödenmesi kararlaştırılır.[14]

Bilet Fiyatlarına Zam

Şirket-i Hayriye 1918'de kömür ve diğer gerekli malzemenin fiyatlarındaki büyük artışlar, buna karşın gelirinde önemli bir artışın olmamasına bağlı olarak gelir ve gider dengesinin sağlamak için borçlanır. Şirket-i Hayriye bir yandan gelirini artırmaya çalışır, diğer yandan giderini ise aşağıya çekmeye gayret eder. Şirketin gerek depolarında kömür bulunmaması, gerek piyasadan kömür satın alacak nakite sahip olmaması, buna bağlı olarak faaliyetlerini durdurma tehlikesi ile karşı karşıya kalması, her bilet zammının yolcu sayısında azalmaya yol açtığının bildiği halde Şirket-i Hayriye'nin Savaş süresince başvurmadığı taşıma fiyatlarına zammı gündeme getirir. *(Tablo I)*

8 Aralık 1918'de yolcu biletlerine iki misli zam yapılır. Bu zam ile Şirket ancak yüzde elli fazla gelir elde edebilir. 23 Şubat 1919'dan itibaren uygulanan ve taşıma fiyatlarına yüksek oranda zam getiren yeni tarife ile hasılatta yüzde ikiyüz artış kaydedilir. 26 Mayıs 1919'da tarife yeniden zamlanır. 4 Kasım 1919'dan geçerli

11 **Harb-i Umûmî ve Şirket-i Hayriyye 1330-1334**, s. 46.

12 **Harb-i Umûmî ve Şirket-i Hayriyye 1330-1334**, s. 46.

13 **Harb-i Umûmî ve Şirket-i Hayriyye 1330-1334**, s. 47.

14 **Harb-i Umûmî ve Şirket-i Hayriyye 1330-1334**, s. 92-93.

olmak üzere hazırlanan yeni tarife ile taşıma fiyatlarında Savaş süresinceki fiyatlarına göre % 400 zam gerçekleşir.[15] *(Tablo II ve III)*

Halkın Tepkisi ve Boğaziçi Ahâlisi Hukukunu Müdâfaa Cemiyeti

Aralık 1918-Kasım 1919 arasında Şirket-i Hayriye'nin bilet fiyatlarında önceki döneme göre % 400 oranında zam öngören tarifelerin yürürlüğe girmesi Şirket-i Hayriye'nin verdiği taşıma hizmetinden yararlanan Boğaziçi halkının tepkisine neden olur. Şirket-i Hayriye'nin gerek gemilerinin önemli bir bölümünü askeriyenin kullanımına vermesinden dolayı yükümlü olduğu hizmetteki aksamalar, gerek bilet fiyatlarına yaptığı büyük zamlar karşısında harekete geçen bir kısım Boğaziçi sakini "Boğaziçi Ahâlisi Hukukunu Müdâfaa Cemiyeti" adı altında Kasım-Aralık 1919'da bir dernek kurarlar. Cemiyetin faaliyetlerine ilişkin Şirket-i Hayriye neşriyatı içinde bir kayıt bulunmamaktadır. Cemiyetin varlığına delil teşkil eden yegane kayıt dönemin basınında çıkan birkaç haberdir.

Ahmet İhsan matbaasında basılmış bir Şirket-i Hayriye pasosunun kapağı.
(Nedret İşli Koleksiyonu)

15 **Harb-i Umûmi ve Şirket-i Hayriyye 1330-1334**. s. 57-58

Tablo-II

Şirket-i Hayriye'nin 7 Aralık 1918'e Kadar Uygulanan Tarifesi

Mesafe bölgesi	Iskeleler	İskelelerden Köprüye		Köprüden İskelelere		İskelelerden Köprüye ve Köprüden İskelelere			
		Tek Bilet		Tek bilet		Azimet ve Avdet		50 Varaklı Abone	
		I	II	I	II	I	II	I	II
	Salıpazarı, Kabataş, Beşiktaş, Üsküdar, Harem, Salacak, Sirkeci	1,25	0,75	1,25	0,75	2,25	1,25	54	30
2	Ortaköy, Kuruçeşme, Kuzguncuk, Beylerbeyi	1,25	0,75	1	1	2,50	1,50	60	36
3	Arnavudköyü, Bebek, Çengelköyü, Vaniköyü, Kandilli	1,75	1,25	2	1,75	3	2	72	47
4	Rumelihisarı, Boyacıköyü, Mirgün, İstinye, Anadoluhisarı, Kanlıca, Çubuklu, Paşabahçesi	3,50	2	2,75	2,25	4	3	95	72
5	Yeniköy, Tarabya, Kireçburnu, Büyükdere, Mesarburnu, Yenimahalle, Rumelikavağı, Anadolukavağı, Beykoz	4	2,50	4,25	2,75	5	3,50	113	79

Kaynak: Harb-i Umumi ve Şirket-i Hayriye, s. 49.

Tablo-III

Şirket-i Hayriye'nin 23 Şubat 1920'den itibaren geçerli olan Tarifesi

Mıntıkalar	İskeleler	Tek Bilet		Azimet ve Avdet	
		Birinci Mevki	Ikinci Mevki	Birinci Mevki	Ikinci Mevki
1	Sirkeci, Salıpazarı, Kabataş, Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavudköyü, Harem, Salacak, Üsküdar, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy	8,50	6	17	12
2	Bebek, Rumelihisarı, Boyacıköy, Mirgün, İstinye, Yeniköy, Tarabya, Kireçburnu, Büyükdere, Mesarburnu, Yenimahalle, Rumelikavağı, Vaniköy, Kandilli, Anadoluhisarı, Kanlıca, Çubuklu, Paşabahçesi, Beykoz, Anadolukavağı	12,50	10	25	20

Kaynak: Harb-i Umumi ve Şirket-i Hayriye, s. 54.

Ticaret ve Ziraat Nazırı Hadi Paşa'nın başkanlığında Cemiyet temsilcileri ile Şirket-i Hayriye temsilcilerinin bir araya gelmesi ile de bir komisyon kurulur. Bu komisyon yaptığı toplantıda Şirket-i Hayriye ile Osmanlı Hükümeti arasındaki 29 Ekim 1888 tarihli mukavelenin beşinci maddesi gereğince yani "...Şirket-i Hayriyye taahhüd etmiş olduğu üzere dâire-i inhisârı dâhilindeki iskelelere ahâlinin ihtiyâcâtına nisbetle ne kadar vapur işletmek iktizâ eder ise ona göre vapur işletmeğe ve ahâlinin her sûretle istirâhâtlerini ve kemâl-i emniyyet ve suhûletle gidip gelmelerini dâima gözetmeğe ve bu maddelere dair cânib-i ahâliden adl ü hakka muvâfık ve usûl ü nizâmına mutâbık vuku bulacak ihtârât ve müstediyâtı istima ve icrâ etmeğe velhâsıl ahâlinin bi-hakkın vuku şikayetlerine sebebiyet verilmemesi emrinde mütemâdiyen dikkat ve nezâret eylemeğe mecbûrdur."[16] hükmüne göre bir teknik heyet oluşturarak mevcud vapurların denetlenmesi ve ne kadar vapur işletmeye gereksinim bulunduğunun belirlenmesi, vapurların seyr-i seferini daha düzenli ve süratli kılınması için de tarifenin tadil edileceği kararına varılır.[17]

Komisyon 23 Aralık 1919'da tekrar toplanır. Seyr-i seferin düzenlenmesi ve artırılması, yolcuların rahatına ilişkin görüşmede bulunulur.[18] 1 Ocak 1920'de tekrar toplanan komisyon, Şirketin kömür tüketimi hakkındaki liste ve belgeleri inceler.[19] Birkaç gün sonra gerçekleşen diğer görüşmede ise Şirket-i Hayriye'nin şikayete konu olmasında kömür fiyatlarının tek neden olduğu ve ucuz kömür temini konusunda Şirkete yardım edileceği açıklanır.[20]

Cemiyetin çabası zamların geri alınmasını sağlayamaz. Ancak faaliyetlerine ilişkin detaylı bilgi sahibi olamadığımız bu cemiyetin mütareke döneminde ve tüketici haklarını koruma yönünde kurulmuş bir dernek olması altı çizilmesi gereken bir husustur.

شرکت خیریه

۱۳۳۲ سنه‌سی شهر مارتك اون اوچنجی پازار ایرتسی کونندن اعتباراً اعلان اخیره دکین

شرکت خیریه واپورلرینك وقت حرکتلرینی مبین جدولدر

Bir Şirket-i Hayriye tarifesi. (Nedret İşli Koleksiyonu)

16 **Mukâvelât Mecmuası**. Cilt IV. s. 634-637.

17 **Ikdam**. 25 Rebıyulevvel 1338/18 Aralık 1919. No. 8208. s. 3.

18 **Ikdam**. 1 Rebıyulahır 1338/24 Aralık 1919. No. 8213. s. 3.

19 **Ikdam**. 10 Rebıyulahır 1338/2 Ocak 1920. No. 8222. s. 3.

20 **Ikdam**. 13 Rebıyulahır 1338/5 Ocak 1920 No. 8225. s. 3.

Şair ve Nüktedân Vali Reşîd Âkif Paşa

HALÛK ÇAĞDAŞ

Osmanlı devlet geleneğinde; vilâyetlerin idâresine memûr edilen vâlîlerin, her yönü ile temsil kudretine sâhip kişiler arasından seçildiğini tesbit etmekteyiz. Gelenek böyle olunca, vâlîlerin pâyeli olması da her hâlde bir tercih sebebi sayılıyordu. Bu "pâye"; "mîr-i mîranlık", "müşîrlik" ve "vezâret" mertebesinde olduğu gibi, "sadr-ı esbâk'dan bir paşa"nın ya da bir "dâmâd-ı hazret–i şehriyârî"nin böyle bir göreve getirilmesi de muhtemeldi. Halk bilgesi, "vâlî-i vilâyet hademe-i devlet" esprisi içinde her ne kadar bu liyâkatı fazlaca gözde büyütmeme gayretinde olsa da; vâlî-paşaların, devlet düzeni ve halk üzerindeki ağırlığını kabûllenmek mecbûriyeti vardı. Nitekim halk, bu en büyük idârecisinin sûretine bile ayrı bir değer verecek ölçüde sevgi gösterisinde bulunurken, bir yandan da onun nasıl bir kudretin temsilcisi olduğunun ayrımındaydı.

İşte; "ehliyet ve vukûfu cihetiyle hüsn-i hizmet ifâ edeceği me'mûl-i âlî bulunmasına mebnî..", Sivas Vilâyeti Vâlîliğine getirilen Reşîd Âkif Paşa da üstün meziyetlere sâhip olan böyle bir idârecidir. Abdülkâdir Sarısözen'in[1] yıllar sonra yapmış olduğu bir tesbit, bu konuda fazlaca açıklamaya gerek bırakmıyor: ".. İlkokulun son sınıfında idim. Sabahları okula giderken önde birkaç süvâri, arkada bir fayton içinde Vâlî Paşa Hükûmet Konağı'na gelirdi. Halk yol kenârında elpençe dîvan durur, Vâlî Paşa'yı selâmlar, Hükûmet Konağı'ndaki erkân da kapı önüne sıra ile dizilerek istikbâl ederdi. Benim on-oniki yaşlarındaki hâfızamda kalıp, ömrüm boyunca unutamadığım bu izlenim ve gözlemde; Reşîd Âkif Paşa'nın, devletin kudretini her hâliyle gösterir satvet ve azametinin yanında, hak ve adâletle bezeli yüksek ve ince bir rûhun hâlesini hatırlarım."[2]

Eh!, ".. bir vücûd olan Memâlik-i Mahrûse'nin amûd-i fekarîsi ve eshâb-ı refâh ve servet ve vesâit-i umrân ve medeniyyeti bihakkın müdrîk.."[3] bulunan bir vilâyete de böyle bir vâlî yakışırdı: "Haşmetli satvetli bir vezîr-vâlî..".

İkbâl'den Zevâl'e..

1863 (1279) yılında Yanya'da doğan Reşîd Âkif Paşa, Arnavutluk Hânedânından Kalkandelenli Vezîr Mehmed Âkif Paşa'nın oğludur.[4] Sübyân Mektebinden sonra bir süre Galatasaray Sultânîsi'nde okumuş, özel olarak Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi'nde başladığı memûriyyet hayâtında sıra ile; 1879'da "sâlise", 1880'de "mütemâyize" rütbelerini almış, 1883 yılında "ûlâ sânîliği"ne yükselmiş, 1888'de Vükelâ Meclîsi Zabıt Kâtipliğine tâyîn ve "ûlâ evveli" rütbesindeyken 1892'de İkinci Sınıf Hulefâlığa terfî ettirilmiştir. 1895 yılında "5000 kuruş" maaşlı Şûrâ-yı Devlet Âzâlığına tâyînle rütbesi "bâlâ" olmuştur. 4 Mart 1902 (19 Şubat 1317) tarihinde[5] "18000 kuruş" maaşla Sivas Vilâyeti Vâlîliğine getirilen Reşîd Âkif Paşa, yaklaşık altı yıl bu görevde kalmıştır. Meşrûtiyet'in îlânını tâkîben kurulan Kâmil Paşa Kabînesi'nde Dâhiliye Nâzırı olmuş ancak hastalığını ileri sürerek istifâ etmiş, 1909'da Âyân Meclîsi Âzâlığına, 1918'de Ahmed İzzet Paşa Kabînesi'nde Şûrâ-yı Devlet Reisliğine ve 1919 yılında da Üçüncü Dâmâd Ferid Kabînesi'nde Meclîs-i Vükelâ'ya memûr edilmiştir. Uzun süren bir karaciğer rahatsızlığından sonra 15 Nîsân 1920 târihinde vefat etmiş ve babasının Fâtih Câmii Hazîresi'ndeki kabri yanına defnedilmiştir.

"İkdâmât ve hidemât-ı memdûha-i sâdıkânesinden.." dolayı kendisine "vezîrlik" rütbesi verilen ve üçüncü,

ikinci, birinci rütbelerden "Mecîdî", üçüncü ve birinci rütbelerden "Osmânî" ve murassa "İftihâr" nişânları ile altın, gümüş "İmtiyaz" ve altın "Liyâkat" madalyalarına sâhip olan Reşîd Âkif Paşa'nın, yegâne görevi olan idârecîliğinin belirgin vasfı, Sivas Vilâyeti ve çevresinin dirlik ve düzenini sağlama husûsundaki hizmetleriyle ortaya çıkmaktadır. O esnâda bölge, eşkıyânın yol kesip dağa adam kaldırdığı, yolsuzlukların yaygınlaştığı bir karışıklık içindedir. Pâdişâh'a gönderdiği 31 Ağustos 1905 tarihli telgrafında, durumdan bahisle şöyle der: "... Burada vallâhil-azîm ve billâhil-kerîm ecnebî, ermeni ve diğer mezrûdların entrikalarına göğüs gererek geceli gündüzlü cânfedâkârâne çalışıyorum.."[6]

Gerçekten bu konudaki önlemlerini kesin bir kararlılık içinde alır ve ihmâli görülen mutasarrıf, kaymakam ve jandarma kumandanlarının, kendisini bir daha görmemek üzere görevlerini terketmelerini emreder. Hattâ çevre vilâyetlere sığınan eşkıyânın belirlenen sürede yakalanamaması durumunda, bizzat tâkîbe çıkacağı yolunda ilgililere yazılar gönderir. Zamânın ünlü halk şâirlerinden biri, onun bu konudaki gayretini bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:

.....
"Gayri geçti eşkıyânın çağları
Hep kırıldı bayrakları tuğları
Korkusundan yatmaz, derebeyleri
Büktün bellerini kâmân eyledin.."[7]

Çalışma ilkesi, "âdilâne idâre-i hükûmet ve ahâlîye hoşnûd ederek hizmet" olan Vâlî Paşa'nın üzerinde önemle durduğu bir diğer mesele de rüşveti önlemektir. Yaşanmış şu olay, bu konudaki kararlılığını gösterir. Hafik Kazâsı'nı teftîşe gittiği bir gün, devletten olan alacağına vergi ve tapu memûrlarınca haksız yere elkonulan bir köylüye tesâdüf eder ve ağlamakta olan adamı faytonuna alarak Kazâ'ya getirir. Önce rüşvetçi memûrları jandarma mârifetiyle buldurup aldıkları parayı iâde ettirir, sonra da tahrîrât kâtibine bütün kazâlara gönderilmek üzere şu emri yazdırır: "Acz-i accâcı ayyûka ser çekmiş olan Hafik Kaymakamı'nı azleyledim. Bunun aczinden bil-istifâde halkı yağma ile garât eden tapu ve vergi memûrunu da azl ü hapseyledim. ol tarafa gelmem mukarrerdir. Bâde-mâ, bu gibi müessif hâdisâta mücâseret edilmeye zinhâr.."[8] Yine başka bir olayda; tâkîbata uğrayan Alişan Beyler'den Mustafa Paşa'nın atlı zaptiye eşliğinde Ümrâniye'den Sivas'a getirilmesi esnâsında, Kızılkale Köyü'nde geceledikten sonra sabah yatağında ölü bulunmasının sebebini halk, Vâlî'den duyulan korkuya bağlamıştır.[9]

Reşîd Âkif Paşa'nın mülkî ve idârî hizmetlerinin yanısıra tarım ve bayındırlık alanında verdiği hizmetleri de vardır. Bu cümleden olarak; Jandarma Kışlası'nı, Sanâyi Mektebi Binâsı'nı[10], Soğuk Çermik Kaplıcası'nı ve şehrin önemli yollarını yaptırmış, Gökmedrese'yi tâmir ettirmiştir.[11]

Günümüze kadar ulaşan bilgilerden; Reşîd Âkif Paşa'nın son demlerinde artık eski haşmetinden eser kalmadığını ve yalnızlığa sürüklendiğini anlıyoruz. Muhakkak ki bunda, izzet-i nefsine ve gurûruna düşkün bir yaradılışa sahip oluşunun büyük payı vardır. Kendisine "Şûrâ-yı Devlet Riyâseti" teklif edildiğinde Paşa'nın, Yıldız civârındaki bir evde kirâ ile oturduğunu ve ebâ-en-cedd büyük ve eski bir Hânedân mensûbu olmasına rağmen, Arnavutluk'daki mallarına Balkan Savaşında elkonulmuş, Şehzâdebaşı'ndaki konağının da Vefa Yangınında eşyâlarıyla birlikte yanmış olmasından dolayı son derece perîşân bir durumda bulunduğunu nakleden Mabeyin Başkâtiplerinden Ali Fuad Türkgeldi, hâtırâlarında daha sonra şunları yazıyor: "... Tanımadığım bir zâttan mektup alarak, Reşîd Âkif Paşa'nın ölüm hâlinde yatmakta olduğundan bahisle, Zât-ı Şâhane'ye arz-ı mâlûmât ile iltifat ve âtıfet-i seniyyeye mazhâriyeti için ricâ olunuyordu. Cuma selâmlığı sırasında durumu arzettiğimde, İkinci Kâtip Sâid Bey'in izâmıyla hâtırının sorulmasına ve üçyüz lira atiyyeye irâde buyuruldu. Sâid Bey, Paşa'nın ziyâretinden geldiğinde, bitik bir hâlde ve sefâlet içinde yatmakta bulunduğunu ifâde etti. Ertesi Cuma yine selâmlığa giderken, Hünkâr beni çağırtıp tekrar hâtırının sorulmasını irâde etti. Selâmlık dönüşü odamda otururken telefon çaldı. Paşa'nın vefât ettiğini öğrendim. Mâruf bir Hânedân-zâde'nin böyle hâl-i sefâlette vefâtı bana dâğdâr-ı derûn oldu.."[12]

Hakîmâne Bir Edâ

Reşîd Âkif Paşa'nın üzerinde durulması gereken asıl yönü şâirliğidir. Ancak; gerek sayı ve gerekse muhtevâ bakımından küçük bir "dîvân" oluşturabilecek şiirlerinin tertîb edilmemiş olması, hem gereğince tanınmamasına hem de eserlerinin dağılıp gitmesine sebep olmuştur. Dolayısiyle, elimizde mevcut olanlarla yetinmek ve edebî kişiliğini bunlarla değerlendirmek durumundayız. Bu konuda belki de ilk tesbîti yapmış olan İbnülemîn M. Kemâl İnal; Paşa'nın gençliğinden beri şiirle uğraştığını, kalem erbâbı ve şâirlerle bir arada bulunmaktan zevk aldığını, hattâ bunu bir alışkanlık hâline getirdiğini kaydederek, gazellerinin tanzîr ve tahmîs edilmesini kendisinden ricâ ettiğini açıklamaktadır. Şiirleri genellikle "mutasavvıfâne" ve "hakîmâne"dir. Zevkle okunabilen "âşıkâne" şiirleri de mevcuttur. Şimdi bunlardan "genel" ve "kıt'a" tarzındaki birkaç örneği, herhangi bir edebî tenkîde ve yoruma girmeden nakledelim..

Çeşm-i Hakk benim ki kanda bir gül-i ra'nâ arar
Sûrete meyl-i perestiş eylemez ma'nâ arar

Cezbe-dâr-ı aşk olanlar yâr-i bî-hem-tâ arar
Sû-be-sû meczûb-u Hakk Leylâ diye Mecnûn arar

Sümme vech-ullah'ı bilmektir bu eşyâdan garaz
Hak-perestân-ı Hudâ ayniyyet-i eşyâ arar

Neşve-yâb-ı kesret olmakdan müberrâdır gönül
Dâimâ erbâb-ı vahdet kûşe-i tenhâ arar

Münkir-i âl-i abâ bulmaz tarîk-ı ihtidâ
Hâlet-i âyâtını te'vîl için fetvâ arar

Duzâh-ı hicrân içinde zâhid-i âlûde-dil
Bir hayâl-i hâm'a düşmüş cennet-ül-me'vâ arar

Dar gelir dünyâ vü mâ-fihâ semend-i himmete
Zîr-i pây-i matlabında başka bir dünyâ arar

Ey Vezîr-i hak-perest abd-i cemâl-i bî-nevâ
Haylidir zâtın gibi bir dâver-i yek-tâ arar

Nakl'den evvel gerek insâna feyz-i intikâl
Ey REŞÎD erbâb-ı fikr elfâzda bin ma'nâ arar

Ey dizen cevher-i esmâ'yı gönülden gönüle
Parlatan sonra müsemmâyı gönülden gönüle

Başka bir feyzdedir vech-i mübîn-i ârifân
Sığdırır âlem-i ma'nâyı gönülden gönüle

Pertev-endâz olan envâr-ı cemâl-i Hakk'dır
Gezdiren Kays ile Leylâ'yı gönülden gönüle

Elimizden ne gelir biz ki perîşân aklız
Bağlarız zülf-i semen-sâyı gönülden gönüle

Mest-i lâ-ya'kılız ol rütbe ki bî-havf ü rec'a
Dökeriz neşve-i sahbâyı gönülden gönüle

Sırr-ı zâtız hem yed-i beyzâ-yi Kelîm-ullah'ız
Serperiz nûr-i tecellâyı gönülden gönüle

İhtiyârî değil Allah bilir hâli REŞÎDÂ
Nakşeder sırr-ı tevellâyı gönülden gönüle

Mülkü tahrîb eyledik zevk-i riyâset nâmına
Adli yıktık halkı mahvettik siyâset nâmına

Cism-i hürriyyet kefen-ber-dûş olup ahlâk ile
Defnolunmuştur mezâr-ı ye'se devlet nâmına

Kaplamıştır Arz-ı Osmânî'yi ye'cûc-i fiten
Kalmamıştır olmayan zahîr kıyâmet nâmına

Görmedim kadr-âşnâyı hak-perest ü kâr-dan
Vakfegîr-i hayret oldum istikâmet nâmına

İzz-i nefs ü hubb-i millet havf-ı Hakk bir de vukûf
Lâzım-ı gayr-i müfârıktır hükûmet nâmına

Sa'y-i zâtî fikr-i istikbâl ve ilm ü ittihâd
Müncelî olmak gerek bil-cümle millet nâmına

Zevk-i mâli neşve-i ikbâli çok gördüm REŞÎD
Cümlesinden geldi istiğnâ kanâat nâmına

Zülfünde gizlenince meh-pârenin cemâli
Ebr-i siyâha girdi zanneyledin hilâli

Çattıkça ebruvânı gûyâ Hudâ yüzünde
Nakşeylemiş sanırlar âyât-ı Zü-l-celâl'i

Bir ben miyim cihânda sırrı hevâ-yi zülfün
Zülfün veren değil mi dünyâya ihtilâli

Gönlümce gördü derdim çeşmim felekde bir gün
Bir şeb olaydı mümkün cânânımın visâli

Gönlümde müncelîdir nûr-i nebî-i zî-şân
Kalbimde muhtefîdir kıbb-i aliyy-ül-âlî

Bahtımdan etme şekvâ yoktur REŞÎD zîrâ
Tagyîre iktidârım takdîr-i lâ-yezâli

Çıkarma âh-ı dili kurb-ı arş-gâha dahî
Uzatma dest-i temennâyı pâdişâha dahî

Bilirse kendi bilir yoksa bildirir mi muîn
Dilin dileklerini Hazret-i İlâha dahî

Ayrılmamak dilerim tâ sabâh-ı haşre kadar
Getir o mıtlu meyi tövbeler günâha dahî

Çatılmasın bana karşı o ebruvân-ı gazeb
Tahammül eyleyemem öyle bir nigâha dahî

Bu mâtemî günü idrâk için mi ey Allah'ım
Tahammül eyleyeyim tâli'-i siyâha dahî

Bu izz-i nefs REŞÎDÂ Hudâ emânetidir
Anı fedâ edemem en büyük penâha dahî

Rızâ-i Hudâ'yı gözet pîşe kıl
Gönül kırma kemlikten endîşe kıl

Bu mezraada insan ne ekse biçer
REŞÎDÂ şu pendim cihânı değer

Mümkün tahammül eylemek insâna dehrde
Hubb-i vatanla görse dahî bir nice hasâr

Tezlîl-i ehl-i izzet ederse fakat o yer
Cennet de olsa âdeme lâyık değil karar

Ârif-i Hakk olsa âdem aşk anın yârıdır
Aşk eğer hem-râh olursa olur ana reh-nümâ

Aşk-ı Hakk'dan gayrısı uşşâka olmadı kabûl
Aşk-ı Hakk'dan gayrısı uşşâka oldu ma'-sivâ

Ne zannettin gözüm-nûru âşıklık dervîşânlıktır
Er ol da nefsine sabret kanâat pehlivanlıktır
Cihânın uzvu ve câh-i devlet-i mülkî şanlıktır
Anın mülkünde baykuşlar öter âhir vîrânlıktır

Gönül Ehli Bir "Sühan-şinâs"

Kendisini yakından tanıyan ve ilişkilerinin de hayli samîmî olduğu anlaşılan İbnülemîn'e göre; Reşîd Âkif Paşa, "edîb, kâtib, nüktedân, sühan-şinâs, mütefattın idi. Söylenilen nikât ve dakâyıkı derhâl tefehhüm ve takdîr ederdi.." Bir başka tesbîte göre de; "müstakîm, gayretli ve mültefit" bir devlet adamı idi. Haşmetiyle gönülalıcı tavırlarını birleştirebilen, konuşma üslûbu ile de çevresindekileri kendisine bağlamasını bilen bir özelliğe sâhipti. Eli ve sofrası açıktı. Kişiliğini yansıtması bakımından, hakkında anlatılanlardan birkaçını nakledelim..

Civar köylülerinden birinin, helâsını yıkan komşusunu şikâyet etmek için bir Mayıs ayı sabahı Vilâyet Makamına verdiği dilekçeyi, Eşref'in meşhûr kıt'asını yazdıktan sonra ilgilisine havâle ettiği söylenir:

Herkesin âlemde bin derd-i bî-mânâsı var
Kırkağaçlı Mehmed'in de bir kenef dâvâsı var
Tâ "Mayıs"dan vaz'edin târîh-i ilâmını
Böyle b..dan dâvânın anhâsı var min-hâsı var

Yine rivâyete göre; malları hacizli yoksul bir vatandaş, vergi borcunun tahsîli için kapısına gelen tahsildâra şu manîdâr karşılığı verir:

Malım emvâlim çekip aldın elimde neyim kaldı
Ne ekl'e bir kuru nânım ne şürb'e bir neyim kaldı
Libâsdan eyledim tecrîd sütûrdan nîm geyim kaldı
Siyemden tûl karışdan dûn alırsan bir "şey"im kaldı

Durumu öğrenen Paşa'nın emri üzerine adamı huzûra getirdiklerinde, hakârete uğrayacağı korkusu içinde titreyen zavallı, tekdîr yerine şâirâne bir rûhun bağışlayıcı hoşgörüsü ile karşılanır. Hattâ bu hoşgörü, borçlarının silinmesine ve mallarının iâdesine bile imkân sağlar.[13]

Reşîd Âkif Paşa'nın zaman zaman haşmetli vâlî kişiliğinden sıyrılıp, mahviyyet-kâr bir rûh enginliğine büründüğüne ilişkin olarak anlatılanlar da vardır. Karacalar Köyü'ndeki Şeyh Derdiyâr Tekkesi'ni ziyâreti esnâsında türbe duvarına irticâlen yazdığı şu kıt'a, bu tavrına güzel bir örnektir:

Başımda derd-i yâr-ı hicr ile dil-hûn, sîne-çâk
Düştüm diyâr-ı lûtfuna ben yâ Velî, amân
Vâlî isem de devlet-i ikbâl ile REŞÎD
Bu yâr(ı)-geh'de sıdk ile bir sâilim hemân.[14]

Mevlevî şeyhlerinden Niyâzi Dede, yakınlığından dolayı Sivas'dan ayrılırken Paşa'yı uğurlamaya gidenler arasındaymış. Vedâlaşma ânında herkesin gönlünü usûlünce almakta olan Paşa, Ona da "Şeyhim!." demiş, "sakın ola ki bizi gönlünüzden çıkarmayasınız". Dede boynunu bükmüş ve "Paşam!." demiş, "girmedin ki, çıkasın..". Bu sözlerle ne kastedildiğini derhâl anlayan zekî Vâlî, cebinden bir altın lira çıkarıp muhatabının eline sıkıştırıp ve ihtiyâr Şeyh'den cevâbını almış: "Gördün mü, işte yenice girdin, artık bir daha çıkmazsın.."[15]

Şâir vezîrler zümresinin son temsilcilerinden olan Reşîd Âkif Paşa'nın, vâlîliği esnâsında sık sık edebî meclisler kurdurduğu ve Sivas'ın tanınmış şâirleri ile hem-hâl olduğu biliniyor. Bunların başında Kazancı-zâde Emîn Edîb Efendi, Çivici-zâde Gâlib, Mütevelli-zâde Ihyâ, Külhaş-zâde Rahmî ve Alâaddin Paşa-zâde Sâmih Fethi Bey (M. Turhan Tan) geliyor. Hattâ yalnız yerlileri değil, siyâsî sebeplerle sürgün edilmiş kalem erbâbını da koruduğu, kimini bir vesîle ile maaşa bağladığı, kimine de durumuna uygun görevler verdiği anlaşılıyor. Meselâ; pâdişâh emriyle Sivas'a sürülen fakat maaş tahsîs edilmediğinden dâvâ vekilliği yaparak geçimini sağlamaya çalışan Yusuf Cemâl Molla'yı, sürgün hayâtından kurtarıp Gümüşhâne Cezâ Mahkemesi Reisliğine tâyîn ettirdiği söylenir. Paşa'nın dostlarından aldığı "methiyye"lerin, devlet hizmetinde aldığı "ihsan"lar kadar değerli olduğu açıktır. Zîrâ bunların, yetkili bir devlet adamına yaranmak veya herhangi bir şekilde menfaat sağlamak gâyesi ile değil, sırf edebî düşüncelerle ve hasbîce kaleme alınmış olduğu ilk bakışta göze çarpar. Onun şâir dostları ile olan ilişkisi, karşılıklı bir sevgi ve seviye bağı içinde ölümüne kadar sürüp gitmiştir. Bunların da güzel örnekleri vardır. Bu meyânda, Paşa'ya vezîrlik rütbesi verilmesi üzerine Çivicizâde'nin[16] bir kasîde yazdığı, böylece başlayan dostluğun Şâir'in genç yaştaki ölümüne kadar sürdüğü ve cenâzesinde Paşa'nın, Onun tâbûtunu ağlaya ağlaya taşıdığı rivâyet edilir. Çivici-zâde'nin,

"Sipîde dem ki olup dâver-i erîke-i nûr
Ulüvv-i şân ile maşrıkda şu'le-pâş-ı zühûr"

diye başlayan sözkonusu kasîdesi "99" beyitten oluşmaktadır. Kezâ, Üsküdarlı Mahmûd Cemîl Bey'in de (1831-1914) methiyye tarzında yazdığı,

"Ey mîr-i Reşîd-i pür-fazâil
Vey ibn-i vezîr-i bî-mutâdil

girizgâhı ile başlayan "17" beyitlik bir "Cevâb-nâme"si bulunmaktadır. Reşîd Âkif Paşa'ya övgü bâbında en fazla manzûme yazan şâir ise, Mütevelli-zâde İhyâ'dır.[17] Zîrâ Paşa, Onun için âdetâ bir "velînîmet"tir. Bunu bir târih manzûmesinde,

"Velînîmet Vezîr oldu binüçyüzyirmüç sâli"

diye açıklar ve meşhûr "Kepenek Suyu" için, ayni adı taşıyan cadde üzerinde yaptırılan çeşme ile ilgili olarak da şu târih manzûmesini yazar:[18]

Bende-i hâssı Padişâhımızın
O Vezîr-zâde vâlî-i vâlâ

Nazra-pîrâ metîn eserler ile
Kıldı Sivas'ı sû-be-sû ihyâ

Anlara bir zemine-i garrâ
İşte bu çeşme-i hayat-efzâ.

Menheli pâk âbıdır Kepenek
Olsa pervânesi felek ahrâ

Vardır âb-ı hayâta rüçhânı
O karanlıktadır bu lem'a-nümâ

Bahr olup reşkden güdâhte-dil
Çıktı târih-i tammı sîne-zidâ

Ünlü vezir-vali Reşîd Âkif Paşa

Dedi atşâna es-salâ İHYÂ
Aktı gel çeşme-i Reşîd Paşâ (1323)

Reşîd Âkif Paşa'nın Sivas Vâlîliğinden ayrılması, en çok bu yakınlarına dokunmuştur. Külhaş-zâde Rahmî'nin,[19]

"Reşîd Âkif'e halef olmakla
Hâzım geldi
Bir müşîrin yerine sanki mülâzım
geldi"

diye hayıflanması, bıraktığı boşluğun samîmî ve sitemkâr bir ifâdesidir.[20] Ancak Ona en vecîz ithâf, yine İhyâ'nın şu beyiti ile yapılmıştır ki, bu da yazımızın nihâyeti oluyor:

"Eğerçi âleme herkes gelir
gider İhyâ
Kemâl sâhibi ibkâ-yi nâm
eder de gider"

Gerçekten nâmı bugün dahî söylene gelmektedir...

NOTLAR

1 Abdulkâdir Sarısozen (1896-1973): Sivas'ın Sarıhatıb-zâdeler diye bılınen eski bir âilesine mensûptur, Sultânî ve Hukuk Mektebini bitirdikten sonra kaymakamlık ve vâlîlik yapmıştır, Sivas Kongresi esnasında **İrâde-i Milliye** gazetesi ile başladığı basın hayâtını, Baro Reisliği ve avukatlık yaptığı sonrakı yıllarında da muhtelif gazetelerde surdurmuştur, Etnoğrafya, folklor ve halk muzığı uzerine değerli inceleme ve derleme çalışmaları vardır.

2 H. Orhun, C. Kasaroğlu, M. Belek, K. Atakul **/ Meşhûr Vâlîler**, Ankara-1969, Sh: 265.

3 "A.g.e." Sh: 317 (Üçüncü Ordu Kumandanı Vehip Paşa'nın, 1914 yılında Şark Cephesini teftîşi dolayısıyle Sivas'dan geçerken, "Vilâyet Şeref Defteri"ne yazdıklarından..).

4 Ibnülemîn Mahmut Kemâl İnal **Son Asır Türk Şâirleri C**: III, Sh: 1439 **Meşhur Vâlîler**'de doğum târihi, M. Zeki Pakalın'ın **Sicil-i Osmânî Zeyli**'ne atfen "1862" olarak gosterılmiştir.).

5 **Sivas Vilâyetl Sâl-nâmesi**'nde "Sene-yı Hıcrıyye 1321, 16/48 Sh.); târih-ı nasbı, 24 Zılkâde 1319 dıye geçmektedır kı, bu târıh 4 Mart 1902 (19 Şubat 1317)'nin karşılığıdır. Tâyîn târıhını Ibnulemîn 12 Zilkâde 1319 olarak, Vılâyet Mektupçuluğu yapan M. Fahreddin Başel ıse (10 no'lu dipnotunda belirtilen eserınde) 26 Şubat 1317 olarak göstermektedır. **Meşhûr Vâlîler**'de ıse sâdece "1902" târıhı vardır. Mehâza ıtıbâr etmenin doğru olacağı düşüncesındeyız.

Ibnülemîn Mahmut Kemâl İnal, A.g.e. C: III, Sh: 1440.

6 E. Cem Güney, **Ruhsatî**, İstanbul-1975, Sh: 151.

7 Mujgân Üçer, Sivas'ın Ünlü Vâlîlerinden Reşîd Âkıf Paşa" (**Sivas** Dergısı-1989, Sayı: 4, Sh: 16, "13" no'lu dıpnotuna atfen..).

8 "A.g.m." Sh: 17.

10 M. Fahreddin Başel, **Sivas Bülteni** (Kâmıl Matbaası-1935, Sh: 96).

11 Ismâil Hakkı (Uzunçarşılı) - Rıdvan Nafız (Edgüer), **Sivas Şehri**, (Devlet Matbaası, İstanbul-1928).

12 Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim** Sh: 214 v.d.

13 Mujgân Üçer / A.g.m. Sh: 19 (Mecâzî olarak geçen "Mayıs" kelîmesi yörede dışkı anlamına da gelmekte, "siyem" ıse baş parmakla işâret parmağı arasındakı mesâfeyi belırten bır halk deyimi olarak kullanılmaktadır).

14 Vehbi Cem Aşkun, "Eskı Sıvas Vâlîlerınden Reşîd Âkıf Paşa" (**Yayla** Dergisi-1945, Sayı: 34-35, Sh: 7), "Reşîd Âkıf Paşa, Hayâtı ve Eserleri" **Kızılırmak** gazetesi-21.12.1945, Sayı: 499, Sh: 2.

15 Ibrahim Aslanoğlu, **Her Yönden Sivas** Istanbul-1979, Sh: 116.

16 Çivicı-zâde Mehmed Gâlıb (1875-1906): Aslen Kayserilıdır. Bır sure İstanbul'da kalmış, ozel olarak eğıtım gormüş, Arapça-Farsça ve Fransızca oğrenmiştir. Kayseri ve Sivas'da oğretmenlık ve idârecılık yapmıştır. Tâlihsız bir olay sebebiyle ıntihâr etmış ve Keçecı-zâde Izzet Molla'nın kabri yanına defnolunmuştur. Târıh ve edebiyâta derîn vukûfu ile tanınmıştır, Şâir ve âşık yaradılışlıdır. **Dîvân**'ı ve **Mesnevî Tercümesi** vardır (Ibnülemîn M. Kemâl İnal, A.g.e. C: I, Sh: 453 v.d.).

17 Mütevellı-zâde Omer İhyâ (1874-1909): Aslen Sıvaslıdır. Rüşdıye ve medrese eğıtımınden sonra oğretmenlık ve Bıdâyet ve İstınâf Mahkemelerınde âzâlık yapmıştır. Geçırdığı ruhsal bunalım netıcesınde ıntıhâr etmış ve İstanbul Edirnekapı Kabrıstanı'na defnolunmuştur. **Darabât-ı Aşk** adlı divânçesi ile Sâdî'nin **Bostan**'ından tercüme ettığı **Bâküre** adlı ıkı matbû eserı vardır (Ibnülemîn M. Kemâl İnal, **A.g.e.**, C: II, Sh: 694 v.d., Vehbı Cem Aşkun **/ Sivas Şâirleri**-1948, Sh: 278 v.d.).

18 Doç. Dr. Nâzım H. Polat / "Sivas'lı Omer İhyâ Efendı'nin Târıh Manzûmeleri **Academia** Dergısi-1994, Sayı: 1, Sh: 16.

19 Kulhaş-zâde Rahmi (1870-1910): Aslen Sıvaslıdır. Düzenli bir eğıtım gormemiş, Reşîd Âkıf Paşa tarafından "Sıvas Cerîde-i Resmıyyesi Muharrırı" sıfatıyla maaşa bağlanarak korunmuştur, Genç yaştaki olumune, işret ve esrar alışkanlığının sebep olduğu soylenir, Şiirlerini arûz ve hece vezni ile yazmış ancak sağlığında derleyemediği için bunların çoğu kaybolmuştur. Kısa bır sure Sivas'da vâlîlık de yapan ve Turkçe şiirleri yüzünden "Turkücu Vâlî" diye anılan Mehmed Emîn Yurdakul (1869-1944) ıçın yazmış olduğu,

"Gelmeden Mayıs otuzbır gıdıyormuş bu ne hâl
Vermeden mı gıdecek yoksa hesâb Türkücumuz"

dıye başlayan "12" beyıtlik hıcvıyyesi meşhûrdur (Vehbı Cem Aşkun, A.g.e. Sh: 289 v.d.).

20 Adıgeçen "Halef", Ebûbekir Hâzım (Tepeyran, 1864-1947) Bey'dir.

DAĞARCIĞINDAN

REFİK HALİD'DEN YAKUP KADRİ'YE

Bu sayımızda Yakup Kadri Karaosmanoğlu Arşivi'nden bir kartpostal ile mektup sunuyoruz. Karay kartpostalı Sinop'ta sürgündeyken 1913'te göndermiş, kartın üzerinde de "benim oturduğum ev" diye işaret etmiş; mektubu ise 1922'de *Aydede*'nin antetli kağıt ve zarfıyla yazmıştır.

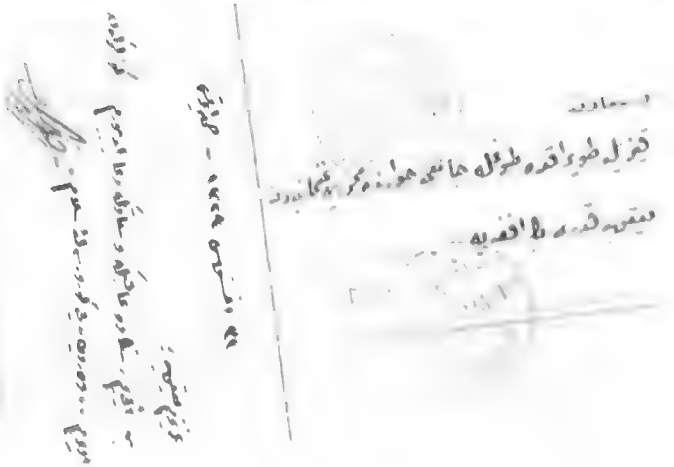

Dersaadet'de
Kızıltoprak'da Tuğla Camii civarında muharrirîn-i Osmaniyyeden Ya'kub Kadri Beyefendi'ye

21 Ağustos 1329 (1913) - Cumartesi

Azizim Ya'kub

Ben iyiyim, sana da âfiyetle ve saadetle dua ediyorum. Gözlerinden öperim. "Verdiye"yi görürsen selâm.

Refik Halid

Kartal
Yakacık'da Kadiyan Oteli'nde
Ya'kub Kadrî Beyefendiye

Ya'kub Efendi

İnşaallah bir mâni çıkmazsa pazar günü Nâzıme ile oraya geleceğiz. Madama, Necmi'ye, sana çok çok selâmlar, kelâmlar.

16 Haziran 338 (1922)
Refik Halid

İLETİŞİM YAYINLARI
YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU ARŞİVİ

Londra'daki Son Osmanlı

HASAN BASRİ DANIŞMAN

Londra'da çıkan *Daily Telegraph* gazetesi 15 Ocak 1921'de şu haberi verir:

"Reuter Haber Ajansı'nın öğrendiğine göre, Londra'daki Balkan Barış Konferansı'nda Türk heyetinin başkanı ve sabık Dışişleri ve Milli Eğitim Bakanı olan Reşit Paşa halen buradadır... Kendisi doğru İstanbul'dan gelerek, İngiltere ile Türkiye arasındaki resmî ilişkilerinin tekrar kurulabilmesi için hazırlık yapmak üzere Hükümeti tarafından gayri-resmî bir görev ile gönderilmiştir. Dışişleri Bakanlığımıza bir nezaket ziyaretinde bulunmuştur.

Reşit Paşa bütün ilişkilerinin bir an önce tekrar kurulmasını umut ettiğini ifade etmekten başka bir şey söyleyemedi. Türk Hükümeti'nin Mustafa Kemal ile anlaşmak için giriştiği teşebbüs hakkında kendisinden bilgi istenince, Reşit Paşa özel bir heyetinin bunun nasıl yapılacağını tespit etmek için Anadolu'ya gönderildiğini söyledi. Bildiği kadar heyet henüz İstanbul'a dönmemiş.

Reşit Paşa'nın Londra'ya Osmanlı Büyük Elçisi olarak atanması muhtemeldir."

30 Ekim 1918 mütarekesinden sonra, İngiltere İstanbul'da Amiral olan Yüksek Komiserler tarafından temsil edilmişti. 17 Ekim 1920'de, meslekten diplomat olan Sir Horace Rumbold bu göreve getirildiği vakit, kendisine ayrıca "Müstakbel Büyük Elçi" unvanı da verilmişti. Fakat, Sir Horace Rumbold ve Mustafa Reşit Paşa Büyük Elçi olabilmeleri için, barış imzalanması gerekiyordu. İngiltere de o sıralarda Londra'da yeni bir barış konferansının toplanabilmesi için hazırlık yapmaktaydı. Temaslar sırasında, Osmanlı Hükümeti Londra'da temsilcisi bulunmasından dolayı zorluklarla karşılandığını fark eder. Sadrazam (Başbakan) Ahmet Tevfik Paşa Londra'ya Reşit Paşa'nın gitmesi icab ettiğine karar verir. Deneyimli bir diplomat olan Tevfik Paşa, 13 sene devam eden Dışişleri Bakanlığı sırasında, Reşit Paşa'nın kariyerini yakinen takib etmişti ve zor durumlarının adamı olduğunu biliyordu.

Reşit Paşa, Avusturya-Macaristan ile 26 Şubat 1909'da imzalanan Bosna-Hersek anlaşmasını, Tevfik Paşa'nın nezaretinde hazırlayanlardan biriydi. Reşit Paşa, 12 yıl Roma Büyük Elçiliği sırasında, İtalyanlar ile gayet iyi ilişkiler kurabilmişti. Bu ülke ile başlayan Trablusgarp (Libya) savaşı ciddi boyutlara girmesine engel olur umuduyla, Ekim 1911'de ilk kere Hariciye Nâzırlığı'na getirilmişti. Faydalı girişimlerde bulunmak için geç kalındığını anlayınca Paşa istifa etmişti.

22 Temmuz 1912'de Ziraat Nâzırı olan Reşit Paşa, İtalya ile İsviçre'nin Ouchy kentinde barış görüşmeleri başladığında, Osmanlı heyetinin başındadır. Türkiye'nin aleyhinde olan duruma rağmen, 18 Ekim 1912'de imzalanan anlaşmada Osmanlılara bazı önemli haklar tanılır.

Bunların sayesinde, 1919 başlarına kadar Türkiye Libya'nın savunmasında önemli bir rol oynar. Ayrıca, ilk defa olarak Batılı bir devlet Kapitülasyonların kalkmasına razı olur. Zamanın şartlarında, bu başlı başına önemli başarıydı. Ouchy görüşmeleri bittiği sırada başlayan Balkan Harbi Türkiye'yi sarsar. 29 Ekim 1912'de kurulan yeni Kabinede Reşit Paşa Nafıa Nâzırı'dır. Çatalca'da 3 Aralık 1912'de imzalanan mütareke görüşmeleri sırasında üç kişilik Osmanlı heyetinin tek diplomatı Reşit Paşa'dır.

Londra'da 16 Aralık 1912'de başlayıp 6 ay süren Balkan Barış Konferansı'nda imparatorluğu temsil eden

heyetin başkanı Reşit Paşa'dır. Konferans İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey tarafından çağrılıp, onun başkanlığında cereyan eder.

Savaş tekrar alevlenip, Türkiye yeni yenilgilere uğrayınca, 9 Haziran 1913'de Londra Barış Antlaşması imzalanır. Türkiye'nin Balkanlar'dan atılmasını tescil eden bu anlaşmayı imzalaması, babası Arnavutluk'ta, annesi Bulgaristan'da yerleşik "Evladı Fatihan" denilen Türk ailelerinden olan Reşit Paşa için, ne kadar zor bir görev olduğu tahmin edilebilir.

1907'de La Haye'de düzenlenen barış konferansında Osmanlı heyeti. Bu konferasta heyet başkanı olan Mustafa Reşid Bey sol başta oturmaktadır. Ortada oturan ise Evkaf Nazırı Turhan Paşa yanındaki ise Mehmet Paşa'dır. Ayakta duranların sol başındaki kişi ise Reşid Bey'in büyük oğlu Hasan Basri'dir.

12 Haziran 1913 ve 14 Ekim 1918 arasında, Osmanlı İmparatorluğu 5 yıl devam eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin idaresi altındadır. Bu yıllarda Reşit Paşa herhangi resmî görevde bulunmaz.

Fakat, ne zaman başlandığı bilinmeyen ve 1 Şubat 1916'da biten sürece, Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin diplomatik müşavirliği üstlenir. Yusuf İzzeddin Efendi tarihçe ihmal edilen karakter ve cesaret sahibi bir kişiydi.

Askeri bir eğitim görmüş olan veliaht, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında iyi düşünülüp, hazırlanmamış harekâtlar sırasında uğranılan büyük kayıplardan dolayı, Enver Paşa'ya karşı cephe alır. Müttefiklerle anlaşarak ayrı bir sulh yapılmasını ister.

Bununla ilgili bir teşebbüsü de olur. Yusuf İzzeddin Efendi bir ara Reşit Paşa'yı İsviçre'ye gönderir. Paşa'nın savaş öncesinden tanıdığı İngiliz şahsiyetleri ile temas edip, Efendi'nin barış arzusu hakkında İngiltere Hükümeti'nin düşüncelerini öğrenmesini istemişti.

Girişim son derece gizliydi. Bilindiği kadar, hiçbir iz bırakmaz. Bu, Paşa'nın hayatını kurtarmış olabilir. Zira, 1 Şubat 1916'da Veliaht İttihatçı kabadayıları tarafından öldürülüp, intihar ettiği ilan edilir. Fakat Reşit Paşa'yı yok etmek için herhangi bir teşebbüs yapıldığı sanılmıyor.[1]

İttihatçı önderleri (Ender, Talat ve Cemal Paşalar), Ekim 1918'de Türkiye'den kaçtıktan sonra, Yusuf İzzeddin Efendi'nin yerine Padişah olan Vahdettin, Baş Yaverini, Ahmet İzzet Paşa'yı Sadrazam tayin eder. İzzet Paşa'nın temsilcileri 30 Ekim 1918'de müttefiklerle mütareke imzalar.

Batı cephesinde ateş kesildiği 11 Kasım 1918'de, Ahmet Tevfik Paşa yeni bir kabine kurar. Reşit Paşa birbirini takip eden iki Tevfik Paşa kabinesinde Hariciye Nâzırı'dır (11 Kasım 1918, 12 Ocak 1919).

Bu nâzırlıkları sırasında Reşit Paşa, mütareke şartlarını ihlâl eden müttefikleri protesto etmeye mecbur kalır. Hariciye Nâzırlığı, bilgisi ve desteği ile, müttefiklere karşı gizli mukavemet yuvası olur.[2] Müttefikler kendilerine karşı beslenen hisleri sezer nezarette değişiklik yapılmasını ister.

Reşit Paşa feda edilir. 24 Şubat 1919'da, İstanbul'lu bir levanten olan Yusuf Franko Paşa onun yerini alır. Fakat müttefikler tatmin olmaz. 3 Mart 1919'da kabine istifa etmeye

1 Reşit Paşa'nın bu yolculuğu ve gayesini [illegible] kanlı iken aile içinde büyük bir sır olarak [illegible] nuşulduğunu hatırlıyorum. Şimdiye [illegible] herhangi bir kaynakta buna dair bir ize [illegible] madım.

[illegible] olduğunu, aynı yıllarda aileden [illegible] Ayrıca, rahmetli Büyükelçi Enis [illegible] rahmetli babam bu konuyu go[illegible] [illegible]ten de yanlarındaydım ve söy[illegible] takip etmiştim. Meğersem [illegible] hareketi ve Reşit Paşa arasında[illegible] sağlayan Enis Bey'miş. Enis Bey. [illegible] yıllarındaki gizli faaliyetleri do[illegible] beyaz kurdelalı İstiklal madalyası [illegible] Sözlü kaynaklardan başka, Os[illegible] Bakanlığı'ndaki gizli mukave[illegible] kaydeden bir esere rastla[illegible] Shaw ve Ezel Kural Shaw. **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, Cambridge University Press, Camb[illegible] Vol. II, p.340.

mecbur kalır.

Mukavemet artmaya devam edince, müttefikler bir çare bulur. 14 Mayıs 1919'da İngiliz, Fransız ve A.B.D. gemileri İzmir Limanı'na girer. Ertesi gün, bir Yunan tümenini karaya çıkarırlar, şehir işgal olunur. Müttefikler böylece başka bir millet kullanarak, Türkiye'ye karşı yeni bir savaş açmıştı.

Mukavemet yayılır, artar. Bunu Milli Mücadele haline sokacak olan Mustafa Kemal Paşa ve yakınları, 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçer. İstanbul'da ise, 2 Ekim 1919'da asker olan Ali Rıza Paşa Sadarete getirilir. Reşit Paşa tekrar Hariciye Nâzırlığı'na gelir.

Türkiye'nin onurunu korumak azminde olan yeni sadrazam, Bahriye Nâzırı'nı Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Amasya'ya gönderir. 22 Ekim 1919'da Osmanlı Hükümeti ve Milli Mücadele güçleri arasında işbirliği protokolü imzalanır.

İttihatçılar zamanında seçilmiş ve artık milleti temsil etmeyen Meclisi Mebusan (Osmanlı Parlamentosu) 21 Ocak 1919'da Padişah tarafından dağıtılmıştı. Rıza Paşa kabinesi seçim düzenler. Beklendiği gibi, yeni mebusların çoğunluğu müttefiklere karşı mukavemet taraftarıdır.

12 Ocak 1920'de açılan Meclis, Devletimizin bir temelini teşkil eden ve Misakı Milli adı verilen tasarımı hazırlar. Bu gelişmeler sırasında, Reşit Paşa artan müttefik tazyiklerini karşılamaya mecbur kalır.

İspanyol Gripi müttefiklerden daha çabuktur. Reşit Paşa ağır hastalanır ve 7 Şubat 1920'de istifasını sunmaya mecbur kalır. On gün sonra, 17 Şubat 1920'de Meclisi Mebusan Misak-ı Milli'yi ilan eder. Günümüzünkilerine çok yakın olan sınırlar dahilinde Türkiye'nin tamamen müstakil bir Devlet olarak tanınmasını ister.

Müttefiklerin şiddetli itirazları, 3 Mart 1920'de Rıza Paşa'yı istifa ettir-

[illegible] r. 16 Mart 1920'de, İkinci Dünya [illegible] ı'nda Nazilerin işgal edilmemiş Fransa'yı ele geçirmelerine benzer ani ve acımasız bir hareketle, müttefikler İstanbul'u işgal eder. Fransa'da Petain Hukumeti'nin devamına müsaade eden Nazıler gibi, müttefikler Osmanlı Devleti'nin devamına engel olmaz.

Kendilerini demokrasi havarisi olarak tanıtanlar, hınçlarını Meclisi Mebusan'dan alır. İngiliz askerleri meclisi işgal eder. İşgalcilere mukavemet edilmesini isteyen mebusların birçoğu tevkif edilerek Malta'ya sürülür. Orada, Dünya Savaşı'nda esir edilen "tehlikeli" Osmanlı subayları ile beraber, tutsak muamelesini görürler.

Yabancı süngülerinin gölgesinde çalışmayı reddeden Meclis, 18 Mart 1920'de kapılarını kapar. Mebuslar birer birer veya ufak kafileler halinde, Ankara'ya kaçar. Tutuklanan mebusların yerine yenileri seçilir. Tüm hazırlıklar, 36 gün gibi kısa bir zamana sığdırılır ve 23 Nisan 1920'de Türkiye Parlamentosu Büyük Millet Meclisi olarak kapılarını açar. İlk işi, Kemal Paşa'yı Başkan olarak seçmek olur. Türkiye'nin Parlamentosu böylece Milli Mücadele'ye katılmış oldu ve bu kutsal cenk ondan sonra onun namına devam etti.

Çileden çıkan İngiltere Başbakanı Lloyd George, Yunanlıları kullanarak güttüğü savaşın dozunu artırır. Müttefikler "Büyük Gaye" manasına gelen Yunan "Megalo Idea"sının tatbikini resmen onaylar. Trakya ve Anadolu'da, Antik Devirde Helen Dünyası'nın parçası olan her yer "kurtarılarak" Yunanistan tarafından ilhak edilecekti!

Müttefik orduları çarpışmalara katılmayacaktı. Fakat gerekli mali destek, silah, cephane, vasıta, gıda, ilaç, vesaire temin edilerek, Yunanistan'a ayrıca sınırsız siyasi ve diplomatik destek verilecekti.

Haziran 1920 sonuna doğru, Yunan orduları harekete geçer. 20 ve 27 Temmuz arasında Trakya işgal edilir. "Zaferi" kutlayan Yunan Kralı, kır bir ata binerek Edirne'ye ihtişamlı bir törenle girişini yapar.

Askeri darbeler yetmiyordu. Osmanlı temsilcileri, Versailles civarında bulunan Sevres'e çağrılır. Müttefiklerce hazırlanan bir "sözde" barış anlaşmasını, herhangi bir müzakere yapılmadan, 10 Ağustos 1920'de Sadrazam Damat Ferit Paşa ve beraberindeki Osmanlı Heyeti'ne imzalatılır.

Adalet ve demokrasi ilkeleri unutulur. Türkiye Anadolu'nun ortasında bir dörtgene sıkıştırılır. Akdeniz ve Karadeniz sahilleri Muttefikler ve Yunanlılar arasında bölüşülür.

İstanbul Türklere kalacaktı. Fakat çevreleri ve denizleri "Boğazlar Komisyonu" tarafından idare edilecekti. İşbu komisyon özerk olup, kendi bayrağı ve yabancı subaylar tarafından idare edilen polis gücüne sahip olacaktı.

Türkiye'nin İstanbul'da kalabilmesi, Sevres Barışı'nın tumune saygı göstermesine bağlıydı. Bilhassa azınlıklara tanınan bütün millî, dinî, vs. hakları harfiyen tatbik etmesi şarttı. Bu haklar çiğnendiği anda, İstanbul'un durumu değiştirilebilinecekti. Türkiye de müttefiklerce yapılacak tüm değişiklikleri kabul etmeye mecbur sayılacaktı.

Anlaşmanın askeri, mali ve iktısadi bölümleri aynı zihniyetle hazırlanmıştı. Türkiye yarı mustakil, sözde bir devlet haline sokulup, fakirlik ve kaynaksızlıktan başka bir hakikatı olmayan sınırlar içinde kapatılacaktı.

Baskı ve tehditlere rağmen, Sultan Vahdettin bu "barışı" onaylamaz. Sevres böylece "caduc" sayılır (caduc Latincedir, "yok olmuş" anlamına gelir ve Uluslararası Hukuk'ta kullanılır). Türkiye böylece Birinci Dunya Savaşı'nda yenilenen ülkeler arasında adil olmayan ve zorla imzalatılan bir sulh "anlaşmasını" kabul et-

meyen ilk devlet olur.

21 Ekim 1920'de, Sevres'den iki ay ve 11 gün sonra, Sultan'ın güvenini kaybeden Damat Ferit Paşa, istifa etmeye mecbur kalır. Avrupa kaplıcalarında "tedavi" görmek üzere Türkiye'yi terk eder. 1923'de, son müttefik askerleri İstanbul'dan ayrıldığı gün, Yugoslavya'nın Niş şehrinde ölür.

İkinci Dünya Savaşı'nda birçok Avrupa ülkesinde türeyen işbirlikçi Quisling'lerin ilki sayılabilen Ferit Paşa'nın yerine, aynı 21 Ekim 1920 günü Sadarete Tevfik Paşa'nın dönmesiyle, Osmanlı Hükümeti tekrar onurlu bir siyaset takibine başlar. Gerçek bir barış sağlamak üzere görüşmeler başlayacağını sezen Tevfik Paşa, gereken hazırlıkların yapılmasını kabinesine Maarif Nâzırı olarak aldığı Reşit Paşa'yı havale eder.

Bu arada, Yunanlılar Anadolu'nun derinliklerine dalmaya hazırlanıyordu. Büyük Millet Meclisi orduları onları İnönü'de karşılar. Savaş 6 Ocak 1921'de başlar ve 4 gün sonra, 10 Ocak'ta, Yunanlıların çekilmesiyle nihayetlenir.

Reşit Paşa'nın Londra'ya varışından bir-iki gün önce gelen bu zafer, yeni kurulan ordunun ilk başarısıdır. Bundan böyle B.M.M. Hükümeti'nin temsil edilmediği bir konferans tasarlanamazdı.

Londra Konferansı'na Ankara'nın iştirakını sağlamak maksadıyla müttefikler ile yapılan temasların neticesinde, bu iş Tevfik Paşa'ya havale edilir.

27 Ocak 1921'de, Tevfik Paşa, Kemal Paşa'ya tel çeker. İngiltere'den gelen teklife göre, Türk heyetinde hem Istanbul hem Ankara'nın temsil edilmesi istenildiğini açıklar.

28 Ocak'ta Ankara iki tel'le cevap verir. İlkinde Büyük Millet Meclisi'ne doğrudan doğruya hitap edilmesi ve Istanbul Hükümeti aracı olarak kullanılmaması telkininde bulunulur.

Kişiye özel ikinci tel'de, Kemal Paşa, Tevfik Paşa'ya "... tam birlik içinde iş görmek istiyoruz... Konferansta, yurdu ayrı ayrı temsil edecek iki kurulun ne denli sakıncalar doğuracağını iyice anladığınıza inanıyoruz" der.

21.1.1921 tarihli cevabında, Tevfik Paşa şu açıklamayı yapar: "Şimdiki hükümet, İstanbul ile Anadolu'nun birleşmesindeki yararlara öteden beri değer verdiğinden bu amaçla işbaşına gelmiş ve şimdiye dek bu uğurda çalışmıştır. İstanbul düşman elinde bulunduğundan, buradaki Hükümet'in kaldırılmasıyla, hükümet işlerinin büsbütün İtilaf Devletleri (Müttefikler) eline geçmesine ve sonuç olarak antlaşmadaki (Sevres'i kastediyor) İstanbul'la ilgili maddelerin yürürlüğe konulmasına meydan verilmiş olacağı gibi, savaş halinde bulunduğumuz Yunan askerlerinin şu sırada İstanbul ve dolaylarında bulunuşu da, bu önerileri uygulanamaz duruma getirmiştir, kurulumuzun işbaşında kalma düşüncesinin bu görüşlere tesir etmediği yolunda size güvence vermeyi bile gerekli görmem."

Daily Telegraph gazetesinin 15 Ocak 1921 tarihli sayısında anlatıldığı gibi, Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile işbirliği temin etmek maksadıyla, Osmanlı Hükümeti Ankara'ya bir heyet göndermişti. Heyetin başında sabık Sadrazam İzzet Paşa bulunmaktaydı.

Reşid Bey 1903'de Roma'da Büyükelçilik yaptığı sırada

Hâlâ Ankara'da bulunan İzzet Paşa'ya Tevfik Paşa 31.1.1921'de çektiği tel'de, görüşlerini izah eder. Hükümeti konferansa katılmadığı takdirde "... İstanbul'un hemen Osmanlı egemenliğinden çıkarılmasına ve Yunan isteklerine karşı savunmasız kalmamıza ve belki de onların haklı görünmesine yolaçacağım..." söyler.[3]

11 Şubat 1921'de, Osmanlı Hükümeti Reşit Paşa'yı Konferans'a "Salahiyeti Kemaliye'yi Haiz Murahhas Aza" olarak tayin eder (güncel lisanımızda: Tüm Yetkilere Sahip Delegasyon Üyesi).

Konferans nihayet 23 Şubat

3 Telgraf metinleri Sayın Şefik Okday'ın **Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa** eserinin ss.56-57'lerinde verilmektedir. Bateş Bayilik Teşkilatı, tarafından dağıtımı yapılan bu eserin yayın tarihi gösterilmez. Fakat 1986 civarında olduğunu tahmin ediyoruz.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Balkanlardan serbestçe geçebilmesi için Reşid Paşa'ya verilen ve Türkçe, Bulgarca, Macarca ve Almanca olarak düzenlenmiş Mürûr Tezkeresi

1921'de Saint James Sarayı'nda başlar. Türkiye'yi temsil eden iki delegasyon vardı: birini İstanbul, diğerini Ankara göndermişti.

Açılış merasimi bitince İngiltere Başbakanı Lloyd George, Türkiye'nin görüşlerini açıklaması için Tevfik Paşa'ya söz verir. 12 gün önce 78. doğum gününü kutlayan Sadrazam gripli idi. Bacakları ve vücudunun alt kısmı battaniye'ye sarılıydı. Oturduğu yerden konuşuyordu.

Tevfik Paşa'nın cevabı kısadır. Ankara heyetinden Dr. Nihat Reşat Belger'e göre şu ifade'de bulunur: "Söz asıl milletvekillerine aittir. Binaenaleyh Anadolu heyetine söz verilmesini teklif ediyorum."

Ankara heyetinin bir diğer üyesi, Ruşan Eşref Ünaydın Bey, şu tahlili yapar: "Tevfik Paşa... bu hareketi ile muzakerelerde (Türk heyetleri arasında) birliği sağlamış oldu. Demek ki daha dün Lloyd George'un resmî nutuklarda çapulcu, başıbozuk, ası çetelerden ibaret dağınık kuvvet tabiri ile tarif ettiği Anadolu Büyük Millet Meclisi Hükümeti konferansca, yani İtilaf Devletlerince (Müttefiklerce) fiilen tanındı."[4]

Türkiye namına konuşmak icabettiği zaman, Osmanlı Heyeti her defasında Ankara Delegasyonu'na söz verilmesini ister. İki Türk hükümetinin arasındaki uyum ilk günden başlayarak açıkça gösterilir.

Dr. Metin Ayışığı "Son Osmanlı Hükümeti ile Ankara Hükümeti Arasındaki Münasebetler (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)" yazısında şunu kaydeder: "24 Şubat'ta (yani konferansın ikinci gününde) hasta olduğu için toplantıya katılamayan Tevfik Paşa yerine konuşan Reşit Paşa'nın Ankara ile fikir birliğine varılmış olduğunu söylemesi, İstanbul ile Ankara'nın Türkiye'nin mukadderatı üzerinde anlaştıklarının açık bir ifadesi olmuştur."[5]

Konferans 12 Mart 1921'e kadar devam eder. Türkiye'nin aradığı makul barış sağlanamaz. Fakat Türkiye bazı başarılar sağlar. Bunlar, şu şekilde özetlenebilir:

1- Konferansa iştirak ederek, düşmanlarımız Sevres sözde barışının hiçbir şey ifade etmediğini kabullenir.

2- Düşmanlarımızın Türkiye'yı ikiye bölme teşebbüsleri akamete uğrar. Karşılarında haklarını arayan tek bir Türk milleti olduğunu görürler.

3- Müttefikler, Büyük Millet Meclisi hükümetini "de jure" (hukuken) olmasa, "de facto" (fiilen) tanımaya mecbur kalır.

4- Konferans'ta bulunmasıyla, Osmanlı Hükümeti İstanbul'un Türk olduğunu ve Türk kalacağını ispat eder.

Bu neticeler Kurtuluş Harbimizin ilk uluslararası diplomatik zaferidir. Bunun da, Ankara ve İstanbul hükümetlerinin işbirliği ile sağlandığı birçok tarihçinin dikkatinden kaçmıştır.

Konferansın en olumsuz neticesini de belirtmekte fayta var. Yunanlıların "megalomania"sundan (büyüklük duygusu) doğan "Megalo İdealları" frenlenmediğinden, savaşın devam etmesi kaçınılmazdı.

Konferans sonrasında Reşit Paşa Londra'da kalır. Barış temin edilemediği için, görevini Osmanlı Mahsus Delegesi olarak yapar. Fakat, büyükelçi gibi çalışır ve Portland Place'deki Osmanlı Elçiliği'nde ikamet eder.

İngiliz Hükümeti ile temasta kalmak başlıca işiydi. Fakat bu kolay de-

4 Sayın Şefik Okday'ın aynı eseri, s.61'de, Dr. Nihat Reşat Belger ve Ruşen Eşref Ünaydın beylerin bu sözlerini kaydeder.

5 Dr. Metin Ayışığı, "Son Osmanlı Hükümeti İle Ankara Hükümeti Arasındaki Münasebetler (21 Ekim 1920 - 4 Kasım 1922)", **Toplumsal Tarih** dergisinin Haziran 1994 sayısı.

ğildi. Zira, İngiliz Başbakanı Lloyd George, Türkiye ve Türklere karşı açık ve aştırı bir düşmanlık beslemekteydi.

Diğer bir zorluk ise, İngilizlerin Türkiye'de olup bitenleri ve Türkleri hiç anlayamamalarıydı. Bunun yarattığı garip neticeleri, köşe yazarı Sayın Hasan Pulur bir yazısında anlatır.[6] Konumuzla ilgili bölümünü veriyoruz:

Emperyalizmin Aşağılıklığı...

"Emperyalizmde, sömürgecilikte oyun çoktur, her kalıba girer...

"Bakın o yıllardan bir örnek...

"1921'de Londra'da Osmanlı Hükümeti'nin bir temsilcisi vardır: Mustafa Reşit Paşa; İngiliz Dışişleri Bakanlarından bir haber gelir:

"Ünlü İngiliz politikacılardan Mr. Rickert kendisini ziyaret edecektir.

"Adam, yanında büyük para ve sanayi gruplarının iki temsilcisiyle çıkar gelir. Anadolu hükümeti ile siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmak istemektedirler. Yunanlara karşı savaşan Türk ordusuna ayakkabı, elbise, silah ve top satmayı önerirler!

"Mustafa Reşit Paşa şaşırır, İngilizler bir yandan Yunanlıları kışkırtırlarken, bir yandan da Türklere 'müsait şartlar' önermektedirler.

"Nedir müsait şartları?

"Türkler, İngiltere'ye borçlarını savaş sonrası ödeyebilirler, onun için bu fırsat kaçırılmamalıdır.

"Yunanistan Hükümeti onlardan 15 milyon sterlin borç istemiş, ama vermemişlerdir, hem de neyin karşılığında bilir misiniz?

"Yunanlılar bu borca karşılık İzmir Limanı'nın gelirini ve Ege tütünlerinin işletmesini (!) karşılık göstermişlerdir, ama bu önerileri kabul edilmemiştir.

"Ve İngilizler baklayı ağızlarından çıkarırlar:

"Acab: sizinkiler, İzmir Limanı'nın idaresini bizim gruba terk edebilirler mi?

"Mustafa Reşit Paşa ağızlarının payını verir:

"İzmir ve limanı Türktür. Türk, evinin tapusunu, en samimi dostuna bile vermez!

"İşte emperyalizm budur, bu kadar aşağılıktır ve bu aşağılık oyuna hâlâ kananlar, aldananlar, yaltaklananlar varsa, onlara da sakın acımayın, gaflet ve dalaletleriyle başbaşa bırakın..."

Londra'daki son Osmanlı temsilcisi Mustafa Reşit Paşa Portland Place'deki Osmanlı Elçiliğinde

Londra Konferansı'ndan sonra, Yunanlılar askeri faaliyetlerini artırır. 4 Ağustos 1921'de Büyük Millet Meclisi, Başkanını Mustafa Kemal Paşa'yı, Başkumandan tayin eder. 9 gün sonra, 13 Ağustos'ta, Yunan taarruzu başlar. Hedefi Ankara'dır.

Bir ay boyunca top sesleri şehri sarsar. 13 Eylül'de Yunanlılar geri çekilmeye başlar. Sakarya Zaferi Kurtuluş Harbi'nin dönüm noktasıdır. Büyük Millet Meclisi, vatanın şükranını ifade ederek, Mustafa Kemal Paşa'yı Müşir ve Gazi unvanları ile taltif eder.

Sakarya'yı takib eden bir yıla yakın zaman süresince, cepheler nispeten sakindir. Diplomatik cephelerde durum farklıdır. Haziran 1921'de Osmanlı Hariciye Nâzırlığına getirilen İzzet Paşa, faaldir. Avrupa'da yapacağı temasları hazırlamak maksadıyla, Aralık 1921'de girişimlerine başlar.

B.M.M. Hükümeti ise, 1922'nin başında Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'i, Avrupa'ya göndermeye karar verir. Bakan ve yanındakiler önce İstanbul'a uğrar. Sadrazam Tevfik Paşa ve Hariciye Nâzırı İzzet Paşa ile görüşürler. 21 Şubat'ta Yusuf Kemal Bey, Sultan Vahdettin tarafından kabul edilir.

Nihayet 1 Mart 1922'de Yusuf Kemal Bey ve maiyeti deniz yolu ile Marsilya'ya hareket eder. 4 Mart'ta İzzet Paşa trenle İstanbul'dan ayrılıp İngiltere'ye gider.

Ankara Hariciye Vekili Paris'teki görüşmelerini bitirince İngiltere'ye geçer. Londra'ya varışında İzzet ve Reşit Paşalar tarafından karşılanır. 15 Mart'ta Büyükelçiliğe gelen bir görevli İngiliz Dışişleri Bakanı, Lord Curzon, Osmanlı ve Ankara Hariciye Vekili beraberce 16 Mart'ta kabul edeceğini bildirir. Reşit Paşa 16-17 Şubat tarihli bir telgrafla, aldığı "kesin bir izahat" üzerine, bunun böyle olacağını önceden İzzet Paşa'ya bildirmişti.

6 **Milliyet** gazetesi, 28 Nisan 1991, s.3.

Haber Yusuf Kemal Bey'e verilin[illegible] tereddüt eder. Fakat Lord Curzo[illegible] başka türlü görüşemeyeceğini [illegible]ynca, üçlü görüşmeyi kabul eder.

Toplantıda Lord Curzon Sevres "barışını" düzeltmek için teklifler[illegible] bulunur. Bunlar iki Türk Bakanı t[illegible]rafından reddedilir.

Osmanlı ve B.M.M. Hariciye Vekilleri Anadolu'nun Yunanlılar tarafından derhal terk edilmesini ister. İngiliz Bakanı önce bir mütareke yapılıp, sonra müzakerelere geçilmesini önerir. Türkler kabul etmez. Toplantı neticesiz kalır.

21 Mart 1922'de Türkiye'deki durumu görüşmek üzere müttefikler Paris'te toplanır. 22'sinde mütareke çağrısında bulunurlar. İleri sürülen şartlar, Dr. Münir Ayışığı'nın deyimi ile, "Sevres"in başka bir suretle ifadelenmiş hali idi."

5 Nisan'da Ankara cevabını verir. Mütareke imzalanıldıktan 4 ay sonra Yunanlılar Anadolu'dan çekildiği takdirde, mütarekeyi kabul edebileceğini bildirir. 8 Nisan'da İstanbul'un cevabı açıklanır. Dr. Ayışığı bunu şu şekilde özetler: "İzzet Paşa'ya göre, İtilaf Devletleri, Türkiye'nin istiklal ve mevcudiyetini temin ederse, Anadolu da sulha razı olacaktı."

15 Nisan'da müttefikler tüm Türk isteklerini reddeder. Kısmen Kurtuluş'un tek yolu artık silah olduğu bellı olmuştu. Kısmen paralel, kısmen [illegible]ır arada yapılan, Ankara ve İstanbul hükümetlerinin sulh taarruzları [illegible]kamete uğramıştı.[7]

Anadolu'da, Türkler ve Yunanlılar hazırlıklarına devam eder. Cephane, erzak, bütün gereksinimler yığılır. Türkler Yunanlılardan önce hazırdır. 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz başlar. Dört günde, nihai zafer kazanılmıştı. Askerlerinin yarısını kaybeden Yunan Başkomutanı, 30 Ağustos'ta Gazi'ye teslim olur.

Eylül'de Mustafa Kemal Paşa [illegible]msüz emrini verir: "Ordular. İlk [illegible]edefiniz Akdeniz'dir. İleri!" 8 gün [illegible]sonra İzmir kurtulmuş, Yunanlılar denize dökülmüştü.

Zafer ucuz gelmez. Panik içinde çekilen Yunanlılar yollarında bulduklarını yakıp, yıkar. Bu korkunç neticelerden sonra, aklı başında olan, savaşın bittiğini kabul ederdi. Lloyd George bunlardan değildi.

Takip eden olayları en iyi anlatan İngiliz yazarı David Walder'in *The Chanak Affair* kitabıdır.[8] Her şey İzmir kurtuluşundan 6 gün sonra, yani 15 Eylül 1922'de başlar.

O gün toplanan İngiliz kabinesine, Başbakan Lloyd George Mustafa Kemal'den kaçmayacağını bildirir. İngilizlerin gayesi Çanakkale ve Boğazları tutmaktı. Bir ay ve bir hafta sonra, 22 Ekim 1922'de, Lloyd George öğleden sonra saat 5'te, Saray'a gider. Maksadı Majeste Beşinci George ile çay içmek değildi. Kendi yarattığı krizi halletmek için, Kral'a istifasını sunacaktı.

Bu neticeye varılmadan, Lloyd Georg'un arzuladığı savaş birkaç defa patlamak üzereydi. Nihayet, İngilizler ateş açmaya hazırlandıkları saatten 75 dakika önce, Mudanya Mütarekesi imzalanır. Ve Lloyd George'u destekleyen koalisyon dağılır.

Hadiseler vazife başında yaşayan Reşit Paşa'nın ifadesine göre, Lord Curzon yerine eski İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey çapında gerçek bir diplomat Bakan olsaydı, bu gelişmeler olmazdı. Maalesef 24 Ekim'de kurulan yeni İngiliz kabinesinde Lord Curzon Dışişlerinde kalır. (Bunun kahrını da İsmet Paşa Lausanne'da çekecekti).

27 Ekim 1922'de İngiltere, İsviçre'nin Lausanne şehrinde toplanacak barış konferansı için davetleri yapar. Hem İstanbul, hem Ankara hükümetleri çağrılır. Bir gün ara ile, ikisi de kabul eder. Reşit Paşa'ya Osmanlı Delegasyonu'na katılmak üzere hazır olması talimatı İstanbul'dan gelir.

Fakat her iki hükümete gönderilen davetiyeler, Türkiye'de kriz yaratır. Durumu kökünden halletmek için, Büyük Millet Meclisi 31 Ekim 1922'de saltanatı lağveder.

Sultan Vahdettin kararı kabul edince, İstanbul hükümetinin tek dayanağı yok olur. 4 Kasım günü Ahmet Tevfik Paşa kabinesi istifa eder. Herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için, aynı gün İstanbul B.M.M. Hükümeti Temsilcisi, Refet (Bele) Paşa müttefiklere idareyi ele aldığını bildirir.

Ertesi günü, 5 Kasım'da, Refet Paşa, bütün Osmanlı Nezaretlerine faaliyetlerini durdurmalarını emreder. Dış ülkelerde bulunan Osmanlı diplomatlarına benzer talimat gönderilir.

Reşit Paşa'ya ise, Ankara Hariciye Vekaleti'nden haber gelir. Nezaket ve hatırşinaslık ile hareket eden Bakanlık, Elçiliği devralmak üzere meslekten diplomat olan ve Londra'da maiyetinde bulunan kendi oğlu Müftizade Şefik Bey'i işgüder olarak tayin eder. Böylece, Londra'daki son Osmanlı'nın yeni Türkiye'nin ilk temsilcisi olur.

48 yıl hizmet ettiği Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe karışmasıyla, Reşit Paşa'nın faal hayatı sona erer. Hasta olan Paşa, Londra'da başlanan tedavisini devam ettirmek üzere, Münih'e gider. 2 Nisan 1924'te orada vefat eder. 1930'ların başında, hükümetin özel müsaadesi ile, naaşı Türkiye'ye getirilir ve İstanbul'da, Merdivenköy Bektaşi tekkesinin mezarlığına defnedilir.

7 Osmanlı / B.M.M. Hükumetlerinin diplomatik barış taarruzlarının ayrıntılarının tumunu Dr. Munir Ayışığı'nın 5'te sözu geçen çalışmasından öğrendiğimizi kaydederek bu kaynaktan ne kadar faydalandığımızı belirtmek istiyoruz.

8 David Walder, **The Chanak Affair**, Hutchinson & Co., London, 1969.

Muğla'da Millet Mektepleri

MELEK ÇOLAK

Atatürk'ün öncülüğünde Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş uygarlığa eriştirmek için başlatılan atılımların en önemlilerinden biri, eski yazının öğrenilmesindeki zorluğu ortadan kaldırarak, okur-yazarlık sorununu çözüp, kültürümüzü toplumun her alanına egemen kılmak için yaptığı yazı devrimiydi.

1928'den önce 10.5 milyon nüfustan ancak 1 milyon gibi küçük bir grup okuma yazma bilmekteydi.[1] Atatürk 9.10.1928'de Sarayburnu'nda verdiği nutkunda[2] okumayazma oranının düşük olmasını ayıp olarak nitelemekte; yeni Türk harflerinin "her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya" öğretilmesini istemektedir. Bu yüzden yeni Türk harflerinin kabulü ve uygulanması hakkındaki 1353 sayılı kanun 1.11.1928'de kabul edilmiş, kültürün en geniş halk kütlelerine kadar götürülmesi hareketi uyanmış, bilimsizlikle mücadele başlamıştır. Millet mekteplerinin doğuşu böyle bir tarihi olayın eseridir. Yeni Türk harflerinin kabulünden sonra da[3] "Türkiye halkını okur-yazar bir hale getirmek" amacıyla millet mektepleri kurulmuştur.

Millet mektepleri teşkilatının genel başkanı ve başöğretmeni Atatürk'tür. Kadın, erkek her Türk vatandaşı millet mektepleri teşkilâtının yardımcı organlarıdır. Bu derslanelerde yaşları 16 ile 45 arasında bulunan kadın-erkek vatandaşlar okutulur.[4] Bu okullarda öğretmen, memur, serbest çalışan birçok aydınlar görev almış[5] hareketi özellikle ilkokul öğretmenleri yürütmüştür.[6]

Millet mekteplerinin ilk açılışı Muğla'da bir bayram gibi kutlanmış, okullar donatılmış, kadın-erkek, mekteplere beklenilenin üstünde ilgi göstermiş, mektepler coşkun törenle açılmıştır.[7] Muğla'da millet mekteplerinin ikinci kez açılışı hakkında daha fazla bilgiye sahibiz. Mektepler açılmadan önce Millet mektepleri hakkında düzenlenen yeni talimat M.E.B'ca illere gönderilmiş, talimata göre Muğla'da 2 çeşit millet mektebi dersanesi, ayrıca köy yatı dersanesi açılması kararlaştırılmıştır.[8]

Sözü edilen 2 çeşit dersane sabit ve seyyar olmak üzere açılacak olan A ve B dersaneleridir. Şehir ve kasabalarda ve okulu bulunan köylerde açılan millet mektebi dersanelerine sabit, okulsuz köylere bir devre için öğretmen göndermek suretiyle açılan dersanelere seyyar dersaneler denmiştir. Sabit ve seyyar A dersanelerinin görevi, hiç okuma-yazma bilmeyen veya Arap harflerini öğrenmiş olan yetişkinleri okur-yazar hale getirmektir. B dersanelerinin hedefi, A dersanelerini bitirmiş ve okuyup yazmayı öğrenmiş olanları yaşamın gerektirdiği ana bilgilerle donatmaktır.[9]

İl idare heyetinin onayladığı[10] Muğla ili millet mektepleri bütçesine göre Muğla'da 108 A ve 20 B dersanesiyle bir de Muğla merkezinde okulu olmayan köy çocuklarını (yaşları 12-18 arasındaki çocuklar) okutmak için köy yatı dersanesinin açılması planlanmıştır.[11] Fakat köy yatı dersanesinin faaliyeti yolunda herhangi bir bilgiye rastlamadık.[12] Mekteplere kayıt işlemi 26 Ekim 1929'da başlamış, Muğla merkezde mekteplerin şu yerlerde açılacağı halka duyurulmuştur.[13]

"Büyük mektep (Şimdiki Kız Meslek Lisesi binası) park civarındaki II. mektep (Koca Mustafendi İlkokulu), Sakarya Mektebi, Saburhane'deki Cumhuriyet Mektebi, Türk Ocağı binası ve hapishane." Muğla merkezde

Melek Çolak. Muğla Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Okutmanıdır.

oturan kadınların II. okula ve Sakarya Okulu'na; erkeklerin Cumhuriyet, Sakarya, Büyük Mektep, II. Okul ve Türk Ocağı'na isimlerini kaydettirmeleri duyurulmuştur. Bu faaliyet daha sonraki yıllarda tek bir okulda, Atatürk İlkokulu'nda toplanmıştır.[14]

1929'da, mekteplerin açılma töreni, Kasım ayının ilk günü, gece saat 7'de II. Okul'da yapılmış, törende Vali Salih Cemal Bey, Halk Partisi mutemedi ve Belediye Başkanı Dr. Hüseyin Avni Bey, kaza fırkası mutemedi İskender Bey, Milli Eğitim Md. Fevzi Bey, Alay Kumandanı Ali Bey, halk ve öğrenciler hazır bulunmuş; törene ortaokul Türkçe öğretmeni Tahsin Bey'in konuşması ile başlanmıştır. Tahsin Bey'den sonra Vali Salih Cemal Bey de bir konuşma yaparak Bulgar sınırları civarında memuriyet yaptığı zamanlar, Türklerle Bulgarlar arasında gördüğü okuma farklarını açıklamış, yeni harflerin uygulanmasından sonra okuma-yazma konusundaki değişikliği anlatmıştır. Daha sonra bir yıl önceki millet mekteplerinden çıkan bazı beyler tahtaya kaldırılarak yazı yazdırılmış ve törene son verilmiştir.[15] Muğla'da çıkan *Halk* gazetesinin sahibi ve yazarı Mustafa Cavit Bey de o akşamki töreni cehalete karşı açılan mücadelenin ifadesi olarak değerlendirmektedir.[16]

Millet Mekteplerinde yeni harflerle eğitim gören kadınlar.

Muğla'da millet mekteplerinde gündüz 15:30'dan sonra 1 saat kadınlara, gece de erkeklere okuma-yazma öğretilmiştir.[17] Her öğretmenin okutacağı kişi sayısı 50 olarak belirlenmiştir.[18] Süresi 4 ay olan kurslar boyunca halka okuma-yazma öğretilmiş, Sağlık, Yurt Bilgisi gibi dersler gösterilmiştir.[19] Özellikle vatan, millet, vatandaşlık hak ve görevleri hakkında bir vatandaşın bilmesi gereken asgari bilgileri kazandırmak amacıyla okutulan Yurt Bilgisi derslerinde ele alınan konular göstermektedir ki millet mekteplerinde millet olma bilinci halka verilmeye çalışılmıştır.

Muğla'da Millet mektepleri açıldıktan sonra büyük ilgi görmüş, gerek merkezde gerek merkeze bağlı yerlerde mekteplere ilgi günden güne artmıştır. Bütün il dahilinde 15 Kasım 1929'a dek 118 Millet mektebi açılmış, bu mekteplere 1308 kadın 3193 erkek devam etmiş,[20] bu sayı 1 ay sonra 126'ya ulaşmış ve mekteplere kadın-erkek 5580 kişi devam etmiştir.[21] Yeni harflerin kabul edilmesinden sonraki ilk yıllarda kahvehanelerde bile kara tahtalar bulunmaktaydı. Buralarda dahi yeni harfler öğretiliyordu.[22]

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki coşkulu dönemlerini yaşamış olan emekli ilkokul müfettişi Ziya Fikri Özlen, buna örnek olarak 1930'lu yıllarda Fethiye'ye bağlı Eşen nahiyesinde gece, kadınların ellerinde çıralarla, büyük istekle okuma-yazma kurslarına geldiklerini söylemektedir.

Mekteplere ilginin köylerde daha fazla olması ve şehirde devam edenlerin daha az görülmesi, halkın çoğunluğunun okuma-yazma bilmelerinden ve özel eğitim görmelerinden ileri gelmiştir denilebilir.[23]

Latin harflerinin kabulünden sonra açılan bir Millet mektebi'nin önü.

Muğla'da Millet mektepleri faaliyetini incelerken karşımıza çıkan önemli bir nokta A ve B Millet mekteplerinden başka, yaylalarda açılan seyyar Millet mekteplerine halkın büyük ilgi göstermesidir. Okulu olmayan köyün halkını okutmak için seyyar öğretmenler, sabit millet mekteplerinde olduğu gibi Kasım başlangıcından Şubat sonuna dek çalışırlar. Gidecekleri yerlere tebeşir, defter, kalem, karatahta gibi malzemeyi beraberinde götürürler. Öğrenim düzeni diğerleri gibidir.[24] 1929'da okulu olmayan köyler için 10 tane seyyar öğretmen tayin edilmiş, 1124 erkek, 1307'si kadın 2431 kişi bundan faydalanmıştır.[25] Sürü peşinde bulunan çobanlar da dahil olduğu halde bütün köylüler okuma-yazma öğrenmek için çabalamışlardır.[26] Bu konu ile ilgili olarak *Anadolu* gazetesinden görevli olarak Muğla'ya gelen Hikmet Turhan, Vali Salih Cemal Bey ve Milli Eğitim Md. Fevzi Bey'le görüşmüş; Millet mektepleri ve "başlı başına büyük bir hareket olarak anlattığı Seyyar Millet mektepleri hakkında bilgi almış, bizzat yaylalara giderek bu mekteplerin çalışmalarını incelemiştir. Hikmet Turhan'ın izlenimleri şöyledir.[27]

"Muğla ilinin eğitimi gıpta edilecek bir haldedir. Muğla ilinde açılan seyyar yayla mektepleri başlı başına büyük bir harekettir. İncelemelerimi hayret ve takdirle hülasa edebileceğim bu mekteplere 7-16 yaşına kadar kız ve erkek çocuklarla, 16-45 yaşına kadar erkek ve kadınlar devam etmektedir. Her dersanede 40'dan 80'e kadar öğrenci karma olarak devam etmektedir. Öğretmenleri halkın boş bulunduğu zamanlarda ve kah köy odalarında, kah harman başlarında halkı toplayıp okutmaktadır. 20 gün zarfında altabeyi bitiren bir çobanın okuyup-yazmayı öğrendiğini gördüm... Bu mekteplere şimdiye dek mektebi olmayan yerlerde açılmıştır. Asıl önemli olan nokta burasıdır."

1928-1929 ders yılında yeni Türk harflerinin kabulünden sonra büyük bir hamle halinde başlayan Millet mektepleri faaliyeti yıllar geçtikçe sönük bir duruma düşmüştür.[28] Muğla'da da ilk yıllarda görülen hız yavaşlamıştır.[29] Gerçi bazı yıllarda millet mekteplerinin sayı olarak azalması, okuyup yazanların artmasına, okuma bilmeyenlerin azalmasına bağlanabilir. Fakat faaliyetin yıllar geçtikçe sönük duruma düşmesini ve Atatürk dönemindeki önemini yitirmesini, Atatürk dönemindeki atılımcı ruhun zayıflaması, hükümetlerin bu işe gereken önemi vermemesi, II. Dünya Savaşı'yla gelen durgunluk dönemi vb. gibi çok çeşitli nedenler çevresinde değerlendirmek gerekecektir.

Millet mekteplerinin okur-yazar oranının yükseltilmesindeki payı küçümsenemez. Atatürk dönemindeki atılım ruhu devam etseydi, Atatürk'ün ölümünün üzerinden yarım asra yakın bir zaman geçmesine rağmen, 12 Eylül 1980'den sonra "1981 Atatürk'ün 100. doğum yıldönümüdür" diye tekrar okuma-yazma seferberliğine girişmezdik.

Okuma-yazma oranı yüksek iller içinde yeralan Muğla'da bile Atatürk'ün 100. doğum yıldönümünden sonra dahi bu oran %100'e ulaşmış değildir. Bu konuda en son araştırma 1985 tarihinde yapıldığına göre, Muğla'da okuma-yazma bilenlerin oranları şöyledir:

Merkez	:	% 94.2
Bodrum		% 93.5
Datça		% 89.2
Fethiye		% 97.3
Köyceğiz		% 98.6
Dalaman		% 99.6
Marmaris		% 95.8
Milas		% 91.6
Ula		% 93.8
Yatağan		% 95.0
Toplam	:	%95.2'dir.

12-45 yaş arasında 2199 kadın, 549 erkek olmak üzere toplam 2748 kişi

45 ve 45 yaşın üzerinde 13.222 kadın ve 4854 erkek olmak üzere 18.076 kişi ise okuma-yazma bilmemektedir.

NOTLAR

1 M. Nuri Kodamanoğlu, **Turkiye'de Eğitim (1923-1960)** Turk Iktısadı Gelişmesi Araştırma Projesi SBF Maliye Enstitusu 1963, sf: 34.

2 **Ataturk'un Maarife Ait Direktifleri**, sf: 28.

3 **T.C. Maarif Vekaleti Millet Mektepleri Talimatnamesi** (1. Madde), Ankara 1929, sf: 4.

4 **Millet Mektepleri Talimatnamesi**, sf: 6.

5 Zıya Karamuk, **Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz**, M.E.B., İstanbul 1973, sf: 181.

6 Yahya Akyüz, **Turkiye'de Oğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri 1848-1940**, Ankara 1978, sf: 273.

7 **Anadolu**, 3 Ocak 1929 No: 4287, sf: 2

8 **Halk**, 13 Ekim 1929, sf: 1.

9 **Talimatname**, sf: 4-5.

10 **Halk**, 22 Ekim 1929, sf: 3.

11 **Halk**, 22 Ekim 1929, sf: 1.

12 **Millet Mektepleri Faaliyeti Istatistiği**, sf: 52, Halk, 15 Kasım 1925, sf: 2, 22 Aralık 1929, 5 ve 10 Şubat 1930 tarihli sayılar.

13 **Halk**, 27 Ekim 1929, sf: 2.

14 Emekli bir öğretmenle yapılan görüşme (3.11.1992).

15 **Halk**, 3 Kasım 1929, sf: 3.

16 **Halk**, 5 Kasım 1929, sf: 1.

17 Emekli bir öğretmenle yapılan görüşme (3.2.1992).

18 **Halk**, 15 Kasım 1929, sf: 2.

19 **Talimatname**; sf: 10-18; A. Bedri Edis, **Milli Eğitim Düsturu Programlar Ilkoğretim Bolumu**, 7. cilt, Istanbul 1947, sf: 352; Yahya Akyuz, a.g.e., sf: 2.

20 **Anadolu**, 6 Temmuz 1931, sf: 2.

Halk, 15 Kasım 1929, sf: 2.

21 **Halk**, 22 I.Kanun 1929, sf: 2.

22 Ahmet Çağlayan (Emekli öğretmen) 6.11.199_ tarihli görüşme.

23 **Halk**, 15 Kasım 1929, sf: 2.

24 **Talimatname**, sf: 16-18.

25 **Halk**, 5 Şubat 1930, sf: 1.

26 **Anadolu**, 6 Temmuz 1931, sf: 2.

27 "Tetkik notları: Muğla yollarında", **Anadolu** 20 Temmuz 1931, sf: 4.

28 Şevket Gedikoğlu, **Halk Eğitimi**, Ideal Basmevi 1953, sf: 79.

29 **Millet Mektepleri Faaliyeti Istatistiği**'ne bakılabilir.

30 Muğla Milli Eğitim Müdürlüğü'nün 2841 sayılı yasaya gore yaptığı arastırma sonuclarından alınmıştır.

"Her camide aynı felâket, aynı sefâlet vardı..."

TAHSİN PAŞA ORDUSU ve SELÂNİK'İN TESLİMİ

SADIK ULVİ

Yunan ordusu elde ettiği casusların doğru haberleri sayesinde Türk ordusunun vaziyetini iyice anlamış olduğundan nehri geçmek cesaretini gösterebildi. Yoksa bu nehri mürûr meselesi askerlik nazâriyatı cihetinden en mühlik bir hata add edilebilir. Lâkin düşmanın hareketsizliğinden istifâde etmemekte bir iktidarsızlık ve bir hıyânet add olunabilirdi. Bu mesele hakkında cereyan eden bir münakaşa esnasında bir Yunan erkân-ı harbi diyordu ki:

"Fi'l- hakika, nehri geçmek büyük bir tehlike idi. Biz de bunu takdir ediyorduk. Bunun için evvela bir tecrübe yapmağa karar vererek ordu ile nehrin daha ilerisine gitmeğe karar verdik. Bizim bu hareketimiz Türk ordusunun hareketsizliğini bir faaliyete kalb etmedi. Muhbirlerimizin, ihbarları eskisi gibi idi. Bunun üzerine nehri geçmeğe karar verdik. İşte böylece düşman ordusu, Bulgar askerini beklerken Yunan ordusunun önünde bulundu."

Yunan ordusuyla, Türk ordusu yakın bir mesafeyle karşılaşdıktan sonra Yunan erkân-ı harbiyesi, bir harb planı tanzim etmeğe başladı. Çünkü Türk ordusunun faaliyete başladığı hakkında bazı ihbârat-ı mühimme aldı' bulmuşdu.

Son plan mucebince Selânik'in tam karşısında bulunan Yunan ordusu, evvela Selânik şehrini tehdit edecekdi. Sâniyen Türk ordusunun bir hücumuna mukâbil iki kola ayrılarak bir çevirme hareketi yapılacakdı. Hattâ Türk ordusunun taarruzundan evvel böyle bir harekete ibtidâr etmek, isteniyordu. Zira adeden Yunanlıların iki misli olan Türk ordusunun da üç kol taarruzu üzerine Yunan ordusunun mühlik bir vaziyete düçâr olacağı şüphesiz idi.

Erkân-ı harbiye heyeti bu ihtimâlleri derpiş ederek, mevkiin vehâmeti hakkında münâkaşa etmekde iken Türk ordusunun vaziyeti ile Selânik şehrine dair mufassal bir rapor geldi. Erkân-ı harbiyece pek kıymetdâr olan bu raporda mevâd-ı âtıde beyân ediliyordu.

1- Türk kumandanı muharebe etmek fikrini tervîc etmiyor. Bazı şerâit tahtında teslim olmak ihtimâli kavîdir.

2- Selânik'in taht-ı tehlikede kalması ecnebilerle, yerli ahalıyı fevkalâde düçâr-ı endişe etmektedir.

3- Ahali ve konsolosların tazyikiyle "teslim" muamelesinin tesri' edileceği ümid olunur.

4- Muharebe taraftarı olan ittihad cemiyeti tarafdarânı hiçbir şey yapmağa muvaffak olamayacakdır. Bunların propagandalarına mukâbil, Selânik'in bombardıman edilerek mahv olacağı ve kırk bin kişilik bir Bulgar kuvvetinin Langaza[1] civarına geldiğini işâa etdiriyoruz.

5- Fi'hakika on, yirmi bin kişilik bir Bulgar kuvvetinin Selânik'e doğru geldiği tahakkuk ediyor.

6- Şaşkın bir hale gelmiş olan düşmandan istifâde etmek için sür'at ile meseleyi hal etmelidir.

Bunun gibi Türklerin ahvâl-i ruhîyeleri hakkında malûmât-ı mükemmeliyeye havî raporlar takdim ediliyordu. Fi'l-hakika Türk ordusu ahâlinin ve bizce malûm olmayan bazı eshâbın te'sirleriyle taarruz edemiyordu. Düşmanın idâresizliğini gören

1 Selanik vilayetine bağlı kaza merkezi (ç.n.)

Yunan erkân-ı harbiyesi pek müsaid teslim şerâiti teklif etmeğe başladılar. Her ne kadar Yunanlılar, Bulgarların Selânik'i işgâl etmelerinden korktukları için bu müsâadâtda bulunduklarını iddia ediyorlarsa da hakikat böyle değildir. Belki Türk ordusunun metfûk bir vaziyette bulunması Yunanlıların harb arzularını mahv ediyordu. Yabancı bir gazetenin dediği gibi: "Veliahd Kostantin'in mahâret-i askerisini anlamak için Selânik önünde bir muhârebe seyr etmek lâzım idi ki cür'etin neye mâl olduğu görülsün! Fakat, talih, bu tenezzüh-i askeri kahramanlarına yardım etdi. Türk ordusundaki, cereyân-ı siyâsi te'siriyle ordunun iktidârsız kumandanlar eline geçmesinden nâşidir ki, Yunanistan Selânik'i işgâl edebildi.

Harbin sûret-i cereyânından anlaşılıyor ki tesâdüf Yunan ordusuna pek ziyâde yardım etmişdi. Yunanlılar pek ziyâde yanlış hareket etdikleri halde Türkler'in ahvâl-i ruhiyelerine vâkıf olmaları sayesinde harbi kazanmışlar add olunurlar. Yoksa erkân-ı harbiyelerinin iktidârı sayesinde bir muvaffâkiyet elde edilmiş değildir. İşte Manastır meselesi!

Fi'l-hakika Yunan ordusunun ibtidâi işgâl planı mucebince, Selânik'den sonra Manastır'ıda işgâl etmeleri gayet kolay idi. Lâkin Manastır'daki kumandanın san'at-ı askeriyeye vâkıf olması sayesinde icrâ etdiği taarruzla, Yunan ordusunun münhezimen firâr etmesi pek fena bir işaretdir. Hulâsatü-l- hülâsa, Yunan ordusunun muhârebe hakkındaki nazari plânı hiçbir yerde tahakkuk edememiş ve ordu gelişigüzel bir hareketde devam ederek siyasi, askeri fırsatlardan istifâde etmişdi. Bir Yunan erkân-ı harbi diyordu ki:

"Siz, san'at-ı askeriden bahsediyorsunuz, harekâtımızın bu san'atla alâkadâr olmadığını söylüyorsunuz. Halbuki, biz düşmanın ruhunu keşf etmiş insanlarız. Biz, bizimle harb eden Türklerin maneviyâtı ve ahlâklarını biliyoruz ve harbden ziyâde bu mâlumatımızdan istifâde etmemiz mûcebi âr değildir. Harekâtımızın neticesi de gösteriyordu ki, bizim telakkimizde bir hata yokmuş. Şahidimizde işgâl ettiğimiz memleketlerdir." Yunan ordusu için en doğru sözde budur:

"Bu ordu tamamıyle hilekâr ve hilede muvaffâkıyeti temin eden insanlardan ibaretdir. Fakat, böyle orduların bir kıymetleri yokdur. Behemehal mağlub olurlar."

Yunan Ordusuna Karşı Osmanlı Ordusunun Harekât-ı Askeriyesi[2]

Balkanlıların seferberlikleri muntâzam bir plân dahilinde tertib edildiğinden Türkiye'nin müdâfaasına imkân bırakılmamışdı. Balkanlıların siyaseten Türkiye'yi mağlûb etmeleri üzerine

İmzaya Hürmet

Balkan milletlerini tahlîs etmek için ilân edilen yirminci asır ehl-i salîb muhârebesinin kahramanlarından Yunan ordusu başkumandanı Prens Kostantin hazretleri Selânik şehirlerini imza ve namus tahtında bir takım şerâit ile teslim aldıktan sonra bu şartların hiç birisine ehemmiyet vermemiş, adi bir eğlence gibi imzasını yalamakda isti'câl göstermişdir. Henüz tarih böyle vakâ-ı facia önünde bulunmamışdı. Yalnız bu vakâya temas eden bir mesele var ki o da bir papa tarafından verilen fetvadır:

"Müslümanlara verilen yemini icrâ etmemek, bir günâhı müceb olmaz" kavl-i cahilânesidir ki prens hazretleri de aynı prensibleri takib edenlerden ise, hiç olmazsa bu ciheti ilan etmeli idi ki, mukâvelede hayatları, hürriyetleri temin edilen Türk askerlerini katl, darb, tahkir işkencelerini bilâhere seyr etmeli idik.

Selânik'de hiçbir rahatsızlık tehaddüs etmeyeceğini namus üzerine te'min eden prens hazretleri ve erkân ümerâsı utanmıyorlar mı ki, Selânik'de müfredât tahtında cinayetler, habâsetler irtikâb ediliyor... Şehir bir yağma halinde hiç kimse canından, malından emin değil..

Ortada bir inzibât memuru yok... Jandarma, polis, mefkûd güya medeni bir şehri kurûn-ı vustâ hırsızları basmış gibi hem heyet-i hükümet hem de askerler gârat ve yağmaya başlamışlar. Hükümet, Türkiye'ye iade edeceğini vaad etdiği esliha ve sair levâzımât-ı harbiyeyi isti'mal ve Atina'ya sevk etdiği gibi askerlerde bütün konsolosların taht-ı itirâflarında olan 1328 haneye tecavüz ederek on bini mütecaviz lira sirkat etdikleri gibi esnây-ı sirkatde de 513 kişi katl eylemişlerdir. Sonra bir takım adi sebebler bahanesiyle şehid edilen biçâre Anadolu askerlerinin had ve hesabı yokdur. Her gün binlerce mezar kazılarak günahsız insanlar gömülüyor.

Ahvâl öyle gösteriyor ki hükümet Türk asâkiri ve zâbitanını Selânik'de bırakmayacaktır. -Şerâit-i teslimde bırakılacağı te'min edilmişdi-. Bunların esîr-i harb sıfatıyla Yunanistan'ın bir adasına nakl edileceği mehâfil-i aidesînde söyleniyor.

Her ne kadar şartnâmeyi muhâlif bir hareket ise de teslim günü kırk bin kişiden ibaret olan Türk askerlerinden birkaç gün içinde 5.000 kişi şehid edilmiş olduğundan, eğer burada kalacak olurlarsa, birkaç hafta sonra hiç kimsenin kalmayacağı tahmin edilebilir!

Türk zâbitanına da her türlü tahkir icrâ ediliyor. Ve'l-hâsıl Yunanistan hükümeti, haysiyet-i askerisini ayaklar altına alarak beşeriyet nazarında pek fena bir şöhret kazanıyor.

Ben öyle görüyorum ki, Yunanlılar hiç kimseyi düşünmek istemiyorlar. Onlar yaptıkları şeylerin gayet muhakk olduğu ve bunları kimsenin görmediği ümidinde bulunuyorlar. Kral Kostantin bile rüesây-ı ruhâniye'nin şikâyetine mukâbeleten demişdir ki:

"Bu kadar fenalıklar oluyor ha! Teessüf ederim?"

İşte kumandan!

2 Bu bolum müellif tarafından, Yuzbaşı Borman Shilite'nin "Türk-Yunan Muharebesi" isimli eserinden alınmıştır (ç.n.).

Selânik Rumlarının Rolü[3]

Balkan Harbi'nin her safhasında pek çok garâbetlere tesâdüf edildiği gibi yerli ahâlinin birçok rolleri de şayân-ı hayret bir suretde isti'mal edilmiştir.

Burada Yunan ordusunun takribi hesâbıyla Rumlar muntazam bir plân dahilinde hareket etmektedirler. Her gün Türk ordularının mağlubiyetleri hakkında pek fena şayiâlar çıkarıyorlar. Buradaki kulak havâdislerine nazâran, şimdiye kadar İstanbul, Bulgarlar tarafından istilâ edildiği gibi, Rusya da Kürdistân'ı işgal etmişdir. Garb ordusunun mağlubiyeti ise söylenmeğe lâyık bir mesele add olunmuyor. Her ne kadar hükümet-i mahalliye bu şayiâları tekzib ederek, bazı Yunan gazetecilerini de tevkif etmiş ise de, ahâli-i İslâmiye arasında müdhiş bir itimadsızlık hükümfermâdır. Yunan ordusunun Selânik'e tekarrüb etdiğini ve Siroz'un Bulgarlar tarafından işgâl edildiğini muhâcirlerden öğrenen ahâli, hükümetin tekziblerine ehemmiyet vermiyor! Burada intişâr eden Türk gazetelerine ise "Bir şey bilmez" sıfatıyla bakıyorlar.

Fi'l-hakika iki gün evvel Bulgaristan'ın Köstendil ve Yunanistan'ın Pirlos[4] şehirlerini zabt eylediğini yazan gazetelerin bugünkü hakikat önünde hiçbir kıymetleri olmayacağı derkârdır. Fakat gazetelerin icrâ etdikleri tahribât da müdhiş... Çünkü bütün ahâlinin fikrini bir aksü'l-amel içinde bırakdılar, herkes nim mecnûn bir halde Osmanlı ordusunun en ufak bir muvaffakiyetine bile itimâd etmek istemiyordu.

İşte bu hâlet-i rûhiye'de bulunan bir ahâli ve asker arasında ihdâs edilen dehşetengiz şayiâlar, ahâli ve askerin kuvve-i maneviyesini mahv eder. Zaten Rumlarında gayesi bu olsa gerek... Güyâ bir emir tahtında icrâ ediliyormuş gibi en küçük bir çocuktan en ihtiyara kadar herkes Türklerin mağlubiyetinden bahsediyor. Sonra Selânik'in ne olacağı bir muhârebe takdirinde şehrin tamamıyla yanacağı ahâlinin mahv olacağı... İh. gibi şeyleri izâh ve tarif ediyorlardı. Aleni bir suret de izâhata muvaffak olamayanlar kulakdan kulağa tezvirâtda bulunuyorlar. Bizzat bulunduğum Ispilendid Palas'ın[5] bir köşesinde birkaç ecnebi ile iki Yahudi oturuyordu. Masalarımız yakın olduğu için hızlı sesle cereyan eden mükâlamâtı tamamıyla işidebiliyordum. Aralarında cereyan eden mükâlamâtın bir kısmını aynen derc ediyorum:

- Hayır, azizim, Türk ordusunun mukâvemeti bir cinnet addolunabilir. Yunanlılar şehrin müstahkem olduğunu ve küçük Karaburun ve sâir istihkâmâtın mevcud olduğunu iddia ederek şehri bombardıman edeceklerdir.

- Olmaz şey, ben buna itimâd edemiyorum.

Diğer asabi asabi:

- Bir saat evvel Mihalidis-Rum-mese'leyi izâh etdi. Hattâ Yunan ordusu böyle hareket etmek istemese bile, bir muhârebe takdirinde, mağlûb olacak olan Türk ordusu iltica etmek için şehre hücum edecekler. Şehirde müdhiş bir kargaşalık, belki bir katliam, bir yangın zuhûr edecekdir. Buna ne dersin?

Hiçbirisi cevap veremedi.

Hepsinin de sararan çehreleri anlatıyordu ki asablarına kadar işleyen korku hissi, bu adamların kuvve-i muhâkemeleri mahv etmiş idi. Nihayet üç kişi kati' bir ifade ile:

- Ahâli muhârebeyi isteyemez. Şehir teslim olmalı, dediler, fakat bu sözü istemeyerek ancak korku hesabıyla söyledikleri anlaşılıyordu.

İslâmların bir kısmı da aynı fikirdedir. Fakat harb edilmesini tervic eden Türklerde az değildir. Belki bunlar teslim etmek isteyenlere fâik iseler de, idare-i hükümetde olmadıkları için-ittihâdçılar- sözlerini dinletmeğe muvaffâk olamıyorlar.

Hadisât gösteriyor ki, ahâli içinde ihdâs edilen şayiâların tesi'riyle Selânik bila'-harb teslim olacakdır. Fakat kumandan bu gibi şayiâta ehemmiyet vermeyecek kadar zeki ve irâdeli ise bir harbin vukûu muhtemeldir. Buradaki ecnebi zâbitanın zannına göre Türklerin kuvvet ve mevkileri daha müsaid olduğu için Yunanlıların mağlub olmak tehlikesi de itiraf ediliyor. Hattâ Türk ordusunun ahvaline pek iyi vâkıf olan Yunan erkân-ı harbiyesi kati'yen muhârebe tarafını iltizâm etmeyib, harbi sulhen tesviye etmek istiyor. Her gün Türk ordusuna mürâcaât ediliyor, kan dökülmesine meydan verilmeden en müsaid bir şerâit-i sulhiye ile şehrin teslimini istiyorlar.

Hattâ bu teşebbüslerin teshili için Balkan müttefiklerini himaye eden devletlerde hâfi tavassutlarda bulunuyorlar. Bir Fransız tercümanın dediği gibi harb müdhiş bir tehlike idi, fakat Yunan için...

İşte burada Yunan erkân-ı harbiyesi mahâretini gösterdi. Türklerle bir harb yapılmayacağını anladıktan sonra şehri ya sulhen teslim almak veyâhud işi müzâkarâta dökerek, bir hafta kazandıktan sonra şark-ı şimâli ve garb-şimâliden gelecek olan Bulgar ve Sırb kuvvetleri ile müttehiden Türk ordusuna taarruz etmek esaslarını takib etmeğe başladı.

Fi'l-hakika bu plân en doğru idi ve Yunan ordusunun mağlubiyetine meydan vermeyecek idi. Çünkü üç yeni kuvvet arasında kalacak olan Türk ordusunun ya teslim veyâhud mağlub olacağından şüphe edilemezdi.

Fakat Türk kumandanının mesleği Yunanlıları ilk ümidlerini tahukkuk etdirecek gibi görünüyor. Konsoloslardan istihbârâtıma nazaran, Türk kumandanı, bazı şerâit-i askeriye tahtında teslim olmak teklifini red etmek istemiyormuş...

Bu cihet şayiâdan başka bir şey değildir, hakikât-ı hâl bir iki güne kadar anlaşılacaktır. Her halde henüz kat'î bir şey söylenemez.

Sunu istidrâden yazayım ki, Türk levâzımât-ı ikmâl eder gibi bir halde bulunuyor. Teslime mütemâyil bir ordunun bu suretle hareket etmeyeceği zan edilebilir. İşiddim ki, Türk ordusu bir vazi'yeti harbiye alarak, istihkâm yapmağa bile başlamışdır. Bir taraftan bu sözleri işidirken, şimdi de Türk-Yunan erkân-ı harbiyesinden birer heyetin müzâkarâta başladıklarını söylüyorlar.

---

3 Bu bölüm muellif tarafından Gorgem White'ın "Balkanlarda Muharebe" adlı eserinden alınmıştır.

4 Selânik vilayetinin, Karaferye (Veroia) kazasına bağlı bir nahiye.

5 Splendid Palace, o donem Selânik'in de en büyük ve en meşhur oteli olup, ikinci meşrutiyet sonrasında ittihatçıların, biraraya geldikleri yerlerden birisidir (ç.n.).

derhal ilân-ı harb edildi. Türkiye ancak Bulgar ve Sırba karşı bir kuvve-i mahalliye izhâr edebilmiş ve Yunan hududu komutanlığına tayin edilen Tahsin Paşa'nın idaresinde müteferrik bazı nizâmiye taburları kalmış idi.

Yunanlılar taarruzdaki süratleriyle bu müteferrik kuvvetlerin tecemmü' etmesine mani' oluyorlardı. Nihayet bu küçük müfrezeler, muntâzam ric'atlerle Selânik önünde tahaşşüd etdiler. Tahsin Paşa ordusunu bunlar teşkil ediyordu. Bu tecemmü' anına kadar hiçbir vazi'yet-i harbiye alamayan bu ordu Selânik önünde bir harb plânı tertib etmeğe başladı. Erkân-ı harbiyesinin nazâriyatı mücebince, derhal, Siroz'daki fırkanın Selânik'e celbi ile Yunanlılara karşı bir vaz'iyet-i tedâfi'ye almaya karar verildi. Halbuki Bulgarların Selânik'e taarruzlarını müdâfaa için tefrik edilen bu fıkranın Selânik'e celbi, bir Bulgar kuvvetinin Selânik'e tecâvüz etmesini teshil ediyordu. Kumandanın bu cihetı derpîş etmemesi şayân-ı hayretdir.

Bulgar ordusunun kısm-ı küllisi Trakya'da bulunduğu için Selânik mıntıkasına gönderebilecek olan kuvvet on beş bin kişiden fazla olamayacağı gibi bu kuvvette ihtiyât taburlarıyla ikinci sınıfaskerden ibâret olabiliyordu. Nasıl ki on bin askerle beş altı bin intizamsız komitacıdan ibaret olduğu anlaşıldı. Siroz fırkası Selânik'e gelince, Türk ordusu kırk, elli bin kişilik bir kuvvete mâlik idi. Esliha ve topları da henüz isti'mal edilmemiş olduklarından gayet iyi idiler.

Ordu bu kuvvetle tedafi' vazi'yetini terk etmek istemiyordu. Bazı muhâbirlerin işaâtına nazâran, evvelâ taarruz etmeğe temâyül etmiş ise de, merkezden tebâüd etmekle bir şey kazanamayacağını kabul etmişdi. "Morning Post" muhâbirinin neşriyâtı vechile:

"Orduda kat'i bir fikir hükümfermâ değildi. Hiçbir karar verilemiyordu." Diğer bazı askerı muhâbirler ise diyorlar ki:

"Türk ordusuna taarruz hareketi icrâ etdiremeyen sebep kırk elli bin kişilik, bir Bulgar ordusunun Selânik'e doğru geldiği şayiâtıdır."

Her ne kadar bu şayiât Selânik şehrinden geliyorsa da hiçbir esâsı istinâd etmiyordu. O zaman ben de bu sözleri işitmişdim. Lâkin elli bin kişilik bir Bulgar fırkasının, Selânik'e gelmesi için Trakya'da Türk-Bulgar ordularının müsâlaha akd etmeleri lâzım idi. Hiçbir zaman Bulgar ordusu kırk elli bin kişiyi kuvve-i külliyesinden ayaramazdı.

Bu şayiâ bir mikdar Bulgar asâkirinin Selânik'e doğru geldiği hakikatı üzerine izâm edilmiş ve Bulgarların bu tecâvüzâtını tasavvur etmeyen Tahsin Paşa'yı fevkalâde şaşırtmıştır.

Bulgarların bu taarruzu ordu erkân-ı harbiyesinde şayi' olunca herkes mühim bir kuvvetin ilerlediğini zannına zâhib oldu. Ve mes'elenin tavzihine kadar vaziyette hiçbir tebdilin icrâ edilmemesi kararlaştırıldı.

İşte bu günlerde idi ki, nehrin karşı tarafında bulunan Yunan ordusu da muntâzam bir tebâüd ile uzak bir yerden nehri geçdi ve ertesi gün Türk ordusunun karşısında bulunarak Selânik üzerine tevcih edilen topların tesiriyle, Selânik'in teslimini taleb ediyordu.

Türk ordusu bu talebede muvâfakat etmeyebilirdi. Zaten evvelâ etmediği söylenerek kat'ı bir meydan muharebesinin vuku' bulacağı ümid ediliyordu. Fakat intizâr bu muhârebeyi bir teslim ile neticelendirdi.

Selânik Şehrinin Tarihi

Adalar denizinin en güzel mahallinde bulunan Selânik şehrinin uzun bir tarihi vardır.

Medeniyet-i kable'l - Yunan (Civilisation Prehellenique)'in ilk sahifelerinde bile, Selânik'in isminden mevkiin rasanetinden bahs ediliyor. Lâkin şehrin bir Balkan kapısı mahiyetini hâiz olması hasebiyle, ilk zamanlarda Larisa, Truva, Lidya gibi büyük medeniyetler tevlid edememiştir. Zira, bu şehir dahiline ve haricine çıkan yolcularla iskân ediliyor sonra o günde Makedonya ovası ile Yunanistan sahilini gören sâkinler derhal seyahatlarına devam ediyorlardı. Bu esbaba binâen Ingiliz muverrihlerden James Chart yazıyor ki "Bahr-ı sefid'e ilk akın eden Pilajeler (Pelasges)[6] Çanakkale'nin önünde bulundukları zaman, ibtidâi kayıklarla denize yayılmaya cesaret edebildiler. Zira evvelâ adalar, sonra Halkıdikya[7] -Selânik- şibih cezireleri birer fener gibi yolları tenvir ediyor bu ibtidâi adamlara deniz seyahati hakkında cesâret veriyordu. Plajelerin bir kısmı Selânik'e geldikten sonra Yunanistan'a doğru yayılmağa başladılar. Bi't-tabi bir kısm-ı mühimde Selânik'de kaldı. Plajelere aid (Siklopeon) asârı ile birçok rivayet ve ama'nât-ı tarihiye isbât eder ki, Selânik şehrini Pilajeler inşa etmişlerdir.

Bilhassa Selânik'teki ibtidâi mabedlerin "kabir dini" usulü üzere inşası kat'i berâhinden ma'duddur.

Pilajeler, Selânik'i bina etdikten sonra bu şehre "Make-ita" namını vermişlerdir ki kelime manası "hayvan otlaya bilen mahal" manasınadır. Fi'l-hakika Selânik şehri ve civarı bu hayata müsâiddir. Sonra bazı yunan müverrihleri de "Makeita" kelimesi yerine "Terma" kelimesini isti'mal etmektedirler.

"Tesalonya" kitabının müellifi bu

6 Pelasges'ler İ.Ö. 12. yüzyılda Yunanistan'da yaşadığı iddia edilen bir halk olup, yapılan araştırmalarda böyle bir halkın varlığı kesin olarak isbat edilememiştir. Pelasges'lerden Homeros, Herodotos ve Thukydides'in eserlerinde bahsedilmiştir. Kanaatimizce, müellifimizin anlattıkları bu eski çağ yazarlarının eserlerindeki bilgilere dayanmaktadır. Neolitik çağlardan itibaren yerleşime açık olan Selânik'te ilk düzenli şehir İskender'in kızkardeşinin kocası olan Makedonya Kralı Kassandra tarafından kurulmuştur (İ.Ö. 316) (ç.n.).

7 Selânik'in de üzerinde bulunduğu yarımada (Khalkıdiki) (ç.n.).

Ayasofya Kilisesinin 1916'daki görünümü. Bu kilise 1524'te Camiye çevirilmiştir. Cami ise 1890'daki yangında hasar görmüş ve tamir edilerek Sultan Reşad'ın ziyaretinde yeniden hizmete açılmıştır

tecâvüzâtına hâtıme çekildi. Fakat Selânik'de denizden başka bir mıntıka ile münâsebetde bulunamıyordu. Zira şimâl kısmı akvâm-ı ibtidâiyenin cevlengâhı idi.

Selânik'in bu kable't-tarih hayatında birçok mabedler, bilhassa cesim mahzenleri Yunan müverrihleri görebilmişlerdir. Selânik'in mechûlât içinde gâib olan tarihi hakkında fazla bir şey bilinmiyor. Ancak milâd-ı İsa'dan 540 sene mukaddem Yunanistanlılar bu şehre zabt etmişler ise de şehirlilerle uzun süre imtizâc edememişlerdir. Şehirde her zaman müdhiş arbedeler zuhûr ederek her iki taraftan da birçok insanların telefâtını müceb oluyordu. Bu gürültüler içinde Yunanlılar kırk sene kadar Selânik'de kalabildiler, nihayet Makedonyalı Filib Selânik'e hücum ile Rumları mahv etdi. Filib devri ile esrarengiz tahtında aleme görünen Makedonya hükümeti, Büyük İskender ile fevkâlade yükseldi. Bu sıralarda Selânik mühim bir ehemmiyet kesbediyordu. Zira o devrin en şa'şalı hükümeti olan Atina'yı bile tehdit eden Makedonya hükümetinin bir limanı, merkezi oluyordu.

Selânik'in tarih-i ma'muriyeti bu devirle başlar. İskender zamanında şehirde birçok ma'bedler, saraylar, tâk-ı zaferler inşa edildiği gibi şehirde müteaddid anfi teatrlar ve koşu meydanları, heykeller, sütunlar vesâir müessir-i medeniye vücude getirilmişdi. İskender-i kebir'in ölümünden sonra Makedonya kralı olan Kassandra pek ziyade meclûbî olduğundan zevcesinin te'yid-i hatırası için şehrin ismini tebdil ederek zevcesine izâfeten "Tesalonis" izâfe etdirmişdir. Bu devirlerde de Selânik gittikçe tevsi' ve temeddün etmekte idi.

Fakat bütün dünyayı pây-ı istihkârı altında çiğneyen Roma orduları, Selânik'i de istilâ ettikleri zaman birçok tahribatda bulundular. Bilhassa, Makedonyalıların şehri istirdâd için, Romalılarla etdikleri muharebelerde Selânik bir harabezâre dönmüş ve Selânik'teki Roma askerlerine muâvenet için gelen bir diğer kumandanın himmetiyle, yeniden imar edilmiştir. Üç defa Romalılar tarafından istilâ edilen Selânik'in (mahv ettikten sonra ihyâ etmek) fetvâsınca tahlili pek nâsâzâne olmuştur.

Romalılardan sonra Sicilya Kralı Gilyomde, Selânik'i bir Latin şehri yapmak azmında bulunarak şehre birçok Latinler getirmiş ve şehri bunlara terk ederek çekilmiştir. Latinler, Selânik'in kadim ma'bedlerini kendi ma'bedlerine nazaran ta'dil ve ebniyelere de Latin usûl-ı mimarisini tatbik etdirmeğe başlayarak az bir müddet zarfında Selânik bir Latin beldesi şekline girmiş idi.

Milâdın 1100 senesinde Bizans ordusu Selânik'i işgâl etmiş ise de, bu müddet sonra şehrin muhtâriyetini tasdik etmeğe mecbur olmuş ve "Rine" namındaki Latin prensi, şehre hâkim-i müstakil tayin edilmiş idi. Her ne kadar İmparator Manuel Komen kızını da "Rine"ye vermiş ise de, Selânik tamamen Bizans idaresinden ayrılmış idi.

Nihayet Rine'nin haletleri şehrin istiklâlini ilân ederek Bizans ordusu ile alâkalarını kesmişler, o zaman bir hâl-i perişânide bulunan Bizans İmparatorluğu da, İstanbul'dan Iznik'e nakl-i hükümet işleriyle iştigâl etdiğinden, bu istiklâle karşı sükût etmeğe mecbur olmuşdu. Fakat Bizans hükümeti Iznik'de kendisini takviye ettikten sonra milâdın 1223 senesinde

ıbırden bahsederek diyor ki, "Terma selimesi Plaje lisanında ayak manasıadır. Halkidikya şibıh ceziresinin denize uzanmış üç parçasını gören bu ibtidâî insanlar bu şekillere -müşabeheti hasebiyle- ayak ismini vermişlerâ ve Termabikü[8] namıyla, Selânik Körfezi'ni yad ediyorlardı. Yunan müverrihlerinin terma isimleri bu Körfez isminden galat olarak alınmışdır."

Makeita veya Maketa şehrinde kable't-tarih medeni bir hükümet mevcud idi. Şimâlden akın eden vahşilerin mütemâdi tecâvüzlerine dayanan bu hükümet, birçok mağlubiyetlere düçar olduğundan Selânik ekâri beş on defa yeniden inşa edilmiştir. En nihayet etrafına (Siklopeen) namındaki cesim duvarlarla müzeyyet bir kala' inşa edilerek barbarların

8 Selânik şehrinin kıyısında bulunduğu körfezin günümüzdeki adı Thermaikos'tur (ç.n.).

tekrar Selânik'i işgâl etmiş ise de az bir müddet sonra Venediklilere teslim etmeğe mecbur oldu.

Osmanlılar da şehri Venediklilerden almışlardır ki bundan sonra Selânik şehri tam 500[9] sene Türkiye idaresinde kalmışdır.

Tarihin bu vukûatından anlaşılıyor ki, Yunanlıların Selânik üzerinde hiçbir hakk-ı tarihleri yokdur. Kable-l-milâd Atina hükümeti ancak otuz kırk sene Selânik'de kaldığı gibi, Bizans hükümeti de daha fazla kalamamış ve bu istilâlarda mütemâdi fasılâlarla uğramışlardır. Aynı zamanda ahâli-i mahalliyenin, Bizans Rumlarını tanımasından anlaşılıyor ki! Selânik ahâlisi ile Bizans Rumları arasında tamamıyle bir başkalık mevcuddur. Her ne kadar tarih bu noktayı tamamıyla izâh edememiş ise de âlem-i ürûk ilminin büyük alimlerinden (Bailemidilsen)'in âtideki mütâlaâtı ehemmiyet-i lâzıme'yi haizdir.

"Adalar denizindeki insanlar üç şubeye ayrılırlar. Birinci kısmı eski Yunanlılardaki, bugün nesillerinden hiç kimse kalmamışdır.

İkinci kısım Bizanslılardır ki, Türkiye'nin bazı şehirlerinde ve bugünkü Yunanistan'da bulunan ahâliden ibarettir. Üçüncü kısmı, Makedonyalılardır ki bugün bazı propagandaların neticesi olarak istihâleye uğramışlardır. Bu üç bahr-i sefid şubesi tamamıyle ayrı seciyye'ye mâlik ırklardan müteşekkildir. Eski Yunanlılar bir Mısır kabilesiyle, tesâlübe uğramış plejalardan ibaret olub tamamıyle ayrı bir miletdir.

Bizanslılar ise Asya'nın kenarlarında bulunarak, birçok milletlerle tesâlübe uğraya uğraya bir devr-i istifâ geçirmemiş bir milletdir. Bu millet eski Yunan'dan tamamen ayrıdır. Ve ne lisanda ve ne de sâir asâr-ı medeniye ve fikriyede eski Yunan'a benzemez. Bizans lisanı olan bugünkü Yunanistan Rumcası ile o kıt'anın kadim Greklerinin söyledikleri lisan arasında Almanca ile Fransızca kadar bir fark-ı azîm vardır!

Makedonyalılar ise tamamen eski plajelerdir. Bunlar hiçbir millet ile tesâlüb etmeyerek kendi hususiyetlerini muhâfaza etdikleri gibi, insanlarını da muhâfaza etmişlerdi. Bir zamanlar Trakya'ya kadar intişâr etmiş olan plajeler bu mıntıkada müteaddid cumhuriyetler te'sis ederek sulh ve musâlemetle yaşıyorlardı. Fakat Makedonya'nın bir Avrupa-Asya yolu olması dolayısıyla, Tuna'dan, Roma'dan, Bizans'dan birçok ordular Makedonya'dan geçmek mecburiyetinde kaldıkları için bu kıt'ayı istilâ etmeye mecbur oluyorlardı. İşte müteaddid istilâlar hasebiyle ahâli-i mahalliye birçok tesâlüblere uğradı. Ve hâkimlerin lisanını öğrenmeye mecbur oluyordu. Makedonya'da Bizans lisanı da bu usul ile taammüm etdi.

Fakat evvelâ bu taammüm pek cüz'i ve diğer bir fâtihin istihlâsı üzerine kâmilen mahv olabiliyordu. Lâkin Bizans'tan gelen Hıristiyanlık ve bilhassa Türkiye devrindeki patrikhanenin sa'yi ile Bizans Rumcası Makedonya Hıristiyanları arasında intişâr etmeğe başladı. Hakikat-ı halde bugün Rumca söylenen Makedonyalılardan hiçbirisi "Rum" değildir. Bunlarda Rum seciyyesi bulunmaz! İşte hâkikât-ı tarihiye!

Ne tarihen, ne ırkan Makedonyalı olmayan ve Makedonya'da birkaç yüz senelik bir iz bırakmayan Yunanistan'ın "Makedonya'da hakk-ı tarihiyesi"nin ne kadar gülünç bir istihzâ olduğu anlaşılıyor. Halbuki Türklerin beş yüz senelik bir mazileri bir hakk-ı tarihleri vardır. Bu hak ne için tanınmıyor?

Selânik evvelâ Yıldırım Sultan Bâyazıd tarafından zabt edilmiş ise de (Timur mağlubiyeti) üzerine bitekrar Venediklilerin eline geçmiş[10] nihayet 830 (1430) tarihinde Sultan Murâd-ı Sânî tarafından feth edilerek 132- (1912) senesinin 25 teşrin-i evvel tarihine kadar Türklerin idaresinde kalmıştır. Bu beş yüz sene zarfında Selânik pek ziyade tevessü' ettiği gibi şeref-i İslâmi ile müşerref olan bir mikdar ibrâni ailelerinin sa'yleri sayesinde en mükemmel bir ticâretgâh-İslâm olmuşdu. Memâlik-i İslâmiyenin en birinci tüccar ahâlisini Selânikliler teşkil ediyordu. (Şehir) son yirmi sene zarfında, Türkiye'nin teceddüdâtında en mühim rolü oynamış olan Selânik şehrinde Makedonya'nın bi'l-cümle unsurları bulunur. Ekseriyeti teşkil eden Türk unsurdan sonra Yahudilerde mühim bir yekûn teşkil eder. Bunlardan sonra Bulgarlar, Sırblar, Ulahlar gelir. Selanik'in bütün ahâlisi esasen ticâretle iştigâl ederlerdiyse de, şehrin bir Makedonya pâytahtı bulunması hasebiyle siyasetle iştigâl etmeyenleri nadir ki Hattâ ittihad komitesinin Selânik'de teşkil etmesi, bu şehrin siyaset işleri için pek ziyade müsâid olduğunu gösterir. Selânik Makedonya'nın limanı iken Avrupa'nın bütün teceddüdâtını müşâhade edebildiği için muâmelâtında bir yenilik müşâhade olunurdu.

Buradaki yerli İslâmlar, diğer memleketlerin Müslümanları gibi memuriyete sulûk etmemişlerdi. Şehrin en büyük mağazaları, ticaret haneleri ve muâmelât-ı sarrafiyeler bunların elinde idi. Bunlardan sonra Yahudiler gelirdi. Bi't-tabi' Yahudilerin vâsı'-i müessesât-ı ticariyeler vardı. Buradaki Rumların ticaretleri o kadar mühim değildir. İşleri hemen

9 Selânik 1430-1912 yılları arasında tam olarak 482 yıl Osmanlı idaresinde kalmıştır (ç.n.).

10 Selânik her ne kadar Yıldırım Bâyazıd tarafından vergiye bağlanarak Osmanlı hakimiyetine alınmışsa da 1403 yılında siyasal destek arayışındaki Suleyman Çelebi tarafından tekrar Bizanslılara geri verilmiştir. Fetret devri sonrasında Osmanlıların bölgede yeniden hakimiyet kurmaları üzerine şehir askeri yardım karşılığı 1423'te Venediklilere teslim edilmiştir (ç.n.).

hemen Makedonya'nın diğer şehirlerindeki bazı Rum tüccarlarına dahili komisyonculuk muâmelâtıyla bazı küçük tuhafiye mağazalarından ibarettir. Bulgarlar ise, bakkallık, hayvânât, vesâir dâhili işlerle iştigâl ederler. Otel, han gibi müessesâtın bazılarını Rumlar idare ederler. Fakat Islâmlara ait olanları da vardır. Sonra emlâk ve mağazaların bir kısm-ı 'azamı İslâmlara aittir. Şehrin en kıymetdâr caddesi olan rıhtım caddesindeki İspilandid palas vesâir gibi büyük ebniyeler İslâmlarındır. Ve'l-hâsıl servet-i memleket nokta-i nazarından şehrin hâkimleri İslâmlardır.

Selânik'in asâr-i atikası da pek kesîrdir. Fakat memleket henüz inkişâf etmekde olduğu için tarihi mevkilerde hâfriyât icrâsına, Türkler muvaffak olamamışlardır. Tarihin, kable't-tarihin esrarengiz bir beldesini teşkil etmekde olan Selânik şehrinde müteaddid saraylarla, İskender'in, Filib'in veâir kumandanların heykellerine tesâdüf edilebilir. Ayasofya vesâire gibi gayet kıymetdâr abidelerle imâr edilen bu beldede bir takım tarihi abidelerin bulunmaması kabil midir?

Bu asârın mühim bir kısmını camiler ve bazı sütun ve taşlar teşkil eder. Camilerin bir kısm-ı 'azamıHıristiyanlıkdan evvel Selânik şehrinde icrây-ı hükümet eden plajelerin mabedleridir. Bu mabedler Hıristiyanlık devrinde kiliseye tahvil edildiği gibi şehrin İslâmlar tarafından zabtını müteâkib, bazıları para ile satın alınarak, camiye tahvil edilmiştir. Bi'l-farz Yunanlıların derhal kiliseye tahvil etdikleri Ayasofya Camii 928 (1522) tarihinde İbrahim Paşa tarafından bin adet dublin ile elyevm Selânik metropolidhanesinin bulunduğu cesim arazi mukâbilinde Hıristiyan rakiblerden satın alınarak camiye tahvil edilmiştir. Aynı zamanda bu muâmele-i insâniyetkârâne kurûn-ı vustâda icrâ ediliyordu. Ya bugünkü medeniyet karşısında camileri kiliseye tahvil etmek...

Selânik'te Egnatya caddesinin geçtiği antik çağdan kalan Tak-ı Zafer (1917)

Ve hem de gasb ederek, tahkir ederek bu muâmele-i taassubkârânede bulunmak ayıb değil mi?..[11]

Selânik'deki camilerin adedi elli altıdır, fakat Ayasof ile Kasmiyye[12] kiliseye tahvil edilmesinden sonra elli dört kalmıştır. 24 tekke, 7 kütüphane 30 matbaa, 225 kilise[13], 21 sinagog vesâir müessesât-ı diniye ile 160 mekteb vardır ki Avrupa'nın pek az şehirlerinde bu kadar mektebe tesâdüf edilir.

Hulâsâtan Selânik'in terakkîyâtı Makedonya'nın bir limanı olmasından neş'et ediyordu. Avrupa'nın Hindistan postası Selânik'e geldiği gibi, tekmil Makedonya, Arnavudluk ahâlisi de ihtiyacâtını Selânik pazarından istifâ ediyordu. Şehrin servet ve refahını bu ticaret teşkil eder. Halbuki harb-i âhır üzerine Balkan haritasında vukuâ gelen garib tahavvülât Selânik'in eski mevkiini mahv ediyor. Selânik, Arnavudluk ve Makedonya'yı gâib ettiğinden bir müflis tüccar gibi hareketsiz kalmışdır. Zira Sırpların idaresine geçen Makedonya ahâlisi hudud gümrüğünün kesretine binâen Selânik pazarı yerine, Belgrad pazarı ile alışveriş edecekdir. Arnavudluk ise Adriyatik sahilindeki iskelelerle, Selânik'in Makedonyası'na bile nüfuz etmeye muvaffak olacakdır. Selânik'e ne kalıyor! Bir hiç...!

Teslimden Sonra Selânik'de Açlık[14]

Balkan muhârebesinin ilk hafrasında Üsküb ve Siroz havâlisinden Selânik'e birçok insanlar iltihâk etmiş idi. Bi't-tabi bunları bir kısm-ı 'azîmı fakir ve yollarda birçok felâketlere düçâr olduklarından Selânik'e geldikleri zaman hükümet-i mahalliye'nin

11 1522 yılında maktul (veya makbul) İbrahim Paşa tarafından satın alınarak camiye çevrilen Ayasofya, 1890 yılındaki bir yangında büyük ölçüde tahrib olmuş, yapılan uzun süreli bir tamiratdan sonra 1911 yılında Sultan Reşad'ın da katıldığı bir törenle ibadete açılmıştır. Şehrin işgalinin ertesi günü ise kiliseye çevrilmiştir (ç.n.).

12 Selânik'in büyük camilerinden olup, kiliseden çevrilmiştir. İşgal sonrası tekrar kilise haline getirilen bina, 1917 yılında tamamen yanmış, ancak 1949 yılında tekrar ibadete açılmıştır. Günümüzdeki adı "Hagios Dimitrus"dur (ç.n.).

13 Selânik şehir merkezindeki kilise sayısı 16'dır. 225 rakkamı bütün vilayet toplamındaki kilise adedini göstermektedir (ç.n.).

14 Bu bölüm müellif tarafından "Chronicle Anonyms" gazetesinden alınmıştır (ç.n.).

muâvenetine muhtâc idiler. Teslimin son gününe kadar Selânik hükümeti, belediyenin inzimâm-ı muavenetiyle bu bedbâht muhâcirlere muâvenet etdiği gibi camiler ve medreselerde de ikâmetlerine müsâade etmiş idi.

Fakat şehir Yunan ordusuna teslim edildikten sonra hâsıl olan kargaşalık sebebiyle bu bedbâht insanlar, birkaç gün aç kaldılar. Şehir içinde bulunan iki ordu ile bu muhâcirleri beslemiyemiyordu. O kimsesiz aç bir hâl-i perişânide bulunan muhacirlerin belediye vesâir makamlara şikayetlerini hiç kimse dinlemiyordu: "İcabına bakarız" emriyle redler tevâli ediyordu. Bu bedbâhtlardan birkaç murahhas konsoloshaneye gelmişdi. Aç kaldıklarından şikâyet ederek ne olacaklarını ve her gün yüzlerce kurban verdiklerini bir tarz-ı müessirâne ile izâh etdiler. Hakikât-ı hâli re'yül 'ayn müşâhade etmek için ikamet etmekte oldukları camilere gittim.

Selânik'in kuru soğuğuna karşı üzerindeki yıpranmış elbise ile mukâvemet etmeğe çalışan bu kadın-erkeklerden mürekkeb insan kümesi içinde elemengiz bir gürültü devam ediyordu. Bir tarafta açlıktan gözleri batmış bir kadının, dizi önünde beş, yedi, on bir yaşlarında birkaç çocuk oturmuş ekmek istiyorlar ve üç günkü taleblerinin boşluğunu his ederek ağlıyorlar, karşısında daha birçok manzaralar aynı felâketi gösteriyorlardı. Burada muâvenet etmekde mümkün değildi. Zirâ bir şahsın parası binlerce açları besleyemezdi.!

Her camide aynı felâket, aynı sefâlet vardı. Aralarındaki farklar birbirinden daha cinâi olmakdan başka bir şey değildi. Zira camilerde ağlayışlar arasında birçok insanlarda açlıktan ölüyorlardı.

Konsolosların şikâyeti üzerine hükümet muavenet edeceğini va'ad etdi, fakat yirmidört saat geçdiği halde bu va'adinden hiçbir eser yok... Şehrin Müslüman zenginleri ise bir cemiyet-i hayriye halinde muâvenet etmeğe cesaret edemiyorlar. Çünkü şehirde devam eden katl, darb, tevkif muâmelelerinden ürkmüş olduklarından evlerinden dışarı çıkmaya cüretleri bile yok...

Bu insanlar ne olacak?.. Selânik'de salib-i ahmer ile hilâl-i ahmer gibi heyetlerde olmadığından her gün hastalanan bedbâht muhacirler bilâtedavi mahv olmaktadır. Kendi askerinin sıhhatini hüsn-i idâre etmekden aciz bulunan Yunan hükümetinin bu bedbâhtlara muâvenetde bulunması vârid-i hâtır bile değildir.

Balkan muhârebesinin bu kadar fecâyi' ile neticeleneceği tasavvur edilemezdi. Şayân-ı hayretdir ki, halâskârlık muhârebesi eden bu insanlar eski muhârebelerden başka bir şey yapmıyorlar, bu Makedonya'da hiçbir hak, hukuk tanımıyorlar. "Independant" muhabirlerinden bir dostum diyor ki: "Harbden evvel Makedonya'da bir hak, bir hukuk var idi. Türkiye mehâkimi hiçbir zaman tarafgirâne bir hüküm vermezdi. Memleketde icrây-ı san'at eden milel-i muhtelifiye mensub bir komitacı bile hukuk-ı medeniyesinden istifâde ederek istediği avukatı tuttuğu gibi mahkemede her şeyi söyleyebilirdi. Kanundan başka hiçbir kuvvet buna mukâbele edemezdi. Yunanlıların ilk günkü devri idaresinde ise, bu hak, hukuk tamamiyle ortadan kaldırıldı. Bugün Afrika'da yaşayan vahşiler gibi bir hayat-ı ibtidâiyede bulunuyoruz!" Fi'l-hakika doğru!...

Selânik gibi muazzam ve ecnebilerle dolu bir şehirde her türlü cinayet, katl, tehdid, tecâvüz, darb, ihrâk vesâire gibi keyfi muâmeleler vukû bulurbulmaz, bu memleketin bir Afrika memleketinden başka bir şey olmadığı tasdik edilmek mecburiyetinde bulunur!..

Fakat ümid etmek isterim ki Avrupa bu ahvâlin temâdisine müsâde etmeyerek "hukuk-ı insâniyenin" Avrupa'dan çıkmadığını isbat eder.

Makedonya'nın ve Selânik'in İstikbâli[15]

Balkan müttefikleri, Türkiye'yi mağlub etdikden sonra istilâ etdikleri araziyi taksim edemediler. Nihâyet aralarında bir muhârebeden sonra mağlublar, galibler neticesi ile arâzi-i munâzi'de bir sulh-ı muvakkat tesis edildi. Balkan muhârebesinin ilânından bir iki hafta evvel, bazı diplomatlar bu neticeden bahs etdikleri sırada ittifâk-ı müsellese bir darbe indirmek gayesiyle sermest olan itilâf-ı müsellesler diplomatları ve bunların reklâmcılarını teşkil eden gazeteler bu fikirlerle istihzâ ediyorlardı. Hattâ Londra'nın en meşhur bir gazetesi bile:

"Balkan müttefikleri arasında bir muâvenetsizlik tasavvur etmek cinnettir. Bu küçük hükümetler bir Balkan Konfederasyonu teşkil edecek propaganda-i siyasiye olmak için milliyet esası üzerine teşkil edeceklerdir gibi hakikata hiç tevâfuk etmeyen bir nazariye serd ediyorlardı. Diğer gazeteler, bilhassa Fransız, Rus gazeteleri ise, itilâf-ı müsellese'nin Balkan Konfederasyonu ile takviye-i siyaset hattı ittifâk-ı müsellese tefâvuk edeceğini iddia etmeye bile başlamışlardı. Bilmem hangi Fransız gazetesi idi, "galib ittifak murabba?" serlevhası ile neşrettiği bir bend-i mahsûsda Bulgar ordusunun galibiyetinden sonra bir ittifâk-ı müselles siyasetinin mevcûd olamayacağını beyan ediyordu.

Balkanlıların seri' galibiyetleriyle sermest olan bu tarafdarlar ne söylediklerinden bi-haber bir halde, birkaç ay ümidler, hayâller peşinde dolaştıkdan sonra Bulgaristan ile Sırbistan-Yunanistan arasındaki münâfereti hisetmeğe başladılar. Derhal hesablar alt üst oldu ve kardeşler muhârebesine mâni' olmak için kardeşler ittifâkının

15 Bu bolum muellif tarafından "The Politic But ın Balkan" adlı eserinden alınmıştır. (ç. n.)

en mühim âmillerinden add olunan Fransa reis-i cumhuru Londra'ya koşdu. Fakat harbin ilanından başka hiçbir havâdis işitilemedi.

Mösyö bu sukût-ı hayâle düşmeden evvel, Balkanları iyice tetkik etmeli idi. Billhassa bu kıt'anın coğrafi, içtimai, ırki vaziyetleri ve tarih-i an'anâtı birçok müdekkikler tarafından tahlil edildiğinden bu kıt'ada tehaddüs edecek bir "ameliye-i siyasiye"nin nasıl bir neticeye müncer olacağı anlaşılabilirdi. Acı bir sukût ile cezalarını gören diplomatların tetkike tenezzül etmedikleri Balkanların ahvâlini izâha çalışacağız. Biliyoruz ki, birinci harb Makedonya için icrâ ediliyordu. Halbuki Makedonya birçok senelerden beri, Balkanlıların arasında kanlı mukâteleleri mûceb olmuş bir kıt'adır. Bu kıt'anın ahalisi, Türk, Bulgar, Sırb, Ulah, Arnavud Olmak üzere karmakarışık bir haldedir. Buna binâen her millet bu kıt'ayı istilâ etmek gayesini takib eyliyordu ki:

- Makedonya Bulgarlıkdır
- Makedonya Sırblıkdır
- Makedonya Rumlukdur

iddialarından ibâretdir.

İşte, Türkiye'yi Makedonya'dan çıkarmak için ittifâk eden Balkanlıların gayeleri bu merkezde idi. Bu milletlerin hiçbirisi Türkiye'yi istemezdi. Lâkin Türkiye çekildikten sonra Makedonya kime aid olacaktı?

Bi't-tabi'ki kuvvetliye?..

Makedonya'nın taksimi kabil olabilir bir şey değildi. Müttefiklerden hiçbiri resmi bir taksime müsaâde edemezdi. Bu kıt'a için her hükümetin gayelerinin tahkiki icab ediyordu. Mesela Bulgarlar bu kadar senelerden beri Makedonya gayesiyle fikirlerini, hislerini, hayâllerini beslemiş olduklarından haritalarında Büyük Bulgaristan addettikleri, Makedonya kısmını istilâ etmek isterlerdi. Bu mıntıka Selânik vilayeti ile Manastır vilayetinin şimâlen Debre[16] cenûben Kesriye[17] hududlarına kadar temâdi ediyordu. Onların tarihi, ırki iddiasına nazaran bu mıntıka tamamiyle Bulgar ırkının ad idı. Bugünkü Bulgaristan'ın zeka ve dimağı da bu mefkûreyi temsil ediyordu. Makedonya için büyüyen Bulgaristanlılar ve Bulgar ordusu bu gayeden ayrılamazdı. Behemahal Makedonya'yı işgâl etmek isterlerdi ve Makedonya'yı işgâl edememesi Bulgar milletinin zekasının sönmesi demekdi. Çünkü Bulgar'ın dimağı Makedonya'yı hedef ittihaz ederek teşekkül etmiş olduğundan bu gayenin ân-ı tahakkukunda bir adem-i muvaffakiyet dimağın teşkilâtını, intizam ve inzibâtını mahv edebilir ve o Bulgarın tekrar faâl ve mefkûreci olabilmesi için yeni bir hedef ile bir dimağ teşkil etmesi lâzım gelir ki bu da ancak diğer bir neslin mâlik olacağı hâssadır.

Bu ahvâlin tebdili Selânik limanını mahv etdiği gibi Manastır ve Üsküb şehirlerini de birer köye kalb eder. Sonra buğday, hayvanât, sebzevât gibi mesâil-i taayyüşiye de vardır. Makedonya'nın arazisi dağlık, ova, yayla vesâir gibi her nevi' muhtevi olduğundan bir memleketde yetişen mevâd diğerinde yetişmez. Mesela Debrelilerin çiftlikleri, Köprülü[18] civarında bulunur, sonra Manastırın sebzevât bahçesi Karaferye'dir.[19] Selânik'in birçok çiftlikleri de Gevgili[20] lerindedir. Diğer şehirlerde aynı vaziyette bulunuyorlar. Eğer bu şehirlerden birisi bir hükümetde, diğeri de diğer hükümetde kalacak olursa bu ahâlinin taayyüş ve idaresi nasıl mümkün olacakdır. Hududlardaki ağır gümrüklere karşı ne ile mukâvemet edilebilecektir. Bi't-tabi' hiçbir kuvvet yokdur. Ahâli-i mahalliye sefâlete duçâr olarak gittikçe asabileşecek ve nihayet tarihin müteaddid tekrarları gibi muvâzene-i tabiî'ye için bir isyan bir muhârebe vukû bulacakdır. Fakat Bulgarların bu haklarına hiç ehemmiyet veren olmadı. Yunanlılar ile Sırblar düşünüyorlardı ki, eğer Bulgaristan Makedonya'nın bu kısmını alacak olursa, Balkanlarda gayet kuvvetli, belki hiç mağlub olmaz bir hükümet olacakdır. Buna rağmen Bulgaristan'ın bu talebi is'af edilmemelidir, kanaatiyle bir ittifâk-ı tabiî akd etdiler. Zaten tesâdüfte kendilerine yardım etmişdi. Bulgarlar, Türk Kuvây-ı Külliyesi'yle Trakya'da çarpıştıkları için Makedonya'ya asker göndereememişler, bu kıt'a Sırb, Yunan orduları tarafından işgâl edilmiş idi. Bi't-tabi' bu galibiyetin neş'esi sâikasıyla her hükümet işgâl etdiği mahalli tahliye etmek istemezdi. Muhârebenin hitâmından sonra arâzi-i mestûliyenin taksim meselesi mevzu'u bahis olduğu zaman Bulgarlar "Bulgar Makedonyası'nı" istediler. Sırblarla, yunanlılar ise askeri bir ittifâk ile cevâb-ı redd verdiler. Bi't-tabi' Bulgaristan'da kuvvetsizliğine siyasetinin keşmekeşliğine ve Romanya ile Türkiye'nin vaziyetine rağmen, Makedonya için harb etmekden vazgeçmedi. Hattâ öyle bir harb eyledi ki hiç kimse birbirinden haberdar olmadan gayr-ı irâdi bir taarruz başladı. Fakat evvelâ Romanya, sonra Türkiye'de Sırb-Yunan müttefiklerinin tarafını iltizâm ederek, ilerlemeye başladılar.

Bi't-tabi' Makedonya muharebesi

16 Önce Selânik, daha sonra da Manastır vilayetine bağlanmış bir kaza merkezidir. Günümüzde Makedonya sınırları içinde bir şehir olup adı Debar'dır (ç.n.).

17 Aynı zamanda bir piskoposluk merkezi de olan Kesriye (Kostaria) adını, kıyısında bulunduğu gölden alır. Günumüzde Yunanistan sınırları içindedir (ç.n.).

18 Selânik'e bağlı kaza merkezi idi. Günumüzde Tito-Velez adı ile Makedonya'ya aittir (ç.n.).

19 Selânik vilayetine bağlı önemli ve buyuk bir kaza merkezi olup, ozellikle verimli toprakları ile meşhurdu. Günumüzde Yunanistan sınırları içinde olup, adı da Veroia'dır (ç.n.).

20 Onceleri nahiye iken, 1880'lerde Selânik vilayetine bağlı bir kaza merkezi haline getirilmiştir. Günumuzdeki adı Gevgelija olan sehir, Makedonya Cumhuriyeti sınırları dahilindedir (ç.n.).

durdu. Bulgar ordusu dört cihetten gelen taarruza karşı bir şey yapamayacağını anlayarak Sofya'nın önünde bir vaziyet aldı. Bi't-tabi' Bulgaristan mağlûb olmuşdu. Nihayet, Bükreş sulhu Balkanların unsur-ı millet esâslarını mahvederek istilâ esasları üzerine bir takım hududlar ta'yin etdi. Her ne kadar Bulgaristan maddeten gâib etmiş ise de mefkûresinin faaliyeti nokta-i nazarından hiçbir şey zayi' etmemişdir, yani Makedonya'yı kurtarmak için başlanılan muhârebe kat'i bir mağlubiyete düçâr olmuşdu. Onun mağlubiyeti bir "az daha bekle!" kumandasından ibâret olan "ateşkes!" istirâhatıdır. Bulgar yarın Makedonya'yı kurtarmak için vazifesinin ikmâle sâi'dir.

Bulgarların bu vaziyetlerine mukâbil Sırbistan'ın ise daha vâsi' plânları vardı. Sırb milleti, Bulgarlar gibi Makedonya için uğraşmamışlardı. Buna binâen milletin muayyen bir Makedonya mefkûresi yok idi. Yalnız Petersburg kabinesinin işaretiyle hareket eden Sırb hükümetinin "Büyük Sırbistan" plânı panislavizm gayesi üzerine tertib edilmişdi. Malûmdur ki, Bulgarlar diğer Islavlar gibi Islav politikasını takib etmezler. Bunların kendilerine mahsûs bir politikaları vardır. Bu siyâsetin istikşâfı için icâb etdiği cihete bazen her iki tarafa temâyül ederek gayelerini istihsâla çalışırlar.

Ruslar, Bulgarlardan bahs ederken "iki yüzlü politikacılar" unvânını kullanırlar. İşte Bulgaristan'ın bu teferrüdü hasebiyle Rusya hükümeti Balkanlarda tesis etmek istediği yegâne Islav hükümetini Sırbların idaresinde bulundurmak ister. Bu plânın tatbiki için Balkan muharebesiyle tahaddüs eden vaziyetden istifâde etmek istedi, vaziyet-i harbiye dolayısıyla Sırblar Makedonya'nın kısm-ı âzamını ve bilhâssa Bulgarlarla meskûn kısmını işgâl etdiği gibi Rumların ve Arnavudlarında hudud-ı ırkıyelerini tecâvüz etmiş idi. Bi't-tabi' Sırb hükümetinin bu vaziyeti tabii olmadığı için muhâfazası için Sırbistan daimi seferberi halinde bulunarak askerliğini terakki etdirecekdi. Sonra Arnavudluk ve Makedonya'nın işgâliyle beş altı milyonu tecâvüz eden Sırb hükümeti Bulgaristan ordusundan fazla bir kuvvet çıkaracağı gibi Bulgar ordusunun, Makedonya'yı işgâl edememesi hasebiyle Bulgar milletinin eski faaliyetini tenâkus etmeğe başlayacakdır. Galib Sırb ordusu ise bilâkis gitdikçe takviye-i mevcûdiyet ederek nihâyet Bulgaristan'a tecâvüz edecek ve Bulgarların kat'i bir mağlubiyetinden sonra Islav ailesinin düşmanı olan Cerman Ferdinand ailesinin makâmına Kral Petro geçecekdi. Lisânların ve dilin bir olması hasebiyle az bir zaman içinde Bulgarlar bu yeni ittihâda alışmış olacakdı.

İşte bu plân dahilinde Balkanların 12 milyonluk Islav hükümeti teşekkül ederek cenuba -Yunanistan'a-, şimâle-Avusturya'ya garba-Adriyatik'e doğru tevessü' etmeğe başlayacakdı. Mösyö Sasanof'un bu planını başka bir usûl ile de hâl edenler bulundu. Deniliyordu ki, Bulgarlar Makedonya'yı gaib etdikden sonra Balkanlarda şayân-ı ehemmiyet bir unsur olamayacaklardır. Belki de Makedonya meselesi için birçok dahili inkılâblar, ihtilâllerle karışarak yorgun olan gayesini gâib eden Bulgar milletine bir zaaf-ı milli ârız olarak daha ziyâde istifâde edebilecekleri ve seslerinin işidildiği tarafa ilticâ etmeğe başlayacaklardır ki, derhal bu siyâseti takib etmekde olan Rusya'yı önlerinde bulacaklardır. Rusya'nın teklifi gayet sadedir. "Sırb Bulgar konfederasyonunu -ittihâd-ı hükümet- teşkil etmek..."

Rusya'nın bu plânlarıyla hareket eden Sırblar mevkilerini muhafaza ediyorlarsa da, bu plân gayesinin tahakkuk edip etmeyeceğini tasavvur bile fazla!..

Yunanlıların harb planı ise o kadar muayyen değildi. Belki de Yunan hükümeti elde edebileceği şeylerin kâfi olabileceğini kabul ederek harbe başlamışlardır. Fakat Selânik'in işgâlinden, bilhassa Sırb-Yunan ittifakından sonra Yunanlılarda büyük bir gaye inkişâf etmeğe başladı. İlk galibiyetin neş'e-i sâikasıyla, dünyanın her tarafından binlerce Rumlar, Selânik'e gelerek orduya kayd ediliyorlar ve birçok zenginler cesim meblağlar veriyorlardı. Gaye Bizans hükümetini ihyâ etmek... nihayet ikinci harb başladı, evvelâ herkesi bir korku almış, Bulgarların şöhret-i askeriyeleri Yunanlıların asablarına işlemişdi. Lâkin birkaç gün içinde Yunanlıların Kavala, Siroz, Drama, Dedeağaç ve sâir bazı kasabaları işgâl ederek Bulgar hududuna kadar kemâl-i galibiyetle ilerlemeleri, Bizans gayesinin tahakkuk edeceğini her bir dimağa yerleştirdi. Öyle bir zamandaki herkes muhayyerü'l-akûl bir galibiyet neş'esiyle sermest bulunduklarından bir buhrân-ı dimağı içindedirler. İşte böyle bir zamanda "Bizans gayesi" fikirlere telkin edildi ve buhrânın sükûnetinden sonra dimağlar şekillerini alırken Bizans gayesi de içlerinde bulunuyordu.

Buna binâen der ki muhterem profesör Wingson: "Artık Yunanlılar Bizans fikrinden vazgeçirmek için onların Bizans'a vusûl için ehemmiyet verdikleri şeyleri tahrib etmek lâzımdır. Meselâ adalar meselesinde Yunanlıların tarafını iltizâm etmek ikinci bir Turk-Yunan muharebesini ihdâs etmekdir ki, böyle bir muharebenin yeni bir Balkan muharebesinden başka bir Avrupa muhârebesine de intâc etmesi de mümkündür." Yunanlıların gayeleri o kadar vâsidir ki bunlar Garbi Trakya'dan İstanbul volunun kapanmış olmamasına mukâbil Izmir-Istanbul yolundan bahs ediyorlar. Hattâ bu mübâhaselerde bulunurken, İzmir'in işgâl edilmiş oldu-

ğu zan edilebilir. Halbuki bu vilayetin sahilinden ve İzmir şehrinden başka nerelerinde Rum köyü, Rum ekseriyeti vardır? Bu cihetı kim dinler, kim anlar?

İşte Balkanlılar bu nazariyeler içinde muhârebeyi neticelendirdiler. Lâkin işgâl etdikleri arâzinin vaziyeti pek ziyâde muhlikdir. Bi'l-farz Makedonya'nın pâytahtını işgâl etmiş olan Yunan hükümeti, bu pâytahtın idare etdiği kıt'ada pek az bir parçaya mâlikdir. Selânik, Siroz civarı. Bu parçadan sonraki Makedonya Sırblar ve Bulgarların elinde bulunuyor. Buradaki ahâli Sofya, Belgrad piyasalarıyla iş göremez. Mevkiin uzaklığı buna mani, olduğundan behemahal Selânik iskelesini tehdid edeceklerdir.

Selânık'in üzerinde beş milyon Bulgar, beş milyon Sırb varken, birkaç yüzbin Rum'un Selânik'i muhâfaza etmesi mümkün değildir. Vaziyet-i siyâsiye icâbınca, Selânik bir müddet Yunanistan'ın hakimiyetinde kalsa bile nihayet Islavlara geçecekdir. Zira bu on milyon ahâli Selânik pazarının piyasa, lisân, usûl-ı sa'yi, ticaretini idare edeceğinden Yunanlıların bu ıktisâdi akına mukâbele edebilmeleri kati'yen mümkün olamayacakdır. Hattâ Sırb-Yunan ittifakının ibtidasından bile Yunan hükümeti tazyîk-i iktisâdiyenin ilk darbesini yemişdi. Alâkadar mehâfilin kat'i teminâtlarına nazaran, Yunanistan, Selânik'de Sırbistan hükümetine bir imtiyâz-ı iktisâdi bahş edecekdir.

Yarın bu imtiyâz daha bâriz şekillerle tevessü' edecekdir. Zaten Yunanistan'da Selânik'le pek ziyâde iştigâl edemeyeceğinden Selânik'in istikbali "Yunanistan'dan ayılmak gayesine mu'tuf görünüyor". Çünkü Selânik Yunanistan'ın şark-ı şimâlisinde gayet vâsi' bir iskeledir. Behemahal vazifesine devam etmesi lâzımdır, eğer bir hükümet idaresinde bu vazifeyi göremezse, böyle bir limana muhtâc olan diğer devletlerin hulûl-ı iktisâdi ve belki de istilây-ı siyasilerine iltizâm eder. Halbuki Yunanistan'da körleşmeğe başlayacakdır. Zira Yunanistan mahsulâtı için Golos, Atina, Patras gibi üç iskele vardır. Bi't-tabi' Yunanlıların Makedonya addetmek istedikleri Manastır'ın Serlfice[21] sancağı da bu iskeleler önünde bulunur. Hiç kimse tasavvur edemez ki bir ihrâcat için Alasonya[22] Selânık'i Golos limanına tercih etsin. Bu mıntıka tamamiyle ayrı bir mâileye aiddir. Pek meşhur bir İngiliz siyasisinin dediği. "Yunanistan, Balkan şibih ceziresinde, ikinci bir şibih cezıredir? Buna binâen Balkan işleriyle -ki Makedonya demekdir- Yunanistan hiçbir zaman alâkadar değildir ve olamaz da . "

Bugünkü maharetsiz Avrupa siyasilerinin fi'l-hakika önünde alâkadar olmuş ise de, yakın bir zamanda alâkasını kesmeğe mecbur olacak gibi görünüyor. Fakat Yunandan sonra Selânik ne olacakdır?

Her ne kadar Selânik'in önünde bir Bulgaristan, bir Sırbistan bulunuyorsa da biraz ötede bir Avusturya ve pek yakında da bir Makedonya bulunuyor. Bulgaristan ile Sırbistan'ın ihtiyaçları kadar Avusturya'nın da bir ihtiyâc-ı iktisâdi ve siyâsisi vardır. Bu kadar senelerden beri bütün ihrâcâtını Makedonya'ya hasr etmiş olan Avusturya, bugün bir buhrân-ı iktisâdi içinde kalmışdır. Eğer Balkanlarda eski ticâretini temin edemezse siyâset-i tehdid ile işe başlayacaklardır. Zaten Makedonya gibi müsâid bir zemin vardır. Sırb ve Yunanlıların işgâl etdiği bu kıt'ada pek az Rum ve "hiç Sırb" olmadığından ve ahâlinin ekseriyetini İslâm-Bulgar unsurları teşkil etdiğinden bazı tedâbir-i siyâsiye ile Makedonya'nın muhtariyetini ilân ederek eski vaziyetini temin eyleyebilir.

Bu siyasetin tahakkuku, Avusturya için, bir hayat meselesi olduğundan nazarı, hayâli bir siyaset addedilemez. Hatta eğer Sırb ve Yunanlılar Makedonya'nın muhtariyetine râzı olmayacak olurlarsa, Avusturya'nın Bosna-Hersek rolünü tekrar edeceğini bile söylüyorlar. İşte bu mütekâbil ve mecbûri menfaatlere binâen Makedonya ile pâytaht-ı daimisi olan Selânık'in istıkbâli üç gayeye istinâd ediyor:

1- Bulgar-Sırb hükümetlerinden birisine aidiyeti

2- Makedonya'nın istiklâlinde pâyitaht vazifesi

3- Avusturya'ya aidiyeti

Görülüyor ki, istikbâlde Yunan'a aid hiçbir noktaya bile tesâdüf edilemiyor. Bilâkis mesele daha ziyâde ta'mik edilecek olursa Yunanistan'ın bazı projelerine tesâdüf ediyoruz. Çünkü Bulgarlarla, Sırblar arasındaki karâbet-i ırkiye, ittihâd-ı din, lisan ve menâfi'-i siyâsiye sâikasıyla en nihayet ki mücadele de bu Islav unsurları bir hükümet teşkil edeceklerdir. Avusturya'nın siyaseti tahakkuk etmezse, böyle bir hükümet önünde ise, Yunanistan'ı muhâfaza-i mevki' edemeyeceği tabiidir. Zaten tarihde bir misâlide vardır.

Bulgarlar ilk istilâları zamanında Yunanistan'ın Larisa, Narda (Kazasına) kadar gelmişler, sonra şimale akın eden bazı akvâmın tecâvüzâtını men için bu istilâlarını itmâm eylemişlerdir.

Fakat Balkanların bugünkü vaziyeti karşısında bu istikbâl tahakkuk edecek gibi görünüyor.

21 Serfice, Osmanlı döneminde uzun bir müddet Tırhala (Trikala) Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi olmuş, bu bölgelerin 1878 Berlin Anlaşması neticesinde elden çıkması ile Yunanistan sınırında kalmıştır. Bazen müstakil, bazen de bir vilayete bağlı olarak varlığını sürdüren Serfice, Balkan Savaşı ile birlikte Yunanistan'a geçmiştir. Günümüzde küçük bir şehir olup, adı Servia'dır (ç.n.).

22 Alasonya'da, Serfice gibi, Tırhala Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi olup, Makedonya'yı Atina'ya bağlayan yol üzerinde stratejik bir konuma sahipti. Günümüzde de önemini koruyan şehrin adı Elassona'dır (ç.n.).

KİTABİYAT

İstanbul Üniversitesi'nin Tarihi Üzerine Bir Kitap

EMRE DÖLEN

İstanbul Üniversitesi'nin eski bir mensubu ve bu üniversitenin tarihi ile ilgilenen bir kişi olarak *İstanbul Üniversitesi Tarihi (1453-1993)* adlı kitabı görünce derhal incelemeye başladım. Sayfaları çevirdikçe kitabın metni bana çok tanıdık gelmeye başladı ve daha yakından inceleyince kitap üzerine bir eleştiri yazılmasının gerekli ve zorunlu olduğunu gördüm.

Kitabın yazarı veya daha doğru olarak "derleyici"si olan Prof. Dr. Mehmet Saray yazdığı önsözde "Bu Medreselerin içinde, kurulduğu günden beri, varlığını muhafaza ederek ve fonksiyonunu aralıksız devam ettirenlerin başında Fatih Medreseleri gelmektedir. İstanbul'un fethinden sonra, yani kurulduğu 1453 yılından bu yana mevcudiyetini devam ettiren bu Medrese, hem İstanbul ve Türkiye'nin, hem de dünyanın en eski Medreselerinden, yâni Üniversitelerinden biri ünvanına da sahiptir" demektedir.[1] İki kuruluşun birbirinin devamı olduğunu ileri sürebilmek için bunlar arasında kesintinin olmaması, organik, fonksiyonel ve hukuksal ilişkilerin bulunması gerekir. Fatih Medreseleri ile İstanbul Üniversitesi arasında bunlardan hiçbiri mevcut değildir. Böyle bir ilişkinin varlığı politik gerekçelerle yöneticiler tarafından ileri sürülebilir. Bilimsel açıdan bakıldığında böyle bir iddianın ileri sürülebilmesi için bunun kanıtlanması gerekir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir Darülfünun kurulması konusunda başarısızlıkla sonuçlanan üç girişim olmuş ve sonunda 1900'de açılan Darülfünun daha sonra 1933'de İstanbul Üniversitesi'ne dönüşmüştür. Medreseler ise Cumhuriyet dönemine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. XIX. yüzyıldaki girişimler medreselerin ıslah edilerek Darülfünun'a dönüştürülmesini amaçlamamaktadır. Medreselerin ıslahı Osmanlı Devleti'nin son gününe kadar ayrı bir sorun olarak varlığını korumuştur. XIX. yüzyıldaki girişimler medreselerden ayrı olarak geliştirilmeye çalışılan ortaöğretimin Batı tipi bir üniversite ile tamamlanmasını amaçlamaktadır.

Prof. Dr. Mehmet Saray
İstanbul Üniversitesi Tarihi (1453-1993)
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul 1996, VIII+208 s.

Yazarın Türk eğitim tarihi, Batı'da üniversitelerin doğuşu ve üniversite kavramının gelişimi konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığı görülmektedir. Son yıllarda, XIX. yüzyıldaki Darülfünun'un kurma girişimleri ve Darülfünun'dan Üniversite'ye geçiş konusunda birinci elden kaynaklara dayanan ciddi araştırmalar yapılmıştır.[2] Yazar bunlardan bir bölümünü 47. sayfadaki dipnotta belirtmekle birlikte bunları ya görmemiş, ya da okumamıştır.

Kitabın ilk 45 sayfalık bölümü medreselere ilişkin olup ikinci elden kaynaklardan yapılmış bir derlemedir. Yazar kaynaklardan uzun alıntılar yapmaktadır. Yaptığı alıntıları tırnak içine alıp, alıntının yapıldığı kaynağı da belirtmekle birlikte alıntılardaki dipnotlarını da aynen vererek bunların kendi yararlandığı kaynaklar olduğu sanısını vermektedir.[3] Bu bölümün temel kaynağını Prof. Dr. Şahabettin Tekindağ'ın 1973'de yayınlanmış olan bir makalesi oluşturmakta-

1 Mehmet Saray: **a.g.e.**, s. VII.

2 Ekmeleddin İhsanoğlu: "Dârülfünun tarihçesine giriş –İlk iki teşebbüs" **Belleten, 54** (210), 699-738 (1990); "Dârülfünun tarihçesine giriş (II. Üçüncü teşebbüs: Dârülfünun-ı Sultani", **Belleten, 57** (218), 201-239 (1993); "Dârülfünun: Mefhum ve müessese olarak Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar gelişmesi", **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri (27-29 Mayıs 1992) Bildirileri**, İstanbul 1994, s. 173-190.

3 5846 sayılı "Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu"nun 35. maddesi "Alenileşmiş bir eserin bazı cümle ve fıkralarının müstakil bir ilim veya edebiyat eser alınması"na "maksadın haklı göstereceği bir nispet dâhilinde" ve "iktibasın belli olacak şekilde yapılması" koşuluyla izin vermektedir.

dır.[4] Bu arada, ciddi hatalar yapmaktadır. Örneğin, kitabın 37. sayfasında "1838'de "Mekteb-i Tıbb-ı Adlî" kuruldu. Bir sene sonra, yâni 1839'da "Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne" kuruldu" diye yazmaktadır. Oysa, Türkiye'deki ilk tıp okulu 14 Mart 1827'de "Tıphâne-i Âmire" adı altında açılmış, yetersizliğinin görülmesi üzerine yeniden düzenlenerek 1839'da "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne" adını almıştır. Bu okul askeri bir okuldur. Gene aynı sayfada "1865'de "Tıbbiye Dershanesi" " ve "1867'de "Askeri Tıbbiye" nin açıldığı belirtilmektedir. "Tıbbiye Dershanesi" diye bir şeyden hiçbir kaynak söz etmemektedir. Eğer yazar böyle bir okulun varlığı konusunda bir belge bulmuşsa bu tıp tarihimiz açısından önemli bir olaydır. 1867'de açılan okul ise "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye" yani sivil tıp okuludur.

Kitabın "Medreseden modern üniversiteye geçiş" başlığını taşıyan ve 45-79. sayfalar arasını kapsayan bölümünün hemen tümü iki kaynaktan aktarılmıştır. Burada sayfa 47-51 arası Osman Ergin'in *Türk Maarif Tarihi*'nin 1209-1214. sayfalarından özetlenerek, sayfa 51-57 arası aynı kavramın 1229-1238. sayfalarından aynen alınmıştır.[5] Yazarın burada verdiği sayfa numaraları adı geçen kitabın 1941 baskısına ilişkindir. Oysa bibliyografyada (s. 124) kitabın 1977'de yapılan ikinci baskısını vermektedir. Yapılan aktarmalarda da büyük özensizlikler ve eksiklikler bulunmaktadır. Örneğin, "Fünun şubesinde: Hikmeti Tabiiye, Kimya, Hesabı Tefazulî ve Temamî, İlmi Hey'etı Hikemiyye, İlmı Cerri Eskal, Cebrı Alâ, Vezaifüla'za, Ilmi Tabakatülarz; Edebiyat şubesinde: Ilmı Hikmet (Felsefe), Hikmeti Atika ve Cedide (Felsefe) Tarihleri, İlmi Asarı Atika, Coğrafya, Tarihi Umumî, Edebiyatı Ecnebiye, Tarihi Sanayi, Temyizi Mehasin (Estetik) dersleri okutturulur"[6] biçimindeki bir ifadeyi kendi eklediği açıklamalarla eksik ve yanlış olarak aşağıdaki biçimde aktarmaktadır: "Fen şubesinde: hikmet-i tabiiye (fizik), kimya, hesab-ı tefazulî (matematik), metafizik, ilm-i cerr-i eskal (ağırlıkla ilgili matematik), cebr-i âlâ (yüksek cebir), ilm-i tabakatül arz (gök ilmi); Edebiyat şubesinde: ilm-i hikmet (felsefe), hikmet-i atika ve cedide tarihleri (eski ve yeni ilimler tarihleri), ilm-i asar-ı atika (eski eserler - sanat tarihi), coğrafya, umumî tarih, ecnebi edebiyatı, sanayı tarihi, temyiz-i mekasin (estetik) dersleri okutulur".[7] Burada eksik yazılmış olan "hesab-ı tefazulî ve tamamî"nin karşılığı diferansiyel ve integral hesap, "ilm-i cerr-i erkal"ın karşılığı mekanik, "ilm-i tabakatü'l-arz"ın karşılığı yer katmanlarının bilimi yani jeoloji, "hikmet-i atika ve cedide tarihleri"nin karşılığı eski ve yeni felsefe tarihleri "ilm-i asar-ı atika"nın karşılığı arkeolojidir. Yazar Fen şubesi derslerine "metafizik" dersini ekleyiverdiği gibi arz ile sema'yı yani yer ile gök'ü de birbirine karıştırmıştır.

Kitabın 57-64. sayfaları arasında "Darülfünûn-i Osmanî Nizamnâmesi" ve 68-79. sayfaları arasında da Prof. Dr. A. Malche'ın raporunun kısaltılmış biçimi verilmektedir.[8] Bu ikisinin arasındaki birkaç sayfalık bölüm de gene aktarmalardan oluşmaktadır. İstanbul Üniversitesi'nin kuruluş yasasına ilişkin 79-84. sayfalar[9] ve Dr. Reşit Galib'in demecini kapsayan 84-88. sayfalar[10] doğrudan yapılmış aktarmalardır. Bunun ardından kitabın 89-100. sayfalarında "İstanbul Üniversitesi Talimatnâmesi" verilmiştir.[11] Yazarın 79-100. sayfalar arasındaki katkısı 84. sayfada (4) ve 88-89. sayfalarda (17) satır olmak üzere toplam (21) satırdır. Kitabın 100-116. sayfaları arasındaki bilgiler de temel olarak Prof. Dr. Kemal Oğuzman'ın makalesinden özetlenmiştir.[12]

Kitabın sonuna resimler (s. 119-123); "Seçkin Bibliyografya" (s. 124-125) ve ekler (s. 126-201) konulmuştur. Buradaki "Seçkin Bibliyografya"nın ne anlama geldiği anlaşılamadığı gibi alıntılardaki bazı dipnotları burada kaynak olarak verilmektedir.[13] Ekler bölümünde 126-127. sayfalarda "Medreselerin vazifeleri" başlığı altında *Fatih Mehmed II. Vakfiyeleri*'nden bir alıntı verilmiştir. Böyle kısa bir alıntının metnin içine neden dolayı alınmadığı da anlaşılamamaktadır. Bunun arkasından 128-201. sayfalar arasında 2547 sayılı "Yükseköğretim Kanunu" tam metin olarak verilmiştir. Bu bir mevzuat kitabı olmadığına göre, bir tarih kitabında neden dolayı verilmiş olduğu da anlaşılamamaktadır. Bu da kitabın kendi içinde bir bütünlüğünün bulunmadığının bir başka kanıtıdır.

Bütün bunların sonunda akla bazı sorular gelmektedir. Birinci olarak, bu kitabın basılması için olumlu rapor verenler acaba kitabı incelemişler midir? İkinci olarak, kitabın yaklaşık olarak yarısını oluşturan yasa ve yönetmelikler için "Üniversiteler Yayın Yönetmeliği"nin ilgili maddeleri uyarınca telif hakkı ödenmiş midir?

Bilimsel kariyeri herkesçe bilinen ve takdir edilen Sayın Prof. Dr. Bülent Berkarda'nın takdim yazısını[14] kitabı incelemeden, 1453 tarihinin cazibesine kapılarak ve yazara güvenerek yazdığına inanıyorum.

---

4 Sahabettin Tekindağ: "Medrese dönemi", **Cumhuriyetin 50 Yılında İstanbul Üniversitesi**, İstanbul 1973. s. 3-54.

5 Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**. III-IV. İkinci baskı. İstanbul 1977.

6 Osman Ergin, **a.g.e.**, s. 1212.

7 Mehmet Saray, **a.g.e.**, s. 48-49.

8 E. Hirş, **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi**. I. Ankara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1950, s. 201-207 ve 229-295. A. Malche'ın raporu için s. 78'deki dipnotta "E. Hirş: I. s. 229-296" verilmekte ise de burada 295 yerine 296 yazılmış olduğu gibi raporun özetinin **"Cumhuriyetin 50. yılında İstanbul Üniversitesi"** adlı kitaptaki özetten (s. 116-133) biraz daha kısaltılarak alındığı anlaşılmaktadır.

9 E. Hirş, **a.g.e.**, s. 298-307.

10 E. Hirş, **a.g.e.**, s. 310-319 veya **Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi**, s. 138-148.

11 E. Hirş, **a.g.e.**, s. 339-347. Yazar 100. sayfadaki dipnotta alıntı yaptığı sayfaları yanlış olarak 337-347 biçiminde vermiştir.

12 Kemal Oğuzman, "Üniversite döneminde İstanbul Üniversitesi (1933-1973)", **Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi**, İstanbul 1973. s. 151-175.

13 Örneğin, E. Hirş'ın 201. sayfada verdiği ve yazarın 64. sayfada tekrarladığı dipnotu burada kısaltılarak "Düstur, II. Tertip, II. cilt" olarak verilmiştir.

14 Mehmet Saray, **a.g.e.**, s. V.

Tarih ve Çevre Bilinci

ZEKİ ARIKAN

Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi seyahatnameleriyle bazı yerel kaynaklarda bulunan bilgilerle son yıllarda yapılan araştırmalar hanların, İzmir'in ekonomik, ticari ve toplumsal tarihi açısından ne kadar önemli mekânlar olduğunu ortaya koymuştur. Vaktiyle sayıları yüzü geçen, ancak günümüzde pek az örneği kalmış bulunan İzmir hanları içinde I. Sultan Mahmut'un Darüssaade ağası Beşir Ağa'nın 1744 yılında yaptırdığı Kızlarağası Hanı seçkin bir yer tutmaktadır. Bu han; Kasap Hızır Mahallesi'nde bir taraftan Kale meydanı, diğer taraftan Kale meydanı ve Menemen iskelesiyle çevrili bir alan üzerinde inşa edilmiştir. Deniz kıyısında bulunduğu anlaşılan han, sonradan denizin doldurulmasıyla kıyıdan oldukça içeride kalmıştır. Son derece varlıklı olan Beşir Ağa, İstanbul'da Paşa kapısı yakınında Şengül hamamı bitişiğinde cami, tekke, mektep, medrese ve kütüphaneden oluşan bir külliye yaptırmıştır. Bunun dışında Eyüp'te Baba Haydar mahallesinde bir mektebi, darülhadisi, kütüphanesi ve çeşmesiyle Karıye Camii yakınında bir imaretiyle bir mektebi vardır. Ayrıca Koca Mustafa Paşa'da, Fatih'te, Fındıklı'da, Beşiktaş'taki Sinan Paşa mahallesinde, Üsküdar'da, Medine'de çeşmeler yaptırmıştır. Bütün bunların ötesinde Medine'de, Sayda'da, Şam'da da birtakım eserlerinin bulunduğu bilinmektedir. Hacı Beşir Ağa, bu kadar geniş bir alana dağılmış bulunan eserlerini yaşatmak ve onların sürekliliğini sağlamak için gelir kaynaklarını bu binalara vakfetmişti ki bunlardan biri de İzmir'deki Kızlarağası Hanı'dır. Bu hanın inşa edilmesinden sonra hana ait arsalar üzerinde, hanın güney duvarına bitişik olarak bir saçmahane inşa ettirilmiştir. Bu saçmahane daha sonraki yıllarda sıra mağazalara dönüşmüştür. Bakır bedesteni ise hana 1746 yılında eklenmiştir. Han, kısmen iki katlı ve dört kapılıdır. Ortada bir avlusu, bunun ortasında da ahşap bir mescit yeri bulunmaktadır. İlk kira defterlerinden anlaşıldığına göre handa kiraya verilen dükkân sayısı 204'tür. Aktepe, handa depolar hariç, 258 işyeri bulunduğunu yazmaktadır (*Tarih Dergisi*, 25 (1971), 135).

Yapıldığı tarihten XX. yüzyıl başlarına kadar Kemeraltı'nın en işlek hanlarından biri olarak işlevini sürdüren Kızlarağası Hanı, giderek bakımsız bir hale gelmiş, önemli bir bölümü kısmen ya da tamamen yıkılmıştı. İşte elimizdeki kitap, XVIII. yüzyıl Osmanlı mimarisinin İzmir'deki dikkate değer örneklerinden biri, daha doğrusu birincisi olan Kızlarağası Hanı'nın restore edilerek yeniden işlerlik kazanmasının öyküsünü anlatmaktadır. Restorasyon, Vakıflar Genel Müdürlüğü ile S.S. Kızlarağası Hanı ve Çevresi Mülk Sahipleri Turizm Geliştirme Kooperatifi'nin işbirliğiyle sağlanmıştır. 1985 yılında hanın kamulaştırılmak ve esnafın elinden alınmak suretiyle restore edilmesi gündeme gelince, eski mülk sahipleri harekete geçerek bir kooperatif içinde örgütlenmiş ve tüzel kişilik kazanmışlardır. Kooperatif, 11 Mart 1985 tarihinde kurulmuş, hanın restorasyonu için Vakıflar Genel Müdürlüğü'yle anlaşmış, han, 31.10.1988'de Vakıf İnşaat'a teslim edilmiş, uzun ve yorucu engellerin aşılmasından sonra, 12.9.1995'te Kızlarağası Hanı'nın restorasyonu tamamlanmıştır.

S.S. Kızlarağası Hanı ve Çevresi Mülk Sahipleri Turizm Geliştirme Kooperatifi'nde üye ve başkan olarak sorumluluk üstlenen Ali Erkal, bize bir restorasyon işinin bütün ayrıntılarını vermektedir. Ancak bunu yaparken de Kızlarağası Hanı'nın tarihini İzmir'in tarihsel süreci içinde değerlendirmiştir. Bu bakımdan kitapta İzmir ve çevresinin tarihiyle ilgili oldukça zengin belge ve malzeme bulunmaktadır. Kitapta büyük ölçüde seyahatnamelerden alınmış ve özenle basılmış 25 gravür yanında harita, şehir planları, rölöve, restorasyon projeleri ve sistem kesiti de yeralmaktadır. Kızlarağası Hanı'nın vakfiye suretinin çeviriyazısı, ilk kira cetvelleri, ilk Müslüman kiracılar ve uğraş alanları, harabiyet raporu, eski eser fişi, toplantı tutanakları, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Vakıf İnşaat'la yapılan sözleşmeleri içeren zengin bir dosya, kitabın belgeler bölümüne alınmıştır. Bu dosya, ileride Kızlarağası Hanı üzerinde yapılacak araştırmalar için temel bir kaynak ödevi görecektir. Bütün bunların yanında kitabın sayfalarını baştan sona süsleyen 111 resmin varlığını da gözönünde bulundurmak gerekir.

Ali Erkal

İzmir Kızlarağası Hanı (Çevresini Tanıtma ve Amacına Yönelik Bir Araştırma)

İzmir, Albayrak Matbaası, 1996, 235 s.

Tarihsel ve kültürel varlıklarımızın yok olmasını önlemek, bunlara sahip çıkmak ve gelecek kuşaklara aktarmak her şeyden önce halkımızda güçlü bir tarih bilincinin oluşmasına bağlıdır. Böyle bir bilincin yerleşmesi, ikide bir değişen yasaların çıkarılmasını da gereksiz kılacaktır. Kızlarağası Hanı'nın mülk sahipleri, bulundukları mekânın tarihin bir parçası, bir mirası olduğu sezgisi ve bilinciyle hareket ederek örnek bir davranış sergilemişler ve XVIII. yüzyılın bu anıtsal eserini yok olmaktan kurtarmışlardır. Bunu yaparken de birçok güçlükleri, engelleri göğüslemek zorunda kalmışlardır. Elimizdeki kitap da işte böyle bir bilinçlenmenin, karşılaşılan zorlukların aşılmasının ürünüdür.